

Magyaróra

VI. évfolyam 1. szám / 2024. MÁRCIUS

A MAGYAR NYELV
ÉS IRODALOM
BARÁTAINAK,
TANÁRAINAK
LAPJA

A person is shown from the chest up, wearing a denim shirt. They are holding a tablet computer with both hands. The tablet screen displays a grayscale image of a classical marble bust of a woman's face with curly hair. The background behind the person is a dark, circular shape. The overall image is overlaid with a blue and green color scheme on the right side.

Média

Magyaróra

A magyar nyelv és irodalom
barátainak, tanárainak lapja

VI. évfolyam 1. szám (2024. március)

Megjelenik évente négyszer.

Szerkesztőség: Fráter Zoltán (főszerkesztő), Baranyai Katalin, Blankó Miklós

Szerkesztőbizottság: Adamikné Jászó Anna (elnök), Baranyai Katalin,
Fráter Zoltán, Kerekes Barnabás, Nyiri Péter, Veszelszki Ágnes

Szerkesztőség: 1368 Budapest, Pf. 250.

Levelezési cím: magyarora.folyoirat@gmail.com

A megrendelt és lektorálás után megjelenő írásokért a szerkesztőség honoráriumot fizet.
Az írásokat a szerkesztőség és külső szakértők lektorálják, véleményük
figyelembevételével döntünk a közlésről.

A lapot a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság CE/20039-5/2019. számon
nyilvántartásba vette.

ISSN 2676-976X

Kiadja: Anyanyelvápolók Szövetsége
Felelős kiadó: Juhász Judit elnök

ANYANYELVÁPOLÓK
SZÖVETSÉGE

Tördelés: Ecsedi Gabriella

Borító és arculat: Slezák Ilona

Nyomda: PRIME RATE Kft.

Megjelenik

a Magyar Kultúráért Alapítvány és

a Petőfi Kulturális Ügynökség támogatásával, valamint

az Eötvös Loránd Tudományegyetem szakmai együttműködésében.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt.

Megrendelhető az ország bármely postahivatalában, hírlapkézbesítőknél.

Belföldi előfizetési díj: 4000 Ft (4 szám).

A borító a [Freepik.com](https://www.freepik.com)/*Five senses collage*/6m fotó felhasználásával készült.

Digitálisan elérhető az anyanyelvapolo.hu-n.

Tartalom

Nyomtatás, internet, digitális tartalmak

BÓDI ZOLTÁN: A mai média és a fiatalok nyelvhasználatának kölcsönhatása	2
TIMÁR BORBÁLA: Műveltség, médiaműveltség, mesterségesintelligencia-műveltség ...	9
B. FODOR KATALIN: Nem mindegy? – Nem!	16
HORVÁTH LÁSZLÓ: A <i>Nemzeti Sport</i> szóhasználatáról	22
KEREKES PÁL: Digitális Kánaán: e-könyv mint kulturális médium	30
RADICS PÉTER: Szabálytalan beszámoló egy szabálytalan programról (25 éves a Digitális Irodalmi Akadémia)	39
HORVÁTH EVE: <i>Ki látott engem?</i> Ady Endre celebritása, identitásképzése és médiumszerepe	45
Főbemondónak lenni – Bordi András rádióbemondót kérdezi Blankó Miklós	50

Osztályterem

FEGYVERNEKI GERGŐ: Ki viszi át... az irodalmat a túlsó partra? Magyartanítás az újmédia korában	55
DÖMÖTÖR ANDREA: „Mesterkelt intelligencia”, avagy mire jó a chatGPT (és mire nem)?	65
BLANKÓ MIKLÓS: Rádiós nyelvművelés az iskolában	71
HUJBER SZABOLCS: Ismerkedés a dalszövegekkel magyarórán	77
H. MÓRA ÉVA: Sajtóműfajok és „kütyühasználat” a felső tagozatos magyartanításban	82

Mozaik

A tévénézés kora és az „Adáshiba”	89
---	----

Híreink	92
---------------	----

Lámpafényben Grétsy Lászlóval	100
-------------------------------------	-----

BÓDI ZOLTÁN

A mai média és a fiatalok nyelvhasználatának kölcsönhatása

A média tagolódása és hatásai

Tanulmányomban áttekintem a hagyományos, az új média és a közösségi médiának nevezett jelenség csoportjait, valamint azt, hogy ezek a médiaágak miként hatnak a diákok, fiatalok nyelvhasználatára. A hangsúlyt a körükben legnépszerűbb új médiára és a közösségi hálózatokra fektetem. A tömegkommunikáció digitális környezetben való megjelenése különösen az iskolás fiatalok körében folyton és egyre inkább aktuális.

A tömegmédia hagyományos ágai a nyomtatott sajtó és az elektronikus média, ez utóbbi pedig a rádióra és a televízióra tagolható. Külön kell megemlíteni az új médiát, más néven az online médiát – a továbbiakban ettől elkülönítjük a közösségi médiának nevezett területet. A plurális média minden ágának közös tulajdonsága a szerkesztettség, a műfaji, szakmai, etikai és akár törvényi szabályozottság, az üzleti háttér, a szerkesztési elveknek megfelelő tematikus és egyéb szempontú válogatás az események közül, és az egyirányú és tömeges kommunikáció,

amely a médiumtól a közönség felé irányul. A plurális tömegmédia jellemzője a heterogenitás, vagyis a médiumok hatókörükben, tematikusan, továbbá értékrend, világnézet, politika, ideológia szerint is elkülönülnek. A média változatos és változékony, és ez érvényes a nyelvi képére is.

A média befolyásoló ereje azért olyan jelentős, mert a közönség jórészt a média által megteremtett kulturális környezetben él és szocializálódik (Terestyéni 2006). A média a közvélemény-formálás legfontosabb eszköze, mindenhol jelen van és valamelyik formája mindenkit elér, és valamelyik formáját mindenki eléri. A média nyelvi környezete is része a nyelvi szocializációnak. A média közvetítette minta, norma kölcsönhatásban van a közönség elvárásaival, igényeivel, így a média akarva-akaratlanul is befolyásolja a nyelvhasználatot, de ez a folyamat visszafelé is érvényesül: a média is igyekszik követni a közönség nyelvhasználatát.

A média által közvetített tartalommal együtt a média nyelvhasználatára is változást in-

díthat el a közönség nyelvhasználatában, nyelvi értékrendjében, azonban ez a hatás jellemzően nem direkt, hanem közvetett. A média által közvetített információkat és nyelvi formákat a médiumok működését jól ismerő, megalapozott nyelvi műveltségű közönség kritikával szemléli, mérlegeli, mielőtt mintaként beépíti azokat a nyelvhasználatába. Alátámasztják ezt a lépcsőzetes információátadást, közvetett hatás bemutató médiahatás-modellek (lásd: Lazarsfeld modelljét, Gerbner modelljét: Lazarsfeld et. al. 1948, Gerbner 2000 idézi: Bajomi-Lázár 2006).

Am a jelenlegi tanulmány középpontjában álló fiataloknak, iskolásoknak a kommunikációs kompetenciája, nyelvi értékrendje még alakulóban van – náluk a média nyelvi hatása erőteljesebb és közvetlenebb. És ez a hatás egyaránt érvényes a hagyományos, az online és közösségi médiatípusokra is.

Minden médiafogyasztásra és információszerezésre irányuló hazai kutatás egyértelműen megállapítja, hogy a fiatalok körében visszaszorult az utóbbi években a nyomtatott és a hagyományos elektronikus médiumok fogyasztása, és megnőtt a közösségi hálózatokon információt fogyasztók és létrehozók aránya, emelkedik a fiatalok körében az online és a közösségi hálózatok népszerűsége és az elfogadottságuk is. Ezt alátámasztja a Nemzeti Média és Hírközlési Hatóságnak a jelenlegi tanulmány írásakor elérhető legfrissebb Médiapiaci Jelentése (Médiapiaci Jelentés 2023), az online médiatér közönségéről készített legfrissebb elemzése (Az online médiatér közönsége 2024), valamint a Magyar Ifúság Kutatás 2020 nevű felmérésről szóló elemzések is (Nagy év nélkül; Székely–Veszelszki 2021; BeReal for Real 2023).

Közösségi hálózatok és közösségi média

A közösségi hálózatok nem hagyományos médiumok, csak megjelenhetnek rajtuk a hagyományos média tartalmai. Ez mindössze egy

technológia, amely olyan internetes felületet hoz létre, amelyen a felhasználók, tehát bárki publikálhat. Belőlük alakult ki az az internethasználó, amelyik nem csak fogyasztója, hanem létrehozója is a tartalmaknak. Mark Deuze Toffler nyomán *prosumer*nek (az angol *producer* 'alkotó' és *consumer* 'fogyasztó' szavak összevonása) nevezi azokat a felhasználókat, akik nem csak fogyasztják, hanem létre is hozzák az online tartalmakat (Deuze 2003 idézi: Toffler 1980). E tartalmaknak pedig nem kell követniük az újságírói szakmai szabályokat, a műfaji előírásokat se formailag, se tartalmilag, se nyelvileg, se etikailag. A közösségi hálózatokon megjelenő tartalmak korlátai nagyon tágak: csak a hálózatok üzemeltetői írhatnak elő közösségi alapelveket, és ezek törvényi előírásokra és viselkedési normákra figyelmeztetnek. Továbbá a hálózatokon megjelenő közönség önszabályozó mechanizmusai működhetnek. Ezek a kontrollfolyamatok viszont a tanulmányunk középpontjában álló nyelvi hatásokra csak alig hatnak.

Ezzel szemben a hagyományos és az új média szervezeti, szerkesztőségi háttérrel és az újságírói szakmai, etikai kritériumok és műfaji szabályok alapján működik. A szerkesztett tartalmak ellenőrzöttek. A hagyományos média felületein csak az arra jogosultak, a szerkesztőség tagjai vagy a szerkesztők által jóvá hagyott személyek publikálhatnak, ennek pedig üzleti, munkaügyi háttere van. Egyszóval a hagyományos médiumok tartalmi szerkesztettek, a közösségi hálózatokon megjelenő felhasználói tartalmak pedig nem azok. Ennek a jelenségnek a nyelvi következményei is megvannak.

A közösségi hálózatok tehát nem hagyományos médiumok, viszont akár ugyanakkora nyilvánosságot is elérhetnek, és különösen a tanulmányunk középpontjában álló fiatalok, diákok mediaként kezelik őket. Emiatt a hatásuk mediaszerű.

A közösségi hálózatok és a hagyományos média hatása a fiatalok nyelvhasználatára

A közösségi hálózatok az interneten, digitális technológiai környezetben érhetőek el. Az internetes kommunikáció adottságait és ezek nyelvi hatásait már legalább 25 éve jól ismerjük (Bódi 1998, Bódi 2004 és legújabban Balázs 2023). A szövegeket billentyűzettel alkotjuk meg: ennek az eszköznek a használatát viszont szinte mindenki a saját gyakorlata alapján sajátítja el több-kevesebb sikerrel. Emiatt olyan hibákat is ejthetünk, amelyeket kézírás során szinte soha. Az internetes felület multimediális, tehát a szöveg-kép-mozgóképek-hangzó szöveg egységet képez, és emiatt az írott szöveg kifejtettségé gyakran kevésbé alapos. A world wide web adottságának köszönhetően hipertextusokat alkothatunk, és ennek köszönhetően a hiperlinkeken keresztül különálló szövegpéldányokat tudunk összekapcsolni: így módosul a szöveg egységességéről és lezártágáról alkotott hagyományos elképzelésünk (Deme 1979; de Beaugrande–Dressler 2000; Tolcsvai Nagy 2001). Különösen a közösségi hálózatokon lehet gyorsan publikálni, és ilyenkor hajlamosabbak vagyunk az ellenőrzés mellőzésére (Bódi 2004). Ráadásul a közösségi hálózatokon digitális identitású felhasználók kommunikálnak

(Bódi 2020), akiket a felhasználónevük nem mindig azonosít a valós személyiségükkel, és ha igen, akkor is inkább a digitális környezet által meghatározott nyelvi, írásbeli szabályszerűségekhez alkalmazkodnak. Korábban ezt az új fajta írásbeli nyelvhasználatot írott beszélt nyelvnek (Bódi 1998) és szimbolikus írásbeliségnek (Bódi 2005) neveztem.

A közösségi hálózatok felületein megjelenő írott nyelv a központi (főként nyelvi) kontroll hiányában csak esetlegesen követi a hagyományos írásbeliséghez kötődő általános elvárásokat, normatívákat, tömegesen elérhetővé válnak az egyéni nyelvi formák, a rosszul szerkesztett szövegek, a helyesírási és mondatszerkezeti hibák gyakran előfordulnak. A nyelvi kontroll funkcióját maga a felhasználó, pontosabban a *prosumer*, esetleg a közösség maga tölti be. A diák, a fiatal könnyen mintaértékűnek tekintheti nyelvileg is ezeket a szövegeket, ha nem alakult (még) ki a kellő kritikai érzéke, és nincs (még) kellő nyelvi, helyesírási, szövegalkotási tudása.

A digitális írástudás

Az eddig bemutatott jelenségekkel együtt kell élnünk, és a legjobb esetben is csak közvetett eszközeink lehetnek a hatások befolyásolásá-

Fotó: Freepik.com

ra. A családokban és az iskolákban olyan embereket kell nevelnünk, akik a hagyományos médiában és a közösségi hálózatokon megjelenő szövegek tartalmához, formájához, nyelvéhez is kritikusan viszonyulnak.

Meg kell ismertetnünk a diákokkal, hogy a számukra oly fontos információforrásként és virtuális közösségi térként funkcionáló közösségi hálózatokon az információáramlás már nem olyan egyirányú és ellenőrzött, mint a hagyományos tömegmédiában, hanem bonyolult hálózati kapcsolatok alakulnak ki (Terestyéni 2006; Castells 2005; Jensen–Helles 2016). Emiatt pedig a közösségi hálózatok felületein egyáltalán nem úgy működik a nyelvi presztízs, mint például a hagyományos iskolai tanár–diák kommunikációban, de még a hagyományos médiához képest is más. A közösségi hálózatokon az információk szinte teljesen ellenőrizetlenül terjednek. A tömegesség, a népszerűség, a pillanatnyi divatszerecsényesség lényegesebb a hagyományos nyelvi presztízsénél, a kontrollált nyelvhasználatnál. Ha ezt tudatosítjuk, akkor a diákok kritikai szellemben viszonyulnak a médiában és a közösségi hálózatokon megjelenő nyelvi formákhoz, és nem automatizmusként követik ezeket. Szükség van még továbbá megalapozott nyelvi, nyelvtani, szövegalkotási és helyesírási ismeretekre is. Tárgyi tudás kell a mérlegeléshez és a kritikai szemlélethez.

Ne feledjük el, hogy az infotechnológia célirányos, tudatos használata, a szövegalkotó számítástechnikai eszközök és a digitális környezet alapos ismerete gyakran hiányos a diákok, a fiatalok körében. A tanár és az iskola mindenkor feladatai közé tartozik a kommunikációs környezet, az aktuális kommunikációs eszközök tudatos, célorientált alkalmazásának a megismertetése. Ha nem alakul ki a mégoly megalapozott nyelvi, nyelvtani, helyesírási tudással rendelkező diákokban sem a tudatos, kriti-

Fotó: Freepik.com

kus szemléleti módú, hatékony és szabályszerű digitális szövegalkotási és -befogadási stratégia, akkor a közösségi hálózatokon, a digitális nyilvánosság különböző felületein rosszul kivitelezett, rosszul szerkesztett, nyelvi kifogásolható minőségű szövegeket alkotnak a diákok, a fiatalok, és ilyenekkel találkoznak tömegesen, továbbá előfordulhat, hogy számukra ez válik normatívvá.

A szövegszerkesztők, sőt a honosított böngészők is tartalmaznak olyan írástámogató eszközöket, amelyek a nyelvi, szövegszerkesztési és helyesírási hibákat, problémákat automatikusan javítják vagy felhívják ezekre a felhasználók figyelmét. A helyesírási és nyelvhelyességi tanácsadó modulok csak stabil és megalapozott nyelvi, anyanyelvi és helyesírási tudással használhatók jól. A jelenlegi írástámogató nyelvtechnológiák nem képesek a teljes kontextus ismeretében mindig megfelelő döntéseket hozni a felhasználók helyett. Ugyanakkor, ha a diákok úgy szocializálódnak, hogy nem kell figyelniük a nyelvi kivitelezésre, mert a helyesíráellenőrző úgy is kijavít mindent, akkor sok rongtott szöveg kerül nyilvánosságra.

Itt érdemes rövid utalást tenni a napjainkban egyre meghatározóbbá váló mesterséges intelligenciára (MI) is. Ezek nagy nyelvi modellre (LLM – large language model) alapuló, neurális hálóval, gépi tanulási módszerrel és nagy méretű szöveges adatbázissal működő alkalmazások, amelyek interaktívak, parancsokat tudnak önállóan végrehajtani, szövegeket tud-

nak előállítani, szerkeszteni, átszerkeszteni és számos más műveletet képesek önállóan végrehajtani. A szövegalkotó, interaktív mesterséges intelligenciák közül a tanulmány írásakor a legnépszerűbb az Open AI nevű cég ChatGPT nevű rendszere, amely a szinte felfoghatatlanul nagy szöveges adatbázisát döntően az interneten – így például a közösségi hálózatokon is – megjelenő szövegekből állítja össze. Az emberek által alkotott, de sok helyen tipikus hibákat tartalmazó szövegek normaként épülhetnek be ebbe a rendszerbe, amely ráadásul elsősorban nem a magyar nyelvre és kultúrára van tréningezve. Továbbá az interneten rendkívül sok a gépi fordító rendszerrel (machine translation) alkotott szöveg, ezeknek a nyelvi színvonala (éppen az emberi beavatkozás hiánya miatt) sokszor megkérdőjelezhető. Ezeket a szövegpéldányokat is beépíti az adatbázisába a mesterséges intelligencia, tehát az MI alkotta szövegek tovább terjeszthetők és normalizálhatják a téves, hibás, problémás nyelvi formákat.

A többnyelvű digitális környezet

A világhálóznak és a tömegmédiának köszönhetően az idegen nyelvi tartalmak egyre elérhetőbbek, dominánsabbak. A legfrissebb tudományos ismeretek is egyre inkább a globális angol nyelven kerülnek nyilvánosságra, ezért nyelvünk ezeken a területeken versenyhátrányba kerül. Ezt a nyelvi képet fogja előbb-utóbb tükrözni a hagyományos média, valamint a fókuszunk középpontjában álló közösségi hálózatok is. Ez olyan adottság, amely a felnövekvő generáció számára természetessé teszi a többnyelvűséget, és főként az angol nyelv dominanciáját, beépül a diákság, a fiatalok nyelvi mintájába, meghatározza nyelvi identitásukat is (Bódi 2021).

Am ennek van előnye is: a felnövekvő generáció idegennyelv-ismerete erősebb, stabilabb lehet a mai közép- és idősebb generációénál. A közösségi hálózatokat ebben a környezetben

Fotó: Pixabay.com

fel lehet használni idegennyelv-tanulásra, idegen nyelvi kommunikációra is.

A digitális környezet mint a közös memória

A média a modern társadalmak legfőbb információforrása. Ebbe pedig a fentiek szerint a hagyományos és új média mellett beletartoznak a közösségi hálózatok is. Különösen a hatékony internetes keresőalkalmazások (elsősorban és elsőként a Google keresője) tették lehetővé, hogy a világhálón felhalmozott tudást már ne csak a hagyományos és új médiumok közvetítésével, valamint a tanulás, ismeretszerzés hagyományos fórumain (iskolákban, tanfolyamokon, szakmai műhelyekben stb.) ériék el az emberek, hanem közvetlenül az interneten is. Ez pedig nagyon hamar kialakította azt a sztereotípiát, hogy egyre kevesebb szükség lesz a jövőben a tárgyi tudásra, mert az emberiség kollektív tudástára és memóriája maga az internet – beleértve a vizsgálatunk középpontjában álló közösségi médiát és új médiát is. Tévedés viszont azt feltételezni, hogy a jövőben nem lesz szükség tárgyi tudásra (Balázs 2023). Tárgyi tudás nélkül a kreativitás nem értelmezhető. Ezt a képet bonyolítja a manapság robbanásszerűen terjedő generatív mesterséges intelligencia is, amely még a kreativitást is átveheti az embertől. Ha eltűnünk ezt a képet, akkor azt vesszük észre, hogy felnő egy olyan fiatal

nemzedék, amely azt sajátítja el, hogy a közösségi médián jelennek meg a követendő trendek, amelyeket kritika nélkül kell alkalmazni, a tárgyi tudásra nincs szükség, mert ott van az emberiség kollektív memóriája: az internet, és a kreatív munkát elvégzi helyettünk a mesterséges intelligencia.

A morális pánik helyett azonban inkább arra van szükség, hogy megismerjük a környezetünk médiavalóságát, az információtechnológiát és annak hatékony használatát, továbbá

fenntartsuk a tárgyi tudás presztízst és annak kreatív használati lehetőségét.

Ha ez nem valósul meg, akkor előbb-utóbb nem fogunk tudni megfelelő kérdéseket feltenni az internetes keresőknek (ezt a feladatot is ellátja helyettünk a mesterséges intelligencia), még nehezebben fogunk tudni különbséget tenni az álhírek, az áltudományok, valamint a megalapozott információk és a valódi tudomány között, és tárgyi tudás nélkül nem alakul ki a felnövekvő generációban a forráskritikai tudás és képesség sem.

Felhasznált irodalom

- Az online médiatér közönsége* (2023. december). Budapest, Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság, 2024. január 3. https://nmhh.hu/cikk/244378/Az_online_mediator_kozonsege_2023_december (letöltés időpontja: 2024. 01. 25.)
- BAJOMI-LÁZÁR Péter, *Manipulál-e a média? Médiakutató* 2006. nyár https://mediakutato.hu/cikk/2006_02_nyar/04_manipulal-e_a_media/ (letöltés időpontja: 2024. 01. 25.)
- BALÁZS Géza, *Az internet népe*, Bp., Ludovika Egyetemi, 2023.
- BEAUGRANDE, Robert de – DRESSLER, Wolfgang, *Bevezetés a szövegnyelvészetbe*, Bp., Corvina, 2000.
- BeReal for Real - Az igazat mutasd, ne csak a valódit!* Bp., Ifjúságkutató Intézet, 2023. március 8. <https://ifjusagkutatoiintezet.hu/hir/bereal-for-real-az-igazat-mutasd-ne-csak-a-valodit> (letöltés időpontja: 2024. 01. 25.)
- BÓDI Zoltán, *Internetes kommunikáció: beszédkommunikáció = Beszéd, spontán beszéd, beszédkommunikáció. A Beszédkutatás, 98 tudományos ülészakon elhangzott előadások válogatott és átdolgozott tanulmányai*, szerk. GÓSY Mária, Bp., MTA Nyelvtudományi Intézet, 1998, 178–188.
- BÓDI Zoltán, *A világháló nyelve. Internetezők és internetes nyelvhasználat a magyar társadalomban*. Bp., Gondolat, 2004.
- BÓDI Zoltán, *Szimbolikus írásbeliség az internetes interakcióban = Az internetkorszak kommunikációja. Tanulmányok*, szerk. BALÁZS Géza – BÓDI Zoltán, Bp., Gondolat– Infónia, Információs Társadalom és Trendkutató Központ (ITTK), 2005, 195–212.
- BÓDI Zoltán, *Digitális identitás – nyelvi identitás – digitális kommunikációs környezet. Információs Társadalom* 2020/3., 7–26.
- BÓDI Zoltán, *Nyelvi identitásunk a virtuális térben = A Magyarságkutató Intézet évkönyve 2020*, szerk. VIZI László Tamás – HORVÁTH-LUGOSSY Gábor, Bp., Magyarságkutató Intézet, 2021, 71–88. DOI: <https://doi.org/10.53644/MKIE.2020.71>
- CASTELLS, Manuel, *A hálózati társadalom kialakulása – Az információ kora. Gazdaság, társadalom és kultúra, I.*, Bp., Gondolat–Infónia, 2005.
- DEME László, *A szöveg alaptermészetéről = A szövegtan a kutatásban és az oktatásban*, szerk. SZATHMÁRI István – VÁRKONYI Imre, Bp., Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 154, 1979, 57–65.

- DEUZE, Mark, *A web és a webes újságírás típusai*, *Médiakutató* 2003/ősz. https://mediakutato.hu/cikk/2003_03_osz/04_webes_ujsgiras (letöltés időpontja: 2024. 01. 25.)
- GERBNER George, *A média rejtett üzenete*, Bp., Osiris, 2000.
- JENSEN, Klaus Bruhn – HELLES, Rasmus, *Speaking into the system: Social media and many-to-one communication*. *European Journal of Communication*, Volume 32, issue 1, 2016, 16–25. <https://doi.org/10.1177/0267323116682805>
- LAZARSFELD, Paul F. – BERELSON, Bernard – GAUDET, Hazel, *The People's Choice*, Columbia University Press, 1948.
- Médiapiaci Jelentés 2023*. Bp., Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság, 2023. november 6. https://nmhh.hu/cikk/242928/Mediapiaci_Jelentes_2023 (letöltés időpontja: 2024. 01. 25.)
- A lábjegyzeten is túl. Magyar ifjúságtudomány 2020*, szerk. NAGY Ádám, Bp., Szociális Demokráciáért Intézet – Excenter Kutatóközpont [év nélkül].
- SZÉKELY Levente – VESZELSZKI Ágnes, *A tartalomfogyasztás fizikai és virtuális terei. Magyar fiatalok a koronavírus-járvány idején = Tanulmánykötet a Magyar Ifjúság Kutatás 2020 eredményeiről*, szerk. SZÉKELY Levente, Bp., Enigma2001, 2021, 189–209.
- TERESTYÉNI Tamás, *Kommunikációelmélet. A testbeszédtől az internetig*, Bp., Akti-Typotext, 2006.
- TOFFLER Alvin, *The Third Wave*, New York, William Morrow and Company, 1980.
- TOLCSVAI NAGY Gábor, *A magyar nyelv szövegtana*, Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 2001.

TIMÁR BORBÁLA

Műveltség, médiaműveltség, mesterségesintelligencia-műveltség

„Tündérorszámban élek, neve: Vers.” – Petőfi Sándor
(ChatGPT)

A technológiai újdonságok megítélése – különösen, ha az érintettek a gyerekek – általában erre a kettőségre irányul: hasznos vagy ártalmas ez a technológia? A válasz azonban ennél összetettebb: attól függ, hogy ki, milyen célra és milyen kontextusban használja. Az igen-nem, az egyoldalúan optimista vagy pesszimista megközelítés csak nagyon korlátozott, leegyszerűsített válaszokat ad; a gyerekeket pedig vagy védtelen, passzív áldozatoknak tekinti, vagy éppen ellenkezőleg, olyan „digitális bennszülöttnek”, akik valamilyen természetes bölcsességgel vagy a technológiához való szoros kapcsolódással rendelkeznek, így „ösztönösen” jól használják ezeket az eszközöket, felületeket (Buckingham 2020.). Ez azonban csak az eszközhasználat készségeire igaz, olyan, mintha összekevernénk a toll használatának képességét az írástudással (Borges 2022.)

A médiaműveltség fejlesztése az új technológiák terjedésével fontosabb, mint korábban bármikor, mivel a digitális eszközhasználat és a médiafogyasztás a mindennapi életünk részévé vált. Ebben a korban – a hagyományos médiaoktatáshoz képest – a tartalom értelmezésén túl sokkal nagyobb figyelmet kell szánni a technológia, a platformok működésének megértésére (Aguaded et al. 2022.). A médiaműveltség – ahogy definíciójában is szerepel – a médiaüzenetekhez való hozzáférésre, ezek értelmezésére, értékelésére, alkotására és megosztására irányul; nem fókuszál kellően magának a technológiai médiumnak a hatására (Lewis 2021.). Az újmédia legfontosabb jellemzője, hogy a felhasználók prosumerek, vagyis egyszerre fogyasztók és tartalomgyártók. A kritikai gondolkodás – a megkérdőjelezés, elemzés, értékelés készségeivel – szintén egyre fontosabb szerepet játszik. Az újmédia-

műveltség ugyanis az online részvétellel kapcsolatos kritikai gondolkodást is magában foglalja (Borges 2022.).

A mesterséges intelligencia évek óta része a gyerekek online környezetének, szabadidős médiafogyasztásának; leginkább az automatikus ajánló algoritmusok révén, amely az Instagram vagy a TikTok hírfolyamát szabja a felhasználó ízlése szerint személyre. Napjainkban egyre elterjedtebbé válnak a mesterséges intelligenciát használó képgenerátorok, amelyek a közösségimédia-platformokba (például az Instagramba) is integrálódnak. Mesterséges intelligencia-alapú chatbotokkal is gyakran találkozhatnak a gyerekek: a kifejezetten erre a célra létrehozott alkalmazásokon kívül (ChatGPT, Bard, BingAI) a közösségi médiában is: a Snapchaten magyar nyelven elérhető a MyAI nevű chatbot, amellyel közvetlenül kommunikálhatnak a felhasználók, és már létezik a MetaAI is, amely az Instagramba és a Facebookba épül be. A mesterséges intelligencia, illetve az MI által vezérelt algoritmusok működése azonban nem átlátható, még a felnőtt felhasználók számára sem. Sokszor nem is vesszük észre, hogy a mesterséges intelligenciával kerültünk kapcsolatba. Ennek oka egyaránt kereshető a technológia működésében (az öntanuló rendszerek „fekete dobozában” a fejlesztők sem értik egészen pontosan, mi történik), másrészt a legtöbb

felhasználó kevés technológiai háttértudással rendelkezik.

Ugyanakkor látható, hogy a gyerekek nagy lelkesedéssel használják ezeket az alkalmazásokat, a ChatGPT használata pedig olyan kérdéseket is felvet, amelyek az iskolai oktatás számos területét érintik. A Common Sense Media nevű, a gyerekek digitális médiahasználatával foglalkozó érdekképviseleti és tájékoztató amerikai szervezet 2023 májusában végzett kutatást szülők és gyerekek körében a ChatGPT használatáról.

A kutatás legfontosabb alapvetései:

- A gyerekek sokkal jobban ismerik a ChatGPT-t, mint a szüleik (a szülők 30%-a, a gyerekek 54%-a hallott *elég* sokat a ChatGPT-ről).
- A szülők sokszor nem is tudják, hogy a gyerekeik a ChatGPT-t használják (míg a gyerekek 50%-a mondta, hogy használta már iskolai célokra, a szülőknek csupán 26%-a jelezte ugyanezt; a gyerekek 38 %-a használta már a ChatGPT-t iskolai feladatokra úgy, hogy eltitkolta ezt).
- Azok a gyerekek, akik használnak ChatGPT-t, keresésre is inkább ezt használják, mint a hagyományos keresőoldalakat (Google).

A mesterséges intelligenciával kapcsolatban az iskola tehát számos kérdéssel és aggodalommal szembeül. Elképzelhető-e, hogy egy új technológia lehetetlenné teszi, hogy a korábbiakhoz hasonló módon kérjük számon a tudást, hiszen a mesterséges intelligencia megírja a házi feladatot? Jennifer L. Steele (2023.) a ChatGPT oktatási felhasználásáról szóló cikkében amellet érvel, hogy egy ehhez

Fotó: Pexels.com/Markus Winkler

hasonló technológiai sokkot negyven évvel ezelőtt már túlélt az oktatás: a számológép megjelenésekor attól lehetett tartani, hogy a számolási készséget nem lesz értelmet mérni. A számológép végül megtalálta a helyét, és nem szüntette meg a matematikaoktatást. Ahhoz azonban, hogy a számológépnél lényegesen összetettebb kérdéseket

felvető mesterséges intelligencia lehetőségeit ki lehessen használni, szükséges a mesterségesintelligencia-műveltség. Az MI-műveltség a felhasználói tudatosság szempontjából határozza meg az MI-kompetenciákat: mik azok a (kritikai) készségek, amelyek felhasználói oldalról az AI tudatos használatához szükségesek? A mesterségesintelligencia-műveltséget definiáló egyik 2020-as tanulmány (Long-Margerko 2020.) tizenhét alapkompétenciát határoz meg, amelyek a mesterséges intelligencia fogalmára és használati lehetőségeire vonatkoznak; ezek segítik a kritikai készségeket: annak megítélését, hogy egy kép vagy szöveg a mesterséges intelligencia műve-e, és ennek alapján az információ kritikai vizsgálatát.

Steele a mesterséges intelligencia „három fenyegetéséről” beszél, ezek közé a mérés-értékelés, az információ helyessége és az értékek devalválódása tartozik. A következőkben az információ helyességét az MI-hallucináció, az értékek kérdését a kreativitás és a plágium szempontjából vizsgálom meg.

Mesterségesintelligencia-hallucináció

A ChatGPT és más nagy nyelvi modellek által, hogy hétköznapi nyelven, a párbeszéd helyzetében kommunikálhatunk velük, alkalmazzák a társalgás kommunikációs funkcióit,

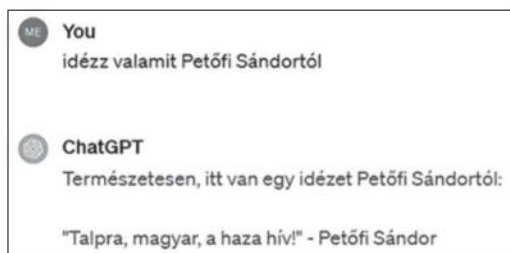
azt az illúziót keltik, hogy „gondolkodnak”, intelligenciával rendelkeznek. Valójában azonban ezek a rendszerek szavakból álló sorozatokat, mintázatokat rögzítenek, „tanulnak meg” és ezeket képesek – valószínűségi alapon – „kiköpni”. Éppen ezért nagy határozottsággal állítanak téves információt is; jellegükből, működésükből fakadóan nem képesek megítélni egy-egy információ igazságtartalmát, hiszen valószínűségi alapon generálják a szövegeiket. Az emberi nyelv mintázatait adják vissza, de nem a megértést (Newport 2023.).

A *hallucináció* szót a Cambridge Dictionary 2023-ban az év szavának választotta. Indoklásában leírja, hogy 2023-ban számos olyan eszköz jelent meg és vált a nagyközönség számára is hozzáférhetővé, mint a ChatGPT, a Bard, a DALL-E és a BingAI, amelyek mindegyike nagy nyelvi modelleken (a nyelv összetett matematikai ábrázolásán alapuló rendszer, amelyet nagyon nagy mennyiségű adaton tanították, és olyan szöveget képesek előállítani, amely hasonlóan tűnik az emberihez). A mesterséges intelligencia terjedésével új szavak is létrejöttek, illetve bekerültek a szótárba, mint a „nagy nyelvi modell” (LLM), a „generatív mesterséges intelligencia”, vagy a GPT. Sok már létező szó, mint például a hallucináció, további, a mesterséges intelligencia-

ciával kapcsolatos jelentést vett fel. A Cambridge Dictionary szakemberei úgy gondolták, a *hallucináció* új jelentésében összesűrűsödik mindaz, ami miatt nehezen boldogulunk ezzel az új jelenséggel; noha a generatív mesterséges intelligencia hatékony eszköz, még mindannyian tanuljuk, melyek a potenciális erősségei és gyengeségei.

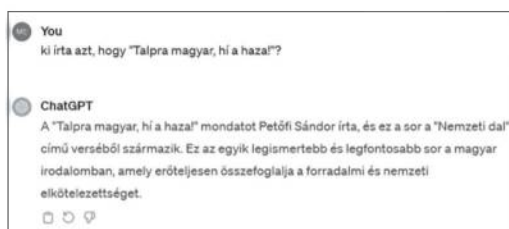
A *hallucináció* szó jelentése: látni, hallani, érezni vagy szagolni egy nem létező dolgot, általában egészségi állapotból kifolyólag vagy tudatmódosító szerek hatására. Amikor egy mesterséges intelligencia „hallucinál”, akkor hamis információt hoz létre és tálal tényként, azaz képes értelmetlen, vagy – ami még nagyobb probléma – látszólag meggyőző, de teljesen hamis állítások előállítására. Mivel ezek „generált” szövegek, de a folyamat, amelynek során létrejönnek, nem ismerhető meg és kiszámíthatatlan, mikor kapunk valódi, és mikor „hallucinált”, de hihetően tálalt tényeket. A hallucináció fogalmába az is beletartozik, amikor a mesterséges intelligencia pontatlan, illetve elfogult válaszokat ad. Felhasználóként tehát nem bízhatunk meg azoknak az információknak a hitelességében, amelyet a nagy nyelvi modellek hoznak létre.

Lássunk erre egy egyszerű példát. Petőfi-idézetet kértem a ChatGPT-től.

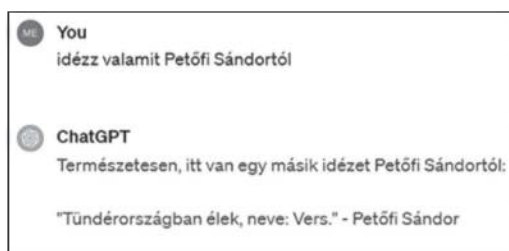

Sok felhasználó úgy találkozhat ezzel a jelenséggel, hogy észre sem veszi. Ha a mesterséges intelligencia-rendszerekre bízunk a pontos és megbízható információszolgáltatás felelősségét, kitesszük magunkat annak a kockázat-

nak, hogy téves, vagy részigazságot tartalmazó információkat fogadunk el, gondolkodás nélkül. Ebben a válaszban nagyon érdekesen tetten érhető, miért nem célszerű a ChatGPT-t idézetek keresésére használni, noha feltételezhetjük, hogy a helyes információ a birtokában van, és az is, hogy a generatív szövegalkotás az idézetek esetében miért nem hatékony. Hogy a *Nemzeti dal* szerepel az „ismeretei” között, könnyen ellenőrizhető:

A következő kérdés után kaptam a mottóban szereplő szöveget.

A mesterséges intelligencia új szintre emeli az online dezinformációt; a trolloktól eltérően betartja a nyelvtani szabályokat, és udvariasan fogalmaz, meggyőzően érvel. Szemben a kattintásvadász cikkekkel vagy az összeesküvéselméletekkel, amelyeknek a forrásait vissza tudjuk keresni, a ChatGPT forrásait szinte lehetetlen kiismerni, ahogy nem visszafejthető az sem, miként jött létre a fenti hamis Petőfi-idézet. A BingAI ugyan hivatkozik forrásokra, működéséből fakadóan azonban a hallucináció lehetőségét nem kerülheti ki. Petar Jandrić (2019) *A kritikus médiaműveltség poszt digitális kihívása* című cikkében rávilágít a mesterséges intelli-

gencia rendszerek kiszámíthatatlan és félrevezetésre hajlamos természetére. Az MI megalkotói és kutatói képtelenek közvetlenül beavatkozni a szöveg létrehozásának folyamatába. Egy-egy bemeneti kérésre adott válasz, minden bekezdés, mondat és szó több millió létező szöveg szerkezete és szómintája alapján generálódik, gyorsan kiszámítva, hogy melyik szó vagy kifejezés jelenik meg a legnagyobb valószínűséggel legközelebb a válaszban (Newport 2023.). Az egyetlen dolog, amit az MI alkotói és kutatói tehetnek, az az, hogy megváltoztatják a bemeneti változókat, például a neurális hálózatok architektúráját vagy a bemeneti adatkészleteket, abban a reményben, hogy az eredményeik javulni fognak, és például képesek lesznek valódi Petőfi-idézeteket produkálni. Azonban ezeket nem képesek közvetlenül előre jelezni vagy beavatkozni ezekbe a folyamatokba. Ezért ezekben a rendszerekben működésükből fakadóan benne rejlik, hogy az általuk közölt tények, információk nem megbízhatóak.

Ha meg akarunk győződni arról, hogy az általunk hozzáférhető információk pontosak és hitelesek, fontos elfogadnunk a mesterségesintelligencia-hallucinációk létezését, és egészséges szkepticizmussal és a kritikai gondolkodás iránti elkötelezettséggel közelíteni a mesterséges intelligencia által generált tartalmakhoz, ugyanúgy, mint bármilyen más, az online térből származó információhoz.

MI, plágium, kreativitás

A nagy nyelvi modellek kockázatai közül az oktatásban elsősorban a plágium kérdése jelenik meg: hogyan értékeli a tanár azt, ha a dolgozat szövegét a ChatGPT írta. A plágium kérdése azonban a szerzői jogok szintjén is megjelenik azáltal, hogy ezeket a nagy nyelvi modelleket elképesztő mennyiségű adaton, vagyis emberek által írt szövegeken „tanították”. Ezek között olyanok is vannak, amelyek biztosan szerzői jogi védelem alá esnek; a The Conversation című online portál újságírója Joseph Heller A 22-es

Fotó: Freepik.com

csapdája című regényének pontos részletét írta ki a ChatGPT-vel. Ez a mű nyilvánosan, szabad felhasználásra sehol sem érhető el. Noam Chomsky, Ian Roberts és Jeffrey Watumull a New York Times-ban megjelent véleménycikkükben egyenesen úgy fogalmazzák, hogy „ez a legnagyobb szellemi tulajdonlopás, amit valaha is feljegyeztek, mióta európai gyarmatosítók megérkeztek az indiai közösségekbe”. Arra is felhívják a figyelmet, hogy hiába a sok terabájtnyi anyag, a mesterséges intelligencia nem tudja utánozni az emberi gondolkodást (és ezért nem is kéne intelligenciának nevezni), hiszen az emberi elme „nem statisztikai gép”, amely valószínűségi alapon helyezi a szavakat egymás után, hanem egy „meglepően hatékony és elegáns rendszer”, amely véges mennyiségű információt használ, és magyarázatokat keres. A mesterséges intelligencia ezzel szemben „plágiumszoftver”, mert „nem hoz létre semmit, hanem a meglévő művészek meglévő műveit másolja, és oly módon módosítja, hogy elkerüljék a szerzői jogi felelősségre vonást”.

Ian Bogost, egy digitális technológiával és platformokkal foglalkozó kutató hosszú cikket jelentetett meg a The Atlantic-on arról, hogy milyen verset írni a ChatGPT-vel, vagy egy valójában nem létező pszichológiai probléma összeszedett, tudományos leírását kérni,

Fotó: Pexels.com/LJ

esetleg viccet mondatni, hogy alátámassza azt a nézetét, hogy a generatív mesterséges intelligencia inkább játék, mint eszköz, és lényegesen kevesebbet tud, mint amit beelátunk. A ChatGPT stílusa magyar nyelven is felismerhető. Érezzük azt, hogy hiányzik belőle a fantázia és a kreativitás – hiszen utánczón alapul, az emberi írás konvencióit, műfajait, paneljeit használja, és valószínűségi alapon generalja a szöveget. Ezért lehet alkalmas arra, hogy megadott témára, megadott műfajban írjon szöveget (például egy hivatalos levelet vagy egy Facebook-bejegyzést). Yuval Noah Harari a The Economist-ban megjelent cikkében azonban más irányból közelít ehhez a kérdéshez, és egész emberi kultúránkra nézve látja ijesztőnek a mesterséges intelligencia nyelvi lehetőségeit. Úgy fogalmaz, hogy a mesterséges intelligencia (a nagy nyelvi modellek) „meghekkelték” a nyelvet, ezáltal „feltörték civilizációnk operációs rendszerét”. Mi lesz akkor – kérdezi Harari – ha a mesterséges intelligencia szebb képeket és jobb történeteket hoz majd létre, mint mi?

Harari szerint az, hogy a mesterséges intelligencia emberi nyelven folytat párbeszédet velünk, olyan módon érint bennünket, ahogyan egy korábbi technológia sem: az intimitáson keresztül. Az MI képessé vált arra, hogy emberek millióival teremtsen tömegesen intim kapcsolatokat, ez pedig rendkívül erős befolyásoló erővel bírhat. Az automatizált rendszerek az emberi autonómia, az önálló gondolkodás ellenében hathatnak, ezért kulcsfontosságú a mesterségesintelligencia-műveltség, azaz hogy a felhasználók mit gondolnak az MI-ről, és hogyan értelmezik a nagy nyelvi modellektől érkező szövegeket.

Szakirodalom

- AGUADED, I., CIVILA, S., & VIZCAÍNO-VERDÚ, A. (2022). Paradigm changes and new challenges for media education: Review and science mapping (2000-2021). *El Profesional de la información*. <https://doi.org/10.3145/epi.2022.nov.06>.
- BOGOST, Ian: ChatGPT Is Dumber Than You Think, *The Atlantic*, 2022. december 7. <https://www.theatlantic.com/technology/archive/2022/12/chatgpt-openai-artificial-intelligence-writing-ethics/672386/> (Utolsó letöltés 2024. 02. 06.)
- BORGES, J. (2022). Infocommunicative literacy: Conceptual structure and applications. *Journal of Librarianship and Information Science*. <https://doi.org/10.1177/09610006221093792>.
- BUCKINGHAM, David (2020). "Epilogue: Rethinking digital literacy. Media education in the age of digital capitalism". *Digital education review*, n. 37, pp. 230-239. <https://doi.org/10.1344/der.2020.37.230-239>
- ChatGPT is a data privacy nightmare. If you've ever posted online, you ought to be concerned, *The Conversation*, 2023. február 8. <https://theconversation.com/chatgpt-is-a-data-privacy-nightmare-if-youve-ever-posted-online-you-ought-to-be-concerned-199283>
- CHOMSKY, Noam, ROBERTS, Ian, and WATUMULL, Jeffrey: Noam CHOMSKY: The False Promise of ChatGPT, *New York Times*, 2023. március 8. <https://www.nytimes.com/2023/03/08/opinion/noam-chomsky-chatgpt-ai.html> (Utolsó letöltés 2024. 02. 06.)
- Common Sense Media 2023, sajtóközlemény: New Poll Finds Parents Lag Behind Kids on AI and Want Rules and Reliable Information to Help Them <https://www.common sense media.org/press-releases/new-poll-finds-parents-lag-behind-kids-on-ai> (Utolsó letöltés 2024. 02. 06.)
- JANDRIĆ, P. (2019). The Postdigital Challenge of Critical Media Literacy. *The International Journal of Critical Media Literacy*, 1(1), 26-37. <https://doi.org/10.1163/25900110-00101002>
- LONG, Duri, Magerko, Brian (2020.) What is AI Literacy? Competencies and Design Considerations, CHI '20: Proceedings of the 2020 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems, <https://doi.org/10.1145/3313831.3376727>
- STEELE, Jennifer L., (2023.) To GPT or not GPT? Empowering our students to learn with AI, *Computers and Education: Artificial Intelligence*, Volume 5, 2023, <https://doi.org/10.1016/j.caeai.2023.100160>.
- The Cambridge Dictionary, Word of the Year 2023. <https://dictionary.cambridge.org/editorial/woty> (Utolsó letöltés 2024. 02. 06.)
- Yuval Noah HARARI argues that AI has hacked the operating system of human civilisation, *The Economist*, 2023 április 18. <https://www.economist.com/by-invitation/2023/04/28/yuval-noah-harari-argues-that-ai-has-hacked-the-operating-system-of-human-civilisation> (Utolsó letöltés 2024. 02. 06.)

B. FODOR KATALIN

Nem mindegy? – Nem!

Nyelvi, nyelvhasználati kérdések eldöntését célzó viták során egyre többször találkozunk a vállrándítással kísért megjegyzéssel: Nem mindegy? Aki akarja, úgyis megérti! Nagyon sokan, főleg az idősebb korosztályokhoz tartozók, egyre értetlenebbül látják, tapasztalják, hogy könnyen „lenyelvtannácizhatják” őket, ha – akár csak a legjobb szándékkal és indulattal – bárkit is figyelmeztetnek egy nyilvánvaló grammatikai vagy stilisztikai jellegű tévedésre.

Szeretném azonnal kijelenteni, hogy nem tartozom a nyelvtani szabálygyűjteményt törvénykönyvként lobogtatók közé, tudatában vagyok a nyelv természetes, folyamatos változásának, formálódásának, ami a világunk 21. században tapasztalható változáscunamijának hatására rendkívül felgyorsult, nagy sebességgel terjedtek/terjednek az emberiség történetében eddig szerepet csak kis mértékben vagy egyáltalán nem játszó teljesen új közlési módok. A „bábeli nyelvzavar”, a nyelvi sokszínűség egyrészt egyszerűsödni látszik, mivel az angol „mindent visz” – kérdés, hogy jó irányba

tart-e, mi az ára és eredménye ennek a folyamatnak –, másrészt nyilvánvaló, a történelem is ezt mutatja, hogy a „saját” nyelvek megtartására való törekvés gyakorta éppen az egységesüléssel párhuzamosan erősödik fel.

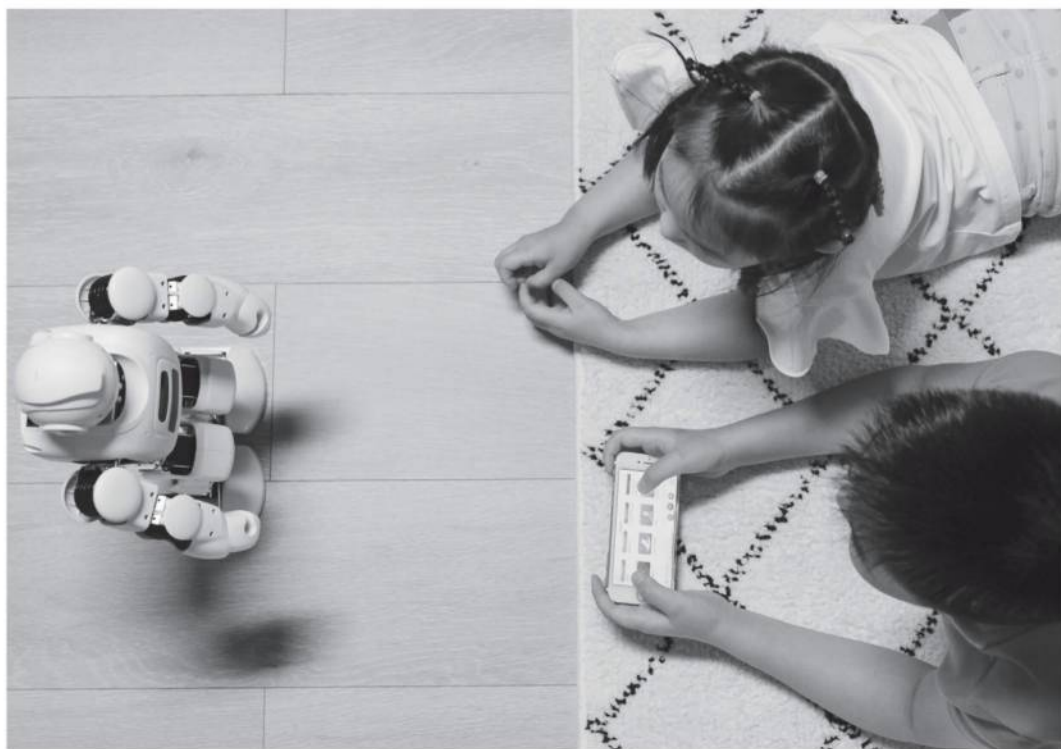
Az újdonságot, a változtatást a nyelvhasználatban is jórészt a fiatalok indítják el. A régivel, az idősebbek többnyire normatívvá vált nyelvével szemben annak megújítását szükségesnek érezve a szokatlant, az elfogadott, sőt „hivatalosan” egyedül helyesnek tartott „szabályoktól” elszakadó új „nyelvet” tartja minden újabb generáció a magáénak, kibővíti, színesíti saját nyelvi leleményével, ötleteivel, sokszor meghökkenve, időnként többé-kevésbé szándékosan provokálva a normakövető nyelvhasználókat. Ez természetes folyamat, végig követhető az emberiség történetében. Bár ez a változási folyamat minden korszakban, minden társadalomban jelen volt, az emberi kommunikációban végbemenő leglényegesebb, gyors és rohamosan terjedő átalakulást az informatika fejlődése, elterjedése indította el,

még a 20. században. A kommunikáció korábban nem ismert lehetőségeinek kiaknázására fokozatosan egyre több technikai eszköz, módszer jelent meg – a robbanásszerű átalakulás azonban az internet alapozta meg. Míg sokáig az egyszerű, közvetlen személyes szóbeliség volt a kommunikáció eszköze, majd az írásbeliség, idővel a nyomtatott sajtó szélesítette annak lehetőségét, a jelenlegi helyzet merőben más: a social media, azaz a közösségi média válik elsődlegessé, döntő a gazdasági szemlélet, az írott szöveg helyett sokszor már csak a mozgókép az információ hordozója, az elhangzó szöveg pedig egyre populárisabb.

Ennek a látványos átalakulásnak a megismerése és megítélése a generációk, illetve a különböző társadalmi rétegek között korántsem egységes. A fiatalabb korosztályokba tartozók számára, akik már részben az iskolában megtanulták az informatika alapjait, természetesen

használják az ún. „kütyük” számos változatát, evidens, hogy a világban való tájékozódás, az emberek közötti kapcsolattartás legfőbb – nem kevés esetben az egyetlen – eszköze, módja az internet adta lehetőségekben rejlik. A szakadék az idősebb és ifjabb generációk között ennek a helyzetnek az elfogadása, egyre inkább a legjobbnak ítéltése, illetve a teljes vagy részleges elutasítása miatt alakult ki. Mivel az internet elsődlegessége a kommunikációban nyilvánvalóan tovább erősödik, arra kell törekednünk, hogy alkalmazkodva a kialakult állapothoz, a nyelvhasználat során igyekezzünk anyanyelvünk több évezred alatt kialakult rendszerének, normáinak megőrzésére, ugyanakkor azok bővítésére, formálására is.

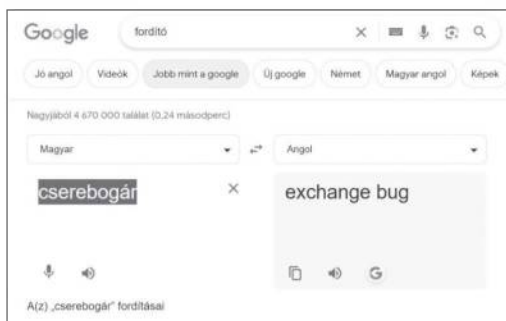
Az interneten megjelenő szövegek a nyelvhasználat jellege, „minősége” szerint alapvetően három kategóriába sorolhatók: 1. a tájékoztatást szolgáló, többé-kevésbé a klasszikus írott-nyom-

Fotó: Pexels.com/Pavel Danilyuk

tatott sajtó szerepét folytató platformokon, honlapokon megjelenő írások, 2. a személyekhez kötődő blogok, 3. az ún. kommentek, eseményekhez, szövegekhez fűzött vélemények.

A fő probléma az igénytelenség. Mivel az internetes szerzők jelentős részének célja a követők, azaz a kattintások számának anyagi haszonnal járó növelése, ezért az érdeklődés felkeltése a legfontosabb feladat, ennek eléréséhez pedig sokszor a szenzációt, a harsányságot, a közlés gyorsaságát használják eszközként. Ennek eredménye az a megdöbbentő helyzet, hogy a papíralapú nyomtatott sajtótermékek utódaiban, a nagy olvasóközönnyel bíró hírportálokon is rendszeresen jelennek meg értelmetlen mondatok, szövegtörödékek, olyasmik, amiket a nyomtatott sajtó korában az olvasószervező vagy végül a korrektor felháborodva vagy legalábbis fejszóvalva ítélte volna halálra. Az állandó rohanás, kapkodás, a szenzáció kergetése az olvasó megnyerése érdekében oda vezet, hogy egyre kevésbé lesz fontos a hír megjelenésének hogyanja. Ez megmutatkozik az idegen nyelvű szövegek, cikkek átvételekor is – nagyon sokszor tapasztalható, hogy egy adott idegen nyelvű szöveg a Google-fordítóval „magyarított meg” anélkül, hogy ezt a gépi fordítást valaki átnézte volna. Még cifrább a helyzet akkor, amikor egy bejegyzés, cikk szerzője úgy vesz át és épít be a saját szövegébe (ollóz) egy más írásból származó részletet, hogy nem veszi a fáradságot a két szövegrész értelmes összeillesztésére. A figyelmetlenség önfegyelemmel, önellenőrzéssel kiküszöbölhető, viszont sajnos a valódi, a magyar nyelvi ismeretek hiányáról tanúskodó bakik száma is egyre nagyobb. Az alábbiakban az utóbbi néhány héten az internetes hírportálokról, oldalakról ill. a tévében vetített hirdetésekben származó néhány, főleg figyelmetlenségből, kapkodásból, mondhatni trehányaságból adódó jellemző hibát, sületlenséget tartalmazó hírt, bejegyzést mutatok meg, javítva – érdemes elgondolkozni azon, hogy

ugyan átolvasta-e valaki, mielőtt hozzáférhetővé tette. Ezek közül néhányra ismerőseim, barátaim hívták fel a figyelmet, igazolva, hogy nem kevesen észreveszik az időnként meghökkenítő hibákat.

Gyakran előfordul, hogy egyes betűk vagy toldalékok, néha szavak is kimaradnak a szövegből:

*A forint végül nagyobb mozgások megússza az inflációs adatot/ **nélkül** mentőszolgálat a házi orvosok listázásról/ listázásáról visszaállítanak a katonai szolgálat/ szolgálatot. gimnázium kampányolt/ gimnáziumban*

Nem ritka a vonzatok helytelen használata:

*Egyetértek az előttem szólóhoz/ **szólóval** Tanúja lesz egy Lecsó-stílusú jelenethez/ jelenetnek*

Az alábbi szövegekben egyértelmű a koncentráció hiánya, a „csak nagyjából” fogalmazás:

*Számos termék ugyanis lényegesen nagyobb mértékű áremelkedést tapasztal/ Számos termék **nél** ugyanis lényegesen nagyobb mértékű áremelkedést tapasztalunk* – nyilvánvaló, hogy nem a termék tapasztalja az áremelkedést, mint ahogyan a következő mondatban is „elnézte” a szerző az ígét, ezért teljesen át kell alakítani a mondatot ahhoz, hogy értelme legyen.

Ennek következtében növelhetne a munkanélküliség az EU-ban./ Ennek következtében növekedhetne a munkanélküliség az EU-ban – Ez növelhetné a munkanélküliséget az EU-ban.

A következő mondat (ha kevésbé „szép” megoldással is) könnyen javítható, ha a – vajon miért többes számú? – ígét egyszerűen egyes szám harmadik személybe tesszük, de jobbnak gondolom a drágábbá válik helyett a **drágult**.

Bizonyos termékek és élelmiszerek elérése is drágábbá vagy lehetetlenné válnának... Bizonyos termékek drágulnának vagy elérhetetlenné válnának

A hozzáállás utáni nyilatkozókból, ill. a közösségi médiában olvasható beszámolókból tett közzé/ A hozzáállás utáni nyilatkozókból nyilatkozatokból, ill. a közösségi médiában olvasható beszámolókból tett közzé

Szegény közzétett nyilatkozók nyilatkozataiból...

Amióta ismertebb lett, próbálják megkörnyékezni már a férfiak is, egyelőre azonban nem szeretnék ismerkedni...

A cikk szerzője annyira együtt érez, sőt azonosul a hölgygel, hogy se szó, se beszéd egyes szám első személyre vált. (Vagy csak nem figyel arra, hogy a riporter és a riportalany nem ugyanaz a személy...)

Bizonytalanságot okoz az, hogy a hatóságok mekkora vízállásig akarják a Velencei-tavat feltölteni

Hát talán kiderül, mekkora az az akkora... és akkor megszűnik a bizonytalanság. Főleg, ha sikerül még egy alanyi mellékmondatot beiktatni a mondatba, pl. így: **Bizonytalanságot**

okoz az, hogy nem tudjuk, (hogy) a hatóságok mekkora vízállásig akarják a Velencei-tavat feltölteni.

Bud Spencer megszemélyesítője úszó és vízilabdázó is volt.

Na de ki volt Bud Spencer megszemélyesítője? Eddigi tudomásom szerint ő személyesített meg különböző filmbéli figurákat. És vajon ki volt Carlo Pedersoli (Bud Spencer „civil” neve) megszemélyesítője?

Két ismerősöm is felhívta a figyelmemet, hogy találkozott a **szolidár** szóalakkal, mégpedig igeiként: **szolidárnak az emberekkel**. (Mivel én még nem találkoztam ezzel a képződménnyel, nem vállalom a felelősséget a valódiságért, de ketten is említették... Némi gúnyos felhanggal néha mi is mondtuk, hogy **szolidaritunk** valakivel, de most ez állítólag „komolyan” hangzott el – remélhetőleg véletlen elszólásként. Egyelőre még csak a **szolidaritást vállalunk** az elfogadott kifejezés, de tapasztaljuk, hogy az egyszerűsítésre, rövidítésre törekvés erősen jelen van a nyelvhasználatunkban – ellentétben az ún. hivatali nyelvhasználatban tapasztalható „bonyolítással”, ez pedig létrehozhat egy „igésítést”, de természetesen csak akkor lesz elfogadható, ha nem mond ellent a magyar nyelv szabályainak.)

A nyelvi, helyesírási hibák bosszantók, ugyanakkor gyakorta nevetésre ingerelnek, és mint tudjuk, a nevetségesség ölhet is – jó lenne, ha közreadásuk segítené az ilyen hibák eltüntetését.

Az extrém nézetek való csoport azt állítja. Az extrém nézeteket valló csoport azt állítja.

Hogy ennek a mondatnak semmi értelme nincs, az nyilvánvaló. Aki leírta, nem tudott mit kezdeni a **való** és **valló** I-jeivel, lehet, hogy nem ismeri a **vmilyen nézetet valló** kifejezést? Vagy

csupán arról van szó, hogy a *való* gyakrabban fordul elő a mindennapi nyelvhasználatban, ezért az értelemre ügyet sem vetve ez került a szövegbe? (Mint a telefon autocorrect funkciója: egy szó első betűinek leütése után felajánlja a folytatást – vagy bejön, vagy nem...)

A következő két mondatban egy nagyon gyakori hibával találkozunk. Annak ellenére, hogy szinte ordít az értelmetlenség ill. a „kötelező” félreértés belőle, egyre többször találkozunk vele még „komoly” szövegekben is. Egyik alapvető nyelvtani szabálya a magyar nyelvnek, hogy a jelző (kivéve az értelmezőt) mindig a jelzett szó előtt áll. Mindkét esetben ez a szabály sérül, jól illusztrálva, milyen nevetségessé válhat így a közlendőnk.

Az első példánk egy internetes hír, a második viszont egy szinte minden magyar tévéadón

naponta látható-hallható reklám. Hónapok óta állandóan jelen van a képernyőn...

Ő a 16 éves Várkonyi Andrea és Bochkor Gábor gyönyörűséges leánya/Ő Várkonyi Andrea és Bochkor Gábor 16 éves gyönyörűséges leánya

A hír szerint Várkonyi Andrea 16 évesen hozta világra a lányát.. Csupán a szórend megváltoztatására van szükség, megjegyzendő azonban, hogy a hír szerzője nyilvánvalóan nem érzekelte, mennyire félreértelmezhető a mondandója, hiszen helyesen illesztette be a *16 éves* elé az ott valóban indokolt határozott névelőt.

A gyors és biztonságos fülzsír eltávolítása

Fotó: Freepik.com

Minden alkalommal, amikor látom a hirdetéset, felteszem a kérdést: vajon milyen lehet a biztonságos fülzsír? Létezik az, hogy hónapok óta senki nem vette észre, mi nem stimmel ebben a reklámban? Nem lenne jobb így: **a fülzsír gyors és biztonságos eltávolítása?**

Nagyon gyakori, és minden társadalmi réteg nyelvhasználatában, mind az írott, mind a beszélt nyelvben tapasztalható bizonytalanság van jelen az igekötők elválásában, ha az igekötős igéből -ható/-hető képzővel létrehozott szóalak tagadó állítmányi szerepben van. Nem véletlen, hogy több kutatásban felmerül a kérdés: nem tekinthető-e ez az állapot egy változási folyamat részének, ami végül egyszerűsödéshez vezetne. Az ún. hivatali nyelvhasználatban szinte általános gyakorlat, hogy az igekötő nem válik el az igétől, pl. *nem megmagyarázható, nem felhasználható*. Nem szokatlan hát, hogy ilyen hírt olvashatunk: *A jog eszközével nem megakadályozható*.

A szabályos megoldás **A jog eszközével nem akadályozható meg** – amennyiben itt a *nem megakadályozható* állítmány, ha viszont jelző, akkor vagy **megakadályozhatatlan**, vagy **meg nem akadályozható** dologról beszélünk. Számtalan nyakatekert változattal találkozhatunk, ezért aki nem biztos a dolgában, inkább nem nyúl az igekötőhöz – pedig ugye nem mindegy, hogy valaki *nem megbízható* vagy *nem bízható meg*? És nem is *folyásolható be* (annak ellenére, hogy ezzel a megoldással is találkozhattunk, Zelliger Erzsébet kolléganóm először egy egyetemi előadáson hallotta. Szintén az ő gyűjteményének egyik valóban extrém „kincse” a *szembesül* ige átértelmezése a *kell* segédige közbeiktatásával – *szembe kell sülnie*. Az ún. elváló—nem elváló igekötő témájához kapcsolódik a szintén ismerős idézte pár nappal ezelőtti hír, állítólag így szólt a mondat: *Az izraeli miniszterelnök vissza is kozott*. Ha valóban így hangzott el, akkor méltó párja a *nem folyásolható be* gyöngyszemnek...

A karácsony előtti vásárlási roham fontos szakasza a fenyőfa beszerzése. Nem biztos, hogy a legsikerültebb megoldása sok közlendő rövid összefoglalásának az alábbi reklámfelirat, amit az interneten láttam: *Friss vágású zalai fenyővásár* – vajon milyen lehet egy friss vágású vásár? Egyáltalán miért volt szükség a vásár kitételére? Éppen elég lett volna ennyit a fenyőtenger fölé kiírni: *Friss vágású zalai fenyő*, legfeljebb ha nagyon ragaszkodott az árus a vásárhoz, írhatta volna így is: *Friss vágású zalai fenyőfák vására*...itt is beigazolódnak a mondás: a kevesebb néha több.

E rövid „bemutatót” egy nyelvhasználati szempontból érdekes kifejezéssel, szóval zárom. A francia miniszterelnök nő lemondásáról szóló hírek egyikében olvastam róla szóló jellemzéként: államasszony. Eddig még nem találkoztam ezzel a megnevezéssel, ami nyilvánvalóan a magyar nyelvben széles körben használatos államférfi párhuzamaként jelenik meg. A nők 21. században világszerte megváltozott társadalmi szerepe, jelenléte a politikai, gazdasági élet vezetésében egyre inkább elfogadhatja a korábban elsősorban a férfiakhoz kötődő funkciók, státusok betöltését – és azok megnevezését – is. Az államasszony inkább talán megmosolyogtató nyelvi ötletnek tűnhet számunkra, kinek kedveskedő, kinek gunyoros felhanggal, de a nyelv, a nyelvhasználat folytonosan változik, lehet, hogy ez a szó is felzárkózik szókészletünkben az államférfi mellé.

Fotó: Pexels.com/Prateek Katyal

HORVÁTH LÁSZLÓ

A *Nemzeti Sport* szóhasználatáról

A témaválasztásról

A *Magyarórának* a médiával foglalkozó számában a *Nemzeti Sport* szóhasználatát vizsgálom. Olyan időszakban teszem ezt, amelyben a hagyományos írott sajtó jelentősége meg sem közelíti a néhány évtizeddel ezelőttiét. Könnyen észlelhető jele ennek például az, hogy ma már a járműveken csak kivételesen láthatunk újságolvasó utasokat, a legtöbbször a mobiltelefonjukon böngészik a híreket. Biztosan érvényes ez a sporthírekre is. A *Nemzeti Sport*nak szintén van online kiadása. A pontos számokat nem ismerem, de nagyon valószínű, hogy az érdeklődőknek jóval nagyobb hányada tájékozódik ebből, mint a nyomtatott változatból.

Miért esett a választásom éppen a *Nemzeti Sportra*? Elsősorban azért, mert olyan újság nyelvhasználatát akartam vizsgálni, amely sem az általános (főleg politikai) tartalmú lapokhoz, sem pedig a bulvársajtóhoz nem tartozik. Elmondható róla, hogy – persze csupán olyan mértékben, amennyire ez az újságolvasás látvá-

nyos tévesztésének korában lehetséges – közérdeklődésre számot tartó szaklap.

Azt is be kell vallanom, hogy már régóta magam sem vagyok szorgos újságolvasó. A sport iránti érdeklődésem pedig gyerekként és fiatal felnőttként sokkal élénkebb volt, mint napjainkban. Ez azt jelenti, hogy olyan időszakban nevezhettem magamat sportrajongónak, amikor internet még nem is létezett, és a tévében sem voltak sportcsatornák. – Ez természetesen magánügy, mégis célszerű volt megemlítenem, mivel tagadhatatlanul befolyásolja azt, hogyan közelíték a mai sportnapilap nyelvhasználatához.

Szemlémhez a *Nemzeti Sport* nyomtatott formájának csupán néhány friss, 2024 januárjából való számából gyűjtöttem anyagot. Bár a bőségesebb merítés nyilvánvalóan hitelesebb képet adhatna a lapról, úgy vélem, így is elég sok jellemző jelenséget hozhatok szóba.

Természetesen fontos jellemzője a feldolgozott lapszámoknak, hogy januárban jelentek meg. Olyan hónapban, amelyben mind az elő-

ző év értékelése, mind a kezdődő évre vonatkozó tervezés, esélylatolgatás meghatározó szerepet játszik; az utóbbi már csak azért is, mert olimpiai évbe léptünk. Nem mellékes az sem, hogy olyan periódussal van dolgunk, amelyben a szokottnál gyakoribb téma lehet a játékosok átigazolása.

Ami a sportágakat illeti, az áttekintett lapszámokban a körük széles, noha persze korántsem lehet teljes. A főszerepet a legnépszerűbb sportágként a futball kapja, de szerencsére nem mondhatjuk, hogy méltatlan mértékben a háttérbe szorítja társait. És hozzátehetem, hogy a vizsgált lapszámok születésekor jelentős aktuális eseményként zajlott a nők és a férfiak (ezúttal más-más helyszínen rendezett) vízilabda-Európa-bajnoksága.

Az olyan nyelvhasználati jelenségek közül, amelyeket a *Nemzeti Sport* néhány lapszámát átnézve feljegyzésre és bemutatásra méltónak találtam, mostani írásomban a szó- és kifejezőkészlethez tartozókkal foglalkozom. Másoknak (helyesírásiaknak, grammatikaiaknak) a tárgyalására máskor kerítjek majd sort.

Szókészleti jelenségek

A szemlét olyan adatokkal kezdem, amelyek nem sportnyelvek. Ezeknek a divatkifejezéseknek az említésével csak azt szeretném példázni, hogy a sportsajtóban is felbukkannak: *alából* 'eleve; alapjában véve', *kimatekoz* 'kiszámit, megtervez'; „Nagy *gratula* [’gratuláció’] Humphriesnek” [ti. a darts új világbajnokának; internetes hozzászólásból idézve]; „A csehek *kipipáltuk*” [’legyőztük, ezzel teljesítve a feladatot’]; „ezzel *túl is tárgyaltuk* a mérkőzést” [’sikerrel túl is vagyunk rajta’].

Olyan megnevezésekkel folytatom, amelyeket nem a sportlap talált ki, hanem tulajdonnév voltuk vagy tulajdonnév-szerűségük miatt kénytelen használni őket. – Ilyenek például azok a csapatnevek, amelyek a támogató (szponzor) nevét foglalják magukba. Például

így (egy mérkőzés eredményét közölve): „*Alba Fehérvár KC 26 – FTC-Rail Cargo Hungaria 38*”. Az ilyenek legföljebb meglepik az embert, ha nem mindennap találkozunk velük, de kifejezetten kárhozhatni nem volna igazságos őket. Azt viszont nem tudom bíráló szó nélkül megállni, hogy a futballbajnokság első osztályának *OTP Bank Liga* a neve. Igaz, ez sem a sportlap találmánya; a hagyományos, természetes (és szerencsére szintén alkalmazott) név az *NBI*.

Ezzel megérkeztünk a betűszókhöz. Kellemes meglepetésemre nem özönlik el annyira az újságot, mint gyanítottam. Használatuk azelőtt sem volt ritkább, például sportági szövetségeknek, egyesületeknek, kupasorozatoknak a nevéként. Örvendetes, hogy a lap külön magyarázat nélkül csak közismert képviselőiket szerepelteti (*MLSZ* = Magyar Labdarúgószövetség, *BL* = Bajnokok Ligája). A külföldi betűszók közelében általában a teljesebb név is megjelenik: *PL* = Premier League 'az angol futballbajnokság első osztálya', *PSG* = Paris Saint-Germain.

Ha már szó esett az egyesületnevekről, megjegyzem, hogy a magyar csapatok között az amerikai típusú névadás (például állatnevek használata, „lehetőleg” angolul) a vizsgált lapszámokban nem jelenik meg; sőt szellemesnek tartom, hogy a diósgyőri jégkorongcsapat neve *DVTK Jegesmedvék*. Ez persze nem sajtónyelvi döntésen múlik. – Az viszont igen, hogy a sportlap (észszerű mértékben) az egyesületek becenevei közül él az olyanokkal, amelyek régóta ismertek a sportkedvelők körében, hiszen nem csupán a debreceniek, illetve a fehérváriak tudják, hogy mi a *Loki* és a *Vidi*.

A sportlapban természetesen kulcsszerepet játszik a szakszókészlet. A legnagyobb részéről meggyőződéssel állíthatom, hogy könnyen érthető, nem teszi próbára a sportkedvelő olvasót. Persze így is akadnak olyan elemei, amelyekhez megjegyzést szeretnék fűzni.

A lap láthatólag kedveli a *szétlövés* kifejezést annak a helyzetnek a jelölésére, amelyben a játékidő végére kialakult döntetlen után a mérkőzés sorsát büntetőpárbajjal döntenek el. Nem tudom, mennyire rokonszenves ez a szó az olvasóknak. Szerintem szemléletesen utal a döntetlennel beállt „holtpontra” felszámolására, így meg lehet barátkozni vele. – Az újságban a jégkorongról és a vízilabdáról szóló tudósításokban figyelhettem meg; a vízilabdával kapcsolatban szinonimájaként az ötöspárbaj is felbukkant. Nem derült ki, szokta-e jelölni a futballbeli tizenegyespárbajt is. (Inkább azt gyanítom, hogy nem.)

A sportlap a *kipattanó labda*, *lepattanó labda* szerkezetek helyett szívesen alkalmazza a jelentéstapadással létrejött *kipattanó* (a vízilabdában) és *lepattanó* (a kosárlabdában) főneveket. Bizalmas hangulatukat csak részben megőrizve váltak szakszóvá. Előfordulásuk egyáltalán nem újdonság, az évtizedekkel ezelőtti újságokban, rádió- és tévéközvetítésekben szintén jellemző volt.

Vonalkapus [’olyan futballkapus, aki nemigen hagyja el a gólvonalat, kifutásra ritkán vállalkozik’] ugyancsak volt régebben is. Meglepett viszont a *jobb oldali szárnyvédő* kifejezés egy futballista nyilatkozatában. Nem tudom, valódi szakkifejezésnek vagy inkább csak alkalmi szinonimának szánta-e. Nem hiszem, hogy mást jelentene, mint a hagyományos és közérthető *jobbhatvéd*.

A lap (elég gyakran emlegetve) közismert fogalomként kezeli ezeket: *fiatalszabály*, *fiatalpercek*. Lehet, hogy a naprakész futbalszuroklók valóban pontosan tudják, miről van szó. Belátom, hogy nem hibáztathatom ezeknek a használatát, mivel olyan rendelkezésnek a rövid megnevezései, amelynek a részleteit nemigen lehetne minden egyes említéskor kifejezni. A lényeg a magamfajta alkalmi olvasóknak is érthető: olyan szabályról van szó, amely a futballcsapatoknak (az utánpótlás-nevelés ösztönzésére) előírja, hogy a mérkőzések meghatározott számú játépercében egy bizonyos életkornál fiatalabb játékosokat kell szerepeltetniük.

A szakszókészletnek eddig csakis magyar (belső keletkezésű) tagjait említettem. Az idegen eredetűekről (vagy idegen elemet tartalmazókról) is elmondhatom, hogy többnyire könnyen megérthetjük őket.

Az alapjában véve ’hányad, arány’ jelentésű *kvóta* szónak már elég régen megvan a kimondottan sportnyelvi jelentése is: ’(olimpiai) részvételi jog’. Érthető, hogy az olimpia évében rengetegszer előfordul. Nincs is vele más baj, csupán az, hogy nem a *részvételi jog*-gal váltokozva, hanem azt szinte teljesen kiszorítva szerepel.

Nem ekkora, de túlzott a *főr* fölénye az *emberelőny*-nyel szemben. Ez érdekes aszimmetriához vezet, mivel az *emberhátrány*-nak nincs idegen származású egyenértékese, ezért a *főr*: *emberhát-*

A Nemzeti Sport újság 2024. február 16. számának címlapja

rány pár használata válik jellemzővé. Például így: „gyakoroltuk a *fórokat* és az *emberhátrányokat*”. Ez az idézet is mutatja, hogy az ilyen szakszó gyakran fordul elő metonimikus kifejezésben; többek között így is: „A görögök az első *fórjaikat* belődözték”. – A *fór*-hoz kapcsolódóan említhetünk egy másfajta idegen elemű szakkifejezést. A nem emberelőnyből szerzett gólnak a vízilabdában *akciógól* a neve. Ez egyáltalán nem új találmány, így mondták már a gyerekkoromban is. Tisztán logikai szemlélettel kifogásolható lenne, hiszen a gól mindenképpen támadás végén születik. A megszokás azonban szentesítette az *akciógól* szót. Nehéz volna helyette igazán jót találni, az pedig kétségtelen, hogy az azonos létszám idején lött gólt meg kell különböztetni az emberelőnyből elérttől.

A *kvóta* és a *fór* esetével ellentétben meg-esik az is, hogy egy olyan szópárból, amelynek mindkét tagját használta és használja a közelmúltbeli és a mai sportnyelv, a *Nemzeti Sport* a magyarítás szándékával létrehozottat választja: a *biatlon*-nal szemben csakis *sílovészet* adatokat találtam (igaz, nem tudósításokban, csak programlistákban).

Vannak olyan idegen kifejezések, amelyeket szükségtelennek tartok, képtelen vagyok mást látni bennük, mint a sznobság, az angломánia jelét. Ilyen például az, hogy az *egyenes kiesési szakasz*-t a lap kizárólag *playoff*-ként emlegeti. Ilyen az is, hogy a négyes döntő többnyire *final four*-ként szerepel, bár itt legalább egyszer-kétszer előfordul a *négyes* döntő is. – Noha a *gól* és a *passz* is végső soron idegen eredetű, de a jégkorongbeli *gólpasz* határozottan magyarosabb és érthetőbb, ezért rokonszenvesebb, mint idegen szinonimája, az *assziszt*.

Nehezen volna tisztán magyar és rövid megoldással pótolni a *divíziós rendszer* kifejezést, ráadásul az újságcikk a bővebb szövegkörnyezetben megfelelően megvilágítja, milyen is ez a versenyforma.

Megszokottsága és tömörsége is indokolja a teniszbeli *breakelőny* használatát, az idegen elem mellőzése csak hosszadalmas körülírással volna lehetséges.

Bántó udvariatlanság viszont az, hogy a lap egy edzői nyilatkozatból magyarázat nélkül idézi az *anaerob kapacitás* szerkezetet. Ez a kifejezés azt jelöli, milyen a szervezet teljesítő-képessége oxigénhiányos állapotban, vagyis olyankor, ha az embert a fokozott erőfejlesztés ziháló lélegzésre kényszeríti. Igaz, hogy az idegen kifejezés helyett az *erőnlét* nem volna pontos, az állóképesség akár félreérthető is lehetne. Nem is az edző hibája, hogy a számára megszokott és szakszerű kifejezést választotta, az újságírónak azonban kötelessége lett volna, hogy rövid magyarázattal segítse az olvasót.

Magyarázatot kívánna egy olyan tudósításban, amely jégkorongozók szerződtetéséről szól, ez a mondat: „Egyikük sem a rajtoló liga *draftján* kelt el”. Utánanézttem, hogy a *draft* jelentése 'behívó, sorozás', de a közlés értelmét így sem lehet pontosan megfejteti.

Ha egy idegen megnevezés tulajdonnévszerű, és a hagyomány is ismertté tette, akkor alkalmazása kevésbé kifogásolható. Példa erre a tenisz világából az ausztrál nemzetközi bajnokságot jelölő *Australian Open*. Ugyancsak a teniszben szokásos a bridzsből átvett *Grand Slam*; ez az év négy legfontosabb versenyének (ausztrál, amerikai, francia és angol nemzetközi bajnokság) az összefoglaló neve. A *Grand Slam-győzelem* eredetileg azt a rendkívüli teljesítményt jelölte, ha egy versenyző egy éven belül mind a négy kiemelt tornát megnyerte. Metonímiával azután átment annak a jelölésére, ha valaki a négy torna egyikén diadalmaskodott. Ezért emlegetheti a lap például Nadalt 22-szeres *Grand Slam-győztesként*.

Túlzottan sokszor szerepelteti a lap a *top* szót és a vele alkotott kifejezéseket: *top 20-ban*, *top tízes*, *topforma*, *toplíga*; noha azért akad ilyen is: „a *legjobb* húszban vannak”.

A sportújságírók körében már jó ideje divatos szófordulat a *pariban van*, a most átnézett anyagban is felbukkan. Nem hiszem, hogy valóban szükség van rá. Az a helyzet, amelyet jelöl, több felől és nála kevésbé modorosan ábrázolható: az X csapat *méltó ellenfele volt* az Y-nak, a mérkőzés végig *nagyjából döntetlenre állt, szoros volt a küzdelem* stb.

Vannak olyan szavak, kifejezések, amelyek igazi sportszakszónak nem mondhatók, mégis nagyon jellemzőek a sportnyelvre, és ez a *Nemzeti Sport* most megvizsgált anyagában is így van.

A korábbinál is kedveltebb a *legenda*, 'kiemelkedő egyéniség'-ként. A jelentés kialakulásához metonímia, majd metafora vezetett: 'egy szent életéről vagy más jelentős tettekről szóló elbeszélés' → 'az ilyen elbeszélés hőse' → 'az ilyen elbeszélés hőiséhez hasonlítható, kiemelkedő egyéniség, ebben az esetben kimagasló sportoló'. A változási folyamat érthető,

így a vele kialakuló jelentés is. Veszélyt csak az okozhat, hogy a túlzottan gyakori használat elkoptatja a szót; szerencsére a *Nemzeti Sport* mostani számai olyan sportolókat tüntetnek ki vele, akik valóban méltók rá.

Szintén kiemelkedő – noha legendává (még) nem vált – egyéniséget jelöl a kártyanyelvből való ász. Szinte szakszónak tekinthető a Formula-1-es csapatokra vonatkozó *istálló*.

A sportnyelvre jellemző a *hozta magát* 'képességeihez, hírnevéhez méltóan szerepelt' szerkezet. Ilyen a *bravúrszaga van* és a *nagy skalpot szerzett* ['neves ellenfelet győzött le'] kifejezés is. Megemlítem még ezeket: *letette a névjegyét, nem kellett tövig rágnunk a körmünket*. Szintén nem új, de szemléletességét megőrző metaforikus kifejezésként idézem a következőt: „a Magyarai Aldát ezúttal a nagyszünetben váltó Neszmély Boglárka pedig ismét *lehúzta a rolót*, mindent védett, ami a kapuja felé ment”.

 Magyar foci ▾ Külföldi foci ▾ Kézilabda ▾ F1 Egyéni ▾ Csapat ▾ Galéria Belépés

[Vizes vb](#) [Magyar átigazolások](#) [Bajnokok Ligája](#) [NB I](#) [Sportműsor](#) [Képes Sport](#) [Utánpótlássport](#) [Adatbankok](#)

▶ 00:00
▶

SZOBOSZLAI DOMINIKNAK NINCS SOK ESÉLYE A DÖNTŐRE – JÜRGEN KLOPP

A maovar válogatott

ÁTLAGBAN FÉL ÉVET SEM TÖLT EGY CSAPATNÁL – BEMUTATKOZIK AZ NB I 15. SZERB EDZŐJE

Vízilabda | 1 óra
VIZES VB: EGYESÜLT ÁLLAMOK-MAGYARORSZÁG NŐI VÍZILABDA-DÖNTŐ

Ötödik világbajnoki döntőjét vihatja válogatottunk, amely visszavághat a 2022-es, budapesti döntőben elszenvedett vereségért.

24 óra [Összes hír](#)

16:23 – Muszukajev öt pontos előnyből kapott ki a birkózó Eb-elődöntőben

16:19 – Cselgáncs: Gyertyás Róza bronzérmes a bakui Grand Slamén

16:05 – Vizes vb: ötödikként zárt a címvédő Hollandia női vízilabdában

15:57 – Megőrizte kíváncsiságát az újra Kovács Tibor táncművész

15:40 – Kerékpár: Mark

ASZTALITENISZ: KÍNA GYŐZÖTT, DE MIT KERES 23 MILLIÓ PINGPONGLABDA EGY BOEING 747-ESBEN?

A *Nemzeti Sport* digitális változata

Megszokott és természetes szinonimája az olimpiának az ötkarikás játékok.

Szokásos az is, hogy a győzelmet olyan kép jeleníti meg, mint a királyi hatalom megszerzését: „a Szilassy Zoltán irányította Gyergyó ült fel a trónra” [ti. nyerte el a bajnoki címet jégkorongban]; „A később *világbajnokká* koronázott Kanada ellen játszott felkészülési meccset az MVM Dome-ban a magyar férfiscapat”.

Régóta ismerős kép a sportújságírásban, hogy a nehézkességet a *dadog* ige érzékelteti; a kifejezés képes voltát a *Nemzeti Sport* az időzőjellel is kiemeli: „a csapat játéka »dadozott«”.

A különbség mértékének hagyományos kifejezőmódja (én egyébként sohasem kedveltem) a következő: „A nagyszünetben még nem volt közte tíz” [ti. ’tízgólos különbség’, nem valamiféle visszautalással].

Sajátos példák a következők: „[A cseh kézilabda-válogatott] csoportmásodikként *csont nélkül* [simán, akadálytalanul] kijutott az Eb-re”; „Hasonló felemelkedést kívánunk a 2023-ban nagyobb *pofo nokba belefutó* magyar jégkorong egészének”. A *csont nélkül* kosárlabda-kifejezésből lett a bizalmas köznyelv elemévé, a *Nemzeti Sport* pedig itt egy másik sportág történéseit színezi vele. A *pofo nokba belefut* pedig az ökölvívás világából került a bizalmas köznyelvbe, és ebben a szerepében alkalmazza a lap egy másik sportággal kapcsolatban. (A *pofo nokba belefut* szerkezetet egyébként az újság láthatólag kedveli, több más adatban is szerepelteti.)

Jellemző a *Nemzeti Sport*ra a bizalmas nyelvhasználat elemeinek előfordulása. Gyakran tűnik fel például a *sűrű* melléknév ’mozgalmas, eseménydús <ti. időszak>’ jelentéssel. A *melőzik* igét a *dolgozik* helyett futballistától, sportvezetőtől és újságírótól is olvashatjuk. Felbukkannak többek között ezek is: *fúj* ’kipiheni magát’, *kiskapu* ’kerülőút’, *jóllakott óvodás* ’testes, túlsúlyos személy’.

A bizalmas hangulatú és olykor szólásszerű igés (igeneves) kifejezésekből jelentésadás nélkül, idézetben közlök néhányat: „Nyilván jót tettek az önbizalmunknak a sikerek, de *nem dőlhetünk hátra*”; „a kettős emberelőnyben kapusba *durrantott* lövés fájt ezek közül a leginkább”; „de a fiatalok is *dörömbölnek az ajtón*”; „A 2023-as évben ugyanakkor az volt a jó, hogy mindig az *orrunkra koppintott, helyre rakott* minket”; „és akkor a mieink úgy döntöttek, *nem osztanak több lapot az ellenfélnek*”; „Ha a színvonal *nem is verdeste a plafont*”; „bár a fehér orosz és orosz válogatott aktuális helyzete és esetleges reintegrációja még *belekarvarhat a képletbe*”; „[Az olasz tartalékkapus] aztán 40 másodperc alatt *benyelt két gólt*”; „[A távozó edzőért] *nem sok könnyet morzsoltak el* Magyarországon”; „a Buffalo Bills idegenbeli sikerével *elhappolta* a Miami Dolphins elől az Amerikai főcsoport Keleti csoportjának elsőségét”; „a *vészharangot* semmiképpen sem kell *megkonogatni*”.

A faragatlannak tartott kiejtés utánczása fokozhatja a közlés bizalmasságát: „[Effele csoda] 2013-ban az amszterdami »nyócegy« idején is elképzelhetetlennek tűnt”.

Helyénvaló bizalmasság, ha egy sportvezető szerint „*klassz* lesz a párizsi helyszín”. Ezzel viszont némi túlzásba esik: „mi majd ott állunk a parton, a pást vagy a szőnyeg mellett, és *baromira* fogunk szurkolni”. Sajnálatos, hogy az újságírók (noha szerencsére csak egyszer-kétszer) durvább, közönségesebb kifejezésekre is ragadtatják magukat: „*Letolták* a MOB elnökét, Gyulay Zsoltot, mert kiejtette a száján, hogy tíz aranyérmes szeretne a nyáron Párizsból”; „[Az egyesület az edzőt] felfüggesztette, majd *kirúgta* a nem konkretizált, de vállalhatatlannak minősített magatartása miatt”; „előbb Vigvári Vince, majd a másik oldalról Burián Gergely *törölt be egy fórt*”.

Vitatható a következők megítélése: „itt már sokkal inkább a Nemzetközi Olimpiai Bizott-

ságnak állhat érdekében a vörös szőnyeg gurítása” [ti. az, hogy a játékokon szabad utat adjon a dartsnak]; „női válogatottunk tükörsima, 27–4-es győzelemmel masírozott a legjobb nyolc közé az Európa-bajnokságon”; „a túloldalon befűzték az oktatófilmet a mieink, és örömmel láttuk, hogy szinte minden jelenetben más volt a főszereplő”. Akár szemléletességet, akár kereksétséget láthatunk bennük; szerintem mindkét véleményben van igazság.

Az utolsóként idézett példához hasonlóan az újságíró a választott képet olykor mondanójának (viszonylag) hosszabb szakaszára is kiterjeszti: „kinevezésükkor [ti. a két társkapitány kinevezésekor] elsősorban az volt a kérdés, hogy miként dolgoznak együtt – egyelőre úgy tűnik, hogy felettebb hatékonyan, de a rendezőt sem a főpróba után tapsolják meg. [Ezt követően új bekezdésben:] Díszbemutató pénteken 20.30-as kezdettel Görögország ellen”; „A vá-

logatott szintéren csalódást keltő 2023 után mi mást kívánhatunk, mint hogy lapozzunk egyet a magyar hoki krónikájában, és új, tiszta lapra írjuk tovább a történetet a tavasszal”; „az elsődleges cél az volt az ütközet előtt, hogy sérülés nélkül túlessünk rajta. [Majd szintén új bekezdésben:] A horvátok elleni sima győzelem ugyanis vezéráldozattal járt, a szemsérülést szenvedő Gurisatti Gréta mellett ezúttal Keszthelyi Rita maradt ki a keretből – a csapatkapitány klasszisa igazán az olaszok elleni negyedöntőben lesz szükség. Akik viszont vízben voltak, alaposan kitétek magukért: az első négy magyar támadás egyaránt góllal zárult, sorrendben Kuna Szonja, Vályi Vanda, Szilágyi Dorottya, [!] és Rybanska Natasa mattolta az ellenfél kapusát”. – A harmadik példában a kép indítása nem szerencsés, mivel a metafora nem pontosan felel meg a sakkbeli vezéráldozat lényegének; a befejezéshez választott mattol viszont jól illik a kép sakkos kezdéséhez.

Van olyan eset is, amikor a cikkbeli képet voltaképpen a címadás teljesíti ki: „A kétezres években semmilyen jelentősebb eredmény felmutatni nem tudó, ám zseniális játékosállománya miatt aranygenerációnak nevezett angol garnitúrából senki sem képes áttörést elérni edzőként”; és ennek alapján a cím: Rozsdás aranygeneráció.

Szemlémben nem szeretném elhallgatni azokat az eseteket sem, amelyekben a Nemzeti Sport szóhasználati tévesztését látom.

A kikiáltt szóról talán megoszlanak a vélemények. Szerintem olyankor, ha (akár némi rosszindulattal) felvetődhet a hamis híresztelés, ráfogás gyanúja, jobb volna elkerülni a dicsérőnek szánt állításban: „Újabb rangos elismerést kapott a nemrég Sebastian Coe, a Nemzetközi Atlétikai Szövetség elnöke által minden idők legjobb atlétikai világbajnokságának kikiáltott 2023-as budapesti vb.”

A látszólag-ban én mindig hamis látszatot sejtek, szemben a tényszerű láthatólag-gal:

„[A sérülés után visszatérő Nadalnak] a mozgásával, az ütéseivel *látszólag* semmi probléma sincsen”. Az újságíró úgy gondolja, hogy valóban nincs probléma, ezért szerintem a *láthatólag*-ot kellene használnia. – Tapasztalatom szerint egyébként erről a két szóról nem mindenki gondolkozik így.

A harmadik példában pedig azt furcsállom, hogy személy az alanya: „A keret rutinosabb tagjai közé tartozó *Fekete Gergő* három gólt *hozott a konyhára*”. Szerintem a *hoz a konyhára* szerkezet olyankor lehet helyes, ha elvont dolog az alanya. A *Nemzeti Sport*nak ugyanabból a számából példázva: „a ZTE, a KTE és az MTK elleni *mérkőzés négy pontot hozott a konyhára*”.

Források

A *Nemzeti Sport*nak a szemléhez átvizsgált lapszámai:

122. évf. 2. sz., 2024. január 3., szerda

122. évf. 4. sz., 2024. január 5., péntek

122. évf. 8. sz., 2024. január 9., kedd

Rövid zárszó

Áttekintésem elsősorban a saját véleményemet, szemléletemet tükrözi, mégis bízom abban, hogy a tárgyilagosság sem hiányzik belőle. Írásom csak néhány lapszámon alapul, de úgy vélem, hogy nagyobb anyagra támaszkodva csupán gazdagabb, de a lényeget tekintve hasonló képet rajzolhattam volna meg. Úgy látom, a jelen *Nemzeti Sport*ja olyan időszakban is méltó folytatója a magyar sportújságírás hagyományainak, amelyben a nyomtatott sajtó jelentősége messze elmarad a korábitól. Ez a megállapításom nincs ellentétben azzal, hogy írásomban a bíráló megjegyzéseket sem rejtettem véka alá.

KEREKES PÁL

Digitális Kánaán: e-könyv mint kulturális médium

Az elektronikus könyv mint a ma és a jövő emberének művelődéstechnikai eszköze, világszerte az érdeklődés középpontjában áll. Az e-book közvetlenül új médium, amely print elődjéhez képest elérhetőbbé teszi – a digitális tartalom útján – a szépirodalmi, tudományos, szórakoztató alkotásokat. A nyomdai kiadványban a sorok megtartják, hordozzák a tartalmat, de nem szervezik. Az e-book menedzseli a szöveget. Ez az újítás az, ami végtelen tartalékokkal rendelkezik. A betűk láncolatát megtöri a kép, a videó, a játék. A könyvlátásmódot felváltja a tartalomösszpon-tosítás, adatfókuszálás, a keresett témakör összefüggéseit feltáró dinamikus felületirányítás. A webhivatkozások, referenzáttételek, képi-ze-nei-filmes bemozgatások felbontják a megszo-kott szövegtömböket. A tartalom kibővült a videóval, hangbetétekkel, animációkkal, mozgó grafikonokkal, dinamikus ábrákkal. A szótárak, a szöveganyaghoz kapcsolódó kézikönyvek egy

kattintásra elérhetőek. Éléményszerűvé válik az ismeretszerzés. A kézbe simuló eszköz mentési kapacitása könyvespolcok sokaságát fogadja be. Zsebünkben egy egész könyvtárral élünk. Olyan eszköz került kulturális környezetünkbe, amely nyilvánvalóan erősebb és alkalmazkodóbb, mint bármely régebbi médium.

Új folyamatról van szó? Aligha. Már az előző század első harmadában, mikor még hírből sem tudtak az elektronikai kultúriparról, Fitz József könyvtörténész, az Országos Széchényi Könyvtár egykori igazgatója, így vélekedett: „A könyv fejlődése mindig tükre, naplója volt az emberiség fejlődésének; ami találmányt a korok felvetettek, ami természeti erőt az ember irányítani tanult, a könyv igyekezett a maga céljára hasznosítani. Ki tudja, milyen találmányokkal jön a jövő s milyen lesz a jövő könyve? Csak annyi bizonyos, hogy akkor is az ezerarcú élet, az emberiség haladásának tükre lesz.”¹

1 FITZ József, *A könyv története*, Bp., Magyar Szemle Társaság, 1930, 79.

A könyv változása, megújulása tehát nem új jelenség. Az e-könyvészeti kutakodás, az e-book könyvtári és oktatói értelmezése ilyen értelemben nem más, mint az évszázadok óta művelt, de a XX. században különösen felerősödő, majd jelen századunkban – összefüggésben az információs társadalom új követelményeivel – kiteljesedő bibliográfiai és pedagógiai tudományosság természetes folytatása.

Az e-book nem végállomás. A könyv expressz robog tovább. Ugyanakkor aligha vitatható: az olvasás világa megváltozik. Gutenberg galaxisa korszakváltás előtt áll.² A világháló és elérésének eszközei – mint az iPad, a mobiltelefon, a note-book, az asztali számítógép, és természetesen maga az e-olvasó készülék (e-reader) – átalakítják az irodalom élvezetének és az ismeretek megszerzésének megszokott útjait. A nyomtatott könyv kizárólagossága megszűnt. A szövegek az internetre költöznek, olvasásukhoz innovatív készülékek szükségesek. A képernyő napi életünk részévé vált, a betűáradatot elektronikusan kapjuk, digitálisan továbbítjuk.

A lassanként már évtizedes múltra visszatekintő e-szöveg infrastruktúra fejlődési irányai nehezen követhetők, egy biztos megállapítás tűnik csak végérvényesnek: a nyomtatott és az elektronikus könyv szembeállítása zsákutca. Nem egymást megsemmisítő kultúrtechnikai jelenségek a könyvverziók, hanem egymást kiegészítő műveltségi fundamentumok. Ezt ki kell mondani, bármilyen egyszerűnek tűnő igazságnak látszik is. A digitális platformon létrejött kultúra csak a hagyományos kultúra összefüggéseiben értelmezhető. Az e-book nem informatikai, hanem könyvészeti projekt.

Fotó: Pexels.com/Perfecto capucine

Gutenberg vagy „Google”tenberg?

Umberto Eco így fejezi ki magát: „A könyv olyan, mint a kanál, a kalapács, a kerék, vagy a véső. Ha egyszer feltalálták, nincs mit tökéletesíteni rajta.”³ Ki vitatkozna ezzel? Világos és igaz szavak. De mit tegyünk: a kalapáccsal és vésővel jelentkező szakember ma alig találna jól fizetett munkát. Otthonra kiváló és nélkülözhetetlen szerszámok ezek, de professzionális tevékenységhez már mások az igények. Ugyanez a helyzet a tartalomiparban is: a manuális termék biztos nivósabb lenne, de napi környezetünk digitális vulgaritása pörgősebb kínálatot követel. Ha ennek a formája egy gépezet, az e-könyv-olvasó, az önmagában nem lehet ok a tiltakozásra. Különösen akkor nem, ha tudjuk: a kis tenyérkészüléken egyszerre több száz könyv tárolható. Mindenhol lehet olvasni: sorszámmra várva, villamoson. Kéznl vannak az értékes állományok.

Spiró György is a nyomtatott könyv történelmi szimplaságának csodálója. Írja:

2 KERÉKES Pál, *Változó könyvészeti előképek a digitalizáció szemszögéből: Gutenberg-átértelmezések, avantgard könyvmegújító törekvések e-könyves nézőpontból*, Iskolakultúra 2015/7-8, 113–116. Elérhető: <https://www.iskolakultura.hu/index.php/iskolakultura/article/view/21681>

3 Jean-Claude CARRIÈRE – Umberto ECO, *Ne remélje, hogy megszabadul a könyvektől*, Bp., Európa, 2010, 17.

Az elmúlt néhány ezer évnek és az elmúlt másfél évtizednek ugyanaz a tanulsága: egyedül a könyvnek, ennek a vacak kis tárgynak van esélye a megmaradásra. Filmek, fotók elvesznek, márvány- és acélszobrok szétveretnek, a könyv azonban ilyen-olyan könyvtárak mélyén túlélheti a selejtezéseket és tűzvészeket.⁴

Jön az e-book. Vége a könyvnek? Úgy tűnik, és ez már jelenség: sokan úgy tartják, csak az lehet könyvbarát, aki a képernyős olvasást mélyen megveti. Ez a szemlélet (amellett, hogy nem tényszerűen bizonyított tételekre alapoz) árt csak igazán a könyvnek. Ugyanolyan rossz beállítás, mint az e-könyv rajongók részéről a papírművek olvasóit kulturális gyámoltalannak tartani.

A digitalizáció nem oka, és nem következménye a gyakran eltúlzottan megjelenített és drámai kicsengésekkel tárgyalt printválságnak. A kijelzők, monitorok, elektronikus platformok változhatnak, miként a könyv is fejlődött évszázadok alatt, de a lényeg ugyanaz marad: a műnek el kell jutni az olvasóhoz.

Cekkerben vagy fájlban?

Az e-text használat elemzése csakis és kizárólag a kereskedelmi és a free könyvkinálat összefüggésrendszerében lehetséges. Ugyanis a könyvkörnyezet evolúciója során most állt be először az a helyzet, hogy az ingyenes olvasás platformjai – kedveltségben, használati gyakoriságban – jócskán tútesznek a könyvforgalmazás gazdasági, profittermelési formáinak eszközein. Míg a hazai könyveladásokban évek óta csak 2-3 százalék körül tengődik az e-tartalom a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése (MKKE) összesítése⁵ alapján, az ingyenes könyvletöltések mértéke

Fotó: Pexels.com/fauxels

ezzel szemben folyamatosan emelkedik. Olyan nagyságrendben, hogy a számok alapján egy intellektuálisan kibontakozó, olvasó társadalom képe jeleníthető meg, akár odáig következtetve, hogy az eladott könyvek darabszáma nem éri el az ingyenesen letöltött művek darabszámát. (Persze ez műfajonként, árkategóriáként egyedileg eltérő lehet.) A Magyar Elektronikus Könyvtár havonta átlagosan 25-28 ezer olvasót regisztrál, a Digitális Irodalmi Akadémia napi kétezer látogatót fogad. Sorolhatnánk még a példákat, csak az említés szintjén néhány kezdeményezés: megyei nagykönyvtárak repozitóriumi, egyházi könyvtárak gyűjteményei, Hungaricana, egyetemi kritikai kiadások, és még sorolhatnánk bölcsészeti nagyhatárokig. Természetesen Magyarországon kívüli magyar szövegtárak is ide számítódnak. Mindezekben a virtuális könyvpalotákban a látogatottság

4 SPIRÓ György, *MGP (1936–2011)*, Színház 2011/9., 2–4.

5 Elérhetőség: https://mkke.hu/konyvforgalom/evenkenti_adatok

gyakran meghaladja a gazdaintézmény nyomtatott állományának kölcsönzési gyakoriságát. Az ingyenesen elérhető magyar nyelvű text adatbázisokról az ELTE nyomtatott kiadványa és digitálisan szabadon hozzáférhető verziója ad részletes képet. Címe: *Magyar irodalom a világhálón*.⁶

Ezekhez az adatokhoz néhány megjegyzés. A kereskedelmi forgalom kiszámítása a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése (MKKE) adatai alapján képződik. Nagyon sok és jelentős e-book kereskedő azonban nem tagja az MKKE-nek, így az ő eladásai értelemszerűen nem adódnak hozzá az összegzéshez. És természetesen a nagy globális könyvkereskedők (pl. Amazon, Apple, Kobo és mások) magyar vásárlásai (akár magyar nyelvű, akár idegennyelvű) sem. Becslések szerint tehát a hazai és világszerte vásárolt magyar nyelvű könyvek forgalmi értéke jelentősen túlmutat az MKKE-statisztikákban rögzítetteknél. Az ingyenesség kategóriájára is igaz: nem kizárólag a hazai letöltések a lényegesek, számottevők a globális könyvportálok (Gutenberg Project, Google Books ingyenes regiszterei, stb.) magyar érdeklődésű felkattintói is.

A legkevésbé várt fejlemény a könyvvezetés konzervatív fordulatában mutatkozott meg: az ismert hazai könyvportálok egy adott könyv elektronikus változata többnyire azonos árban kapható a nyomtatott verzióval, de egyre többször éppen drágább mint a print kiadvány. Pedig nyilvánvaló, hogy a mű e-származékának

KERESÉSI LEHETŐSÉGEK

ÚJONSÁGOK

Magyar Elektronikus Könyvtár - Országos Széchényi Könyvtár weboldala: <https://mek.oszk.hu/>

forgalmazása (nem a kiadása) a kereskedelem számára nagyságrendekkel kisebb ráfordítást kíván a könyvtest raktározásánál, bolti eladásánál.

Új könyvlétmód: eladhatóság helyett szabad létezés

Aki olvasni akar, könnyen jut könyvhöz az interneten. Hazai és globális táruk ontják – legális módon – az ingyenes magyar nyelvű írásművek tízezreit. A szabad könyv az internet legnagyobb kulturális lehetősége. Szórazótató és magas irodalom egyaránt letölthető mindennemű anyagi ráfordítás nélkül: már akkor persze, ha tudjuk, hol található meg a térítésmentesen, legálisan kínált művek. A digitális Kánaán hegycsúcsai-völgyei be-

6 KEREKES Pál – KISZL Péter, *Magyar irodalom @ világhálón. Szabadon elérhető magyar nyelvű szöveggyűjtemények*, Bp., ELTE Eötvös, BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet Digitális Bölcsészeti Központ, 2018. Szabad elérés a MEK-en: Kerekes Pál – Kiszl Péter: *Magyar irodalom a világhálón* [Magyar Elektronikus Könyvtár – MEK-18678] (oszk.hu) és az EDIT-en: <https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/38988>

Stuttgart, Városi Könyvtár (Stadtbibliothek), a „könyvek temploma” egyben építészeti gyöngyszem is. 2011-ben nyílt meg, tervező: YI ARCHITECTS
 Fotó: Pexels.com/Eddson lens

járhatók, de kell hozzá előkészület; a digitális írástudás részévé vált a szabad terek ismerete, tudatos kezelése. Könyvpedagógiai módszertan részévé vált a nyílt adatbázisok ismertetése. Új szakma az iskolák környezetében az Open Access menedzser.

Az ingyenesség különböző formáit (nem értve ide a kalóztöltéseket) elemzi és gyakor-

lati útmutatásokat ad az *Ingyenes olvasás kalauza* című összefoglaló.⁷

A könyv – a kézírásos kódexek éráját követően – a nyomtatás korszakának beköszönése után néhány évszázaddal érte el a széles közönséget. Kibontakozó humán funkcionális azonban – más iparágak és kereskedelmi gyakorlatok kikényszerített átvételével – megtört. A polgári társadalmi fejlődés gazdasági keretei között létrejöttek az értékesítési csatornák. A nyomtatott könyv ugyan már a kezdetektől, Gutenberg korától kezdve kereskedelmi terméként is funkcionált, azonban végérvényesen a XIX–XX. században vált árucikké. Az író tiszta szellemi alkotása – kulturális értelemben – befektetési célponttá torzult. Gyakorta, és koronként változó, az adott korra jellemző mértékben – a bátor szellemi-intellektuális kiadói vállalkozások ellenére – könyvvidéken kereskedelmi és pénzhatalmi struktúrák, mohó rezsimek terpeszkedtek rá a szövegbázisra.

A média és a biznisz uralta könyv további teljesítőképessége megkérdőjeleződött a digitális textkultúra kibontakozásával. Az informatika totális konstruktivitása új helyzetet teremtett a könyv-forgalmazás és -értékesítés változatlanul hitt regisztereiben. A legkarakterisztikusabb változás az, hogy az elektronikus felületeken megél a nem üzletszerűen tálalt tartalom is. A digitális szöveg nem az eladhatóság, hanem a létezés szintjén kapcsolódik be a könyvmilóba.

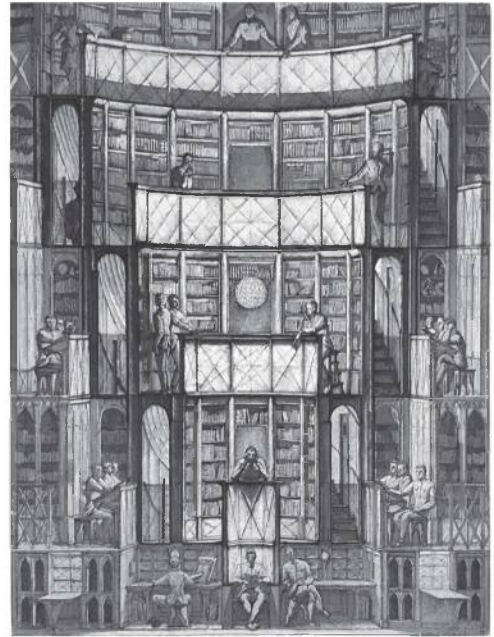
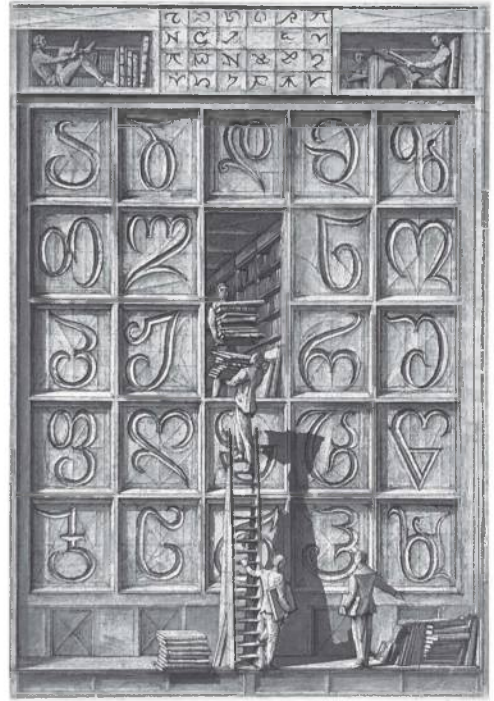
7 KEREKES Pál, *Az ingyenes olvasás kalauza. A szabad elérésű irodalom magyar nyelvű szöveges és audiovizuális könyvtárai, a free szövegyűjtemények elérhetőségei, a nyílt text- és multimédia adatbázisok globális, határon túli és hazai színterei*, Bp.-Győr, Publio, 2020.

A „La Bibliothèque de Babel” Jorge Luis Borges argentin író egyik leghíresebb történetéhez Erik Desmazieres készített illusztrációkat 1997-ben.

Monok István könyvtörténész, az OSZK egykori igazgatója hívja fel a figyelmet a kezdetek körüli konstrukciós repedésekre, történelmi távlatban már mélyülő szakadéknak érzékelhető realitásokra:

A könyvkiadás azonban üzletként keletkezett, és egyre inkább azzá is vált. A nyugati keresztény kulturális kör az, ahol a könyvkiadói szakmák tagjai nagyon gyorsan, egy negyed évszázad alatt olyan társadalmi csoportot alkottak, amelynek anyagi érdekei garantálták azt, hogy a területen ők maguk fogják az újításokat bevezetni, finanszírozni és az innovatív megoldásokhoz az alkotókat toborozni.⁸

⁸ MONOK István, *Kulturális digitalizálás. A könyvnyomtatás ígéret volt – és az internet?*, Könyvtári Figyelő 2017/1, 36–42.

Tianjin Binhai Könyvtár. A rotterdami székhelyű MVRDV építésziroda tervezte, együttműködve a TUPDI (Tianjin Urban Planning and Design Institute) kínai helyi építészeivel.
Fotó: Ossip van Duivenbode

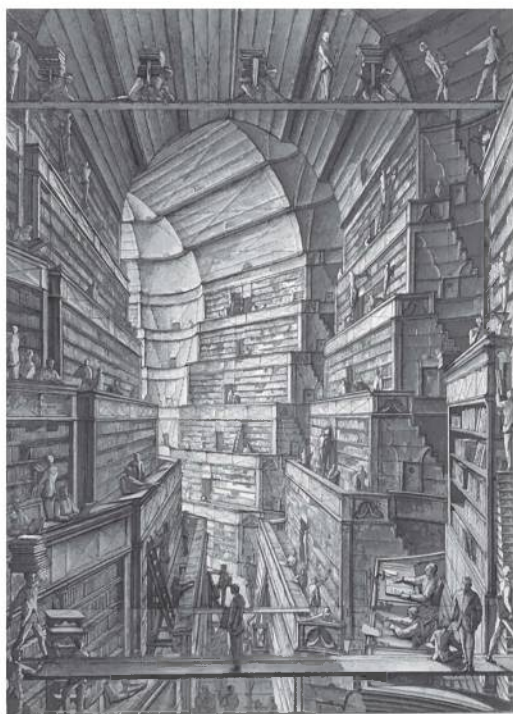
Binhai Könyvtár. Az ötelemeletes tér kívülről háromdimenziós szemre emlékeztet
fotó: Ossip van Duivenbode

A digitális fordulat is – valóban hasonlóan más nagy könyvtechnikai újításhoz – kétségtelen túlkínálatot hozott létre az olvasási lehetőségek tekintetében. A kiadványbőségre azonban nem gazdasági érdekek által konstruált folyamatot kell vezérelnie a könyvkomplexum szereplőinek és irányítóinak, mivel rendelkezésre áll egy új lehetőség a könyvelésben: az ingyenesség. A mű magáért áll ki, hiszen szabadon elérhető, letölthető, gyakran továbbítható is. Az e-könyv természetesen adótként mutatkozik meg a felhasználó előtt.

Számítógépes könyvértelmezés

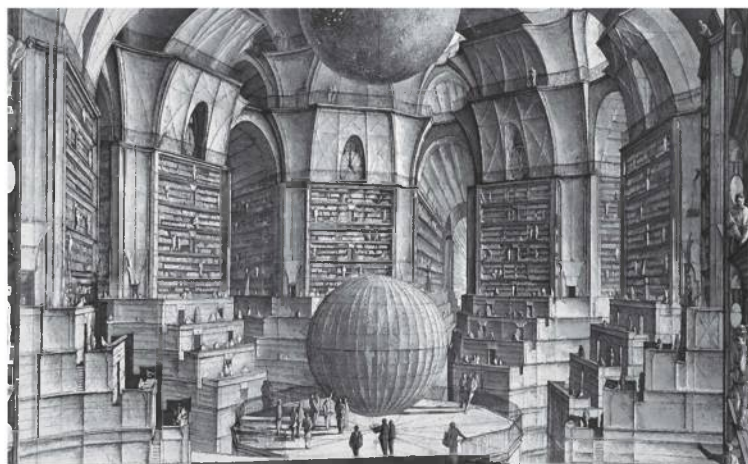
A szinte követhetetlen gyorsaságban és mennyiségben alakuló e-book portálok – feltételezve a kulturális motivációt – azt látszanak bizonyítani: az üzleti és könyvfilozófiai merevség, a kiadói print strukturáltság – több elemében – elveszti létalapját a számítógépes literatúra környezetben. Gyorsabban, mint valaha: tapasztalat és tudás alkotási potenciálhoz juthat. Az elektronikus felületek korlátlanok, befogadják és szolgáltatják a szöveges alkotások minden formáját.

A képernyős olvasás átalakuló biológiája nem fenyegetés, csak egyszerű változás. Olyan

átalakulás, amely rendszeresen érintette és érinti a nyomtatott könyv világát is. Az adott kor műszaki lehetőségei, anyagkultúrája, munkaerő-állapota és fizetőképes kereslete alapján készülnek a könyvek. Ma a számítástechnika – attól függően, hogy telefonon, tableten vagy PC- és nagy kijelzőn kerül elének a karaktersorozat – nyújtja az olvasás napi szinten eltérő, ezért folyamatos alkalmazkodást igénylő felületeit. A digitális text nem egy kötött módszertanhoz, a nyomdászat képességeihez determinált kommunikáció, hanem változékony, sokféle alakúságot, több egymásra épült dimenziót rejtő, mediatizált publikáció.

Az olvasó a lineáris, szerző irányította gondo-

Erik Desmazieres illusztrációi mintha ihletői lettek volna a binhai és a stuttgarti könyvtárak épületéhez.

latmenetről letérhet. Az írásképp nyomvonalhoz kötöttsége felenged. És nem csak a beszúrt linkek nyomán, amelyek további szövegelemekhez – szótárak, lexikonok, más kapcsolódó írások – vezetnek, hanem a beiktatott videók, hanganyagok, infografikák, játékelemek jelenléte következtében is. Létrejön a hipertext, az adott tartalomban a befogadót nem zárt pályán végig vezető, hanem dinamikusan orientáló gépi matéria. A betű az e-bookban nem kizárólag a síkban létezik, hanem képi és hangdimenzióban is. A számítógépes könyvprodukciónak keretei között a szöveg horizontjának bővülése újabb elemekre terjed ki, mint például az animáció, a dinamikus ábra, és egyre látványosabb jelenléttel a beépített vizuális-interaktív játék. A szöveg műveleti területté formálódik.

Mindezek a bővítmények a könyvjellegű művelődés alapjait nem ingatják meg, de feltétlen módosítják: pillanatig élő gépi karakterek, jelsorozatok váltják a print formációk stabilitását. Az irodalom elhagyja a papírt, terjeszkedik elektronikus felületeken, elsősorban a hangzó- és képi elektronikus felületeken. Meglepő, de talán mégis megállapítható: a YouTube a magyar irodalom egyik legnagyobb hatású népszerűsítője. Tízezres,

százezres letöltések nem ritkák klasszikusaink verseiből. Az elmúlt ötven év nagy állami vagy államilag támogatott audiovizuális irodalmi vállalkozásai is részei a YouTube-állománynak. A Magyar Televízió *Vers mindenkinek* című sorozata szinte teljes válogatást nyújt a magyar nyelvű költészetből a kezdetektől napjainkig. A nagyszerű verses hanglemek (Hungaroton Classic) anyaga mellett a CD-kre mentett irodalmi művek is részei a nagy hang- és videotárnak. Terjed a hangoskönyv, az egyszerű felolvasó portálok kínálata határtalan.

Az e-book, a digitalizált műveltségi tartalom, az online szöveg helye ma még nem határozható meg teljes funkcionalitásában a kulturális univerzumban. Hullámvölgyek és csúcspontok egyaránt következhetnek. Az ABC modern kori ösztönös nomádjai nem a saját gépes felhasználók tabletező-mobilozó kommunikátorai, nem a digitális bennszülöttek alfa csoportjai, nem a print valós vagy színelte megszállottjai: hanem azok, akik olvasnak, és az előttük lévő szöveges felületre, legyen az papír vagy kijelző, úgy tekintenek, mint a folyamatos vonulás, szellemi kalandozás végtelen területeire.

RADICS PÉTER

Szabálytalan beszámoló egy szabálytalan programról

(25 éves a Digitális Irodalmi Akadémia)

1998 júniusában a Petőfi Irodalmi Múzeum (PIM) dísztermében összegyűltek az akkor élő Kossuth-díjas írók, hogy részt vegyenek egy úttörő vállalkozás elindításában. A nagy ötlet az volt, hogy az akkoriban szárnyait bontogató és beláthatatlanul nagy lehetőségekkel kecsegtető új fejlesztésen, a világhálón közzéténnék kortárs irodalmi műveket, ennek fejében a kiszemelt alkotók állandó havi bevételhez jutnának. Mindez jól hangzott, aznap mindenki elégedetten távozott, de a részletekben rejlő nehézségekről valójában senkinek nem lehetett tudomása.

Az alapítók ugyanis járatlan ösvényen indultak el. Az írók, költők csak annyit kértek, hogy a munkanevet: *Digitális Halhatatlanok*, valami szerényebbre: *Digitális Irodalmi Akadémiára* cseréljék le. DIA, ez jól hangzott, és gyorsan el is terjedt a köztudatban.

Néhány hónappal ezelőtt néhai kollégánk, a jeles nyelveművelő Maróti István hagyatékából amatőr videofilm-kazetta került elő. Mint kiderült, István rögzített pár percet az egyko-

ri eseményből. Különös dolog mai szemmel nézni a felvételt; mintha rést nyitottunk volna az időben. 1998-ban a PIM épülete felújítás előtt állt, Ferenczy Béni viharos sorsú Petőfi-szobra még nem az udvaron, hanem a lépcsőfordulóban várta a látogatókat. Az érkezők szabadon dohányoztak a belső terekben, viszont nem illett ingujjban megjelenni. És hát a résztvevők, az akkori nagyok: Somlyó Györgytől Szabó Magdáig, Lázár Ervintől Kuczka Péterig – amikor végignézte a filmet egy mai Kossuth-díjas, ennyit reagált rá: „Ez maga a történelem.”

A DIA váltakozó összetételű munkatársi gárdájának ezalatt a történelmi negyedszázad alatt olyan szerencséje volt, mint keveseknek a szférában: mindvégig ugyanazzal foglalkozhatott, egyetlen egy tárggyal: az értékes szövegeket gyűjtő, izgalmas kihívásokat nyújtó, jelentős érdeklődést kiváltó adatbázist építhette, fejleszthette. Volt idő kísérletezésre, a téves szakmai döntések korrigálására. Meg kell említeni ezzel kapcsolatban, hogy a PIM min-

DIA / A PETŐFI IRODALMI MÚZEUM DIGITÁLIS KÖNYVTÁRA

A DIA-ról
Arcképcsarnok
Fotógaléria
Évfordulók
Ösztöndíjak
Hírek
Kapcsolat
Kötetkatalógus

KERESÉS

ÚJ MEGJELENÉSEK

PÁLYI ANDRÁS
Tigris: Csapa napfény

DADAY LORÁND
Erdélyi nevelőfeladatok körvonalakban

SZEP ERNŐ
Fenberszag

DIA-TAGOK   TEREY-ÖSZTÖNDÍJASOK   DIA-OSZIRIS KLASSZIKUSOK   ÖSSZES SZERZŐ

A ALBERT Gábor   **A** AGH István   **APRILY** Lajos   **B** BAJOR Andor   **BAKA** István   **BALASSA** Péter   **BALÁZS** József   **BALLA** Zoltán   **BARI** Károly   **BÁLINT** Tibor   **BÁNYFI** Miklós
BELLA István   **BENEY** Zsuzsa   **BEREMÉNYI** Géza   **BERTHA** Bulcsú   **BERTOK** László   **BÉKÉS** Pál   **BIBÓ** István   **BODOR** Ádám   **BOOOR** Béla   **BOJTAR** Endre   **BUDA** Ferenc   **C** CZARÓ Gábor
CS CSALOG Zoltán   **CSANÁDI** Imre   **CSAPLÁR** Vilmos   **CSENGEY** Dénes   **CSERES** Tibor   **CSIKI** László   **CSOKITS** János   **CSÓÓRI** Sándor   **CSORBA** György   **CSUKÁS** István   **CSURKA** István
CS Gyimesi Éva   **D** **DADAY** Loránd   **DARVAYI** László   **DEVECSERI** Gábor   **DÉRY** Tibor   **DOBAY** László   **DOBOS** László   **DOMOKOS** Máttyás   **E** **EMBER** Mária   **EÖRSI** István   **ERDÉLYI** József
ERDÉLY Miklós   **ESTERHAZY** Péter   **F** **FALLDY** György   **FARKAS** Árpád   **FEJES** Endre   **FEKETE** Sándor   **FERENCZ** György   **FEJA** Géza   **FODOR** András   **FÜST** Máttyás   **G**
GALGÓCZI Erzsébet   **GERELYI** Ágnes   **GÉHER** István   **GION** Nándor   **GOMBOS** Gyula   **Gy** **GYURKOVICS** Tibor   **GYURNO** László   **H** **HAJNOCZY** Péter   **HATÁR** György   **HELTAI** János
HERCEG János   **HERVAY** Gizella   **HUBAY** Miklós   **I** **ILLYÉS** Gyula   **J** **JEKELY** Zoltán   **JÓKAI** Anna   **JUHÁSZ** Ferenc   **K** **KALÁSZ** Márton   **KARÁTSÓN** Gábor   **KARDOS** G. György
KARINTHY Ferenc   **KASSÁK** Lajos   **KÁLNOKY** László   **KÁNTOR** Péter   **KANYADI** Sándor   **KEMÉNY** István   **KERTÉSZ** Imre   **KESZTHELYI** Rezső   **KIRÁLY** László   **KISS** Anna   **KODOLÁNYI** János
KONRÁD György   **KORMOS** István   **KOVÁCS** András   **Ferenc**   **KRASZNAHORNAI** László   **KUCZKA** Péter   **KUKORELLY** Endre   **L** **LAKATOS** István   **LATOR** László   **LÁSZLOFFY** Aladár
LÁZÁR Ervin   **LENGVEL** Balázs   **LENGVEL** Péter   **M** **MARNO** János   **MARSALL** László   **MÁNDY** István   **MARTON** László   **MECS** László   **MÉRAY** Tibor   **MESZÖLY** Miklós   **MOLDOVA** György
MOLNÁR Ferenc   **MOZES** Attila   **N** **NAGY** Gáspár   **NAGY** Lajos   **NAGY** László   **NÁDAS** Péter   **NEMES** Nagy Ágnes   **NEMETH** László   **NY** **NYIRÓ** József   **O** **OLÁH** János   **ORAVECZ** Imre
ORBÁN Ottó   **OTTLIK** Géza   **Ö** **ÖRKÉNY** István   **P** **PAPP** Tibor   **PARTI** Nagy Lajos   **PÁLYI** András   **PÁSKANDI** Géza   **PETRI** György   **PILINSZKY** János   **R** **RAKOVSKY** Zsuzsa
RÁBA György   **RÁKOS** Sándor   **REMENYIK** Zsigmond   **RÓNAY** György   **S** **SÁNTA** Ferenc   **SINKÓ** Ervin   **SOMLYÓ** György   **SPIRÓ** György   **SÜTŐ** András   **Sz** **SZABÓ** István   **SZABÓ** Lőrinc
SZABÓ Magda   **SZAKONYI** Károly   **SZATHMÁRI** Sándor   **SZÁRAZ** György   **SE** **SENYKUTHY** Miklós   **SZECSI** Margit   **SZEP** Ernő   **SZLAGYI** Domokos   **SZILÁGYI** István   **SZÖCS** Géza   **T**
TAKÁCS Zsuzsa   **TAKÁTS** Gyula   **TAMÁSI** Áron   **TANDORI** Dezső   **TATAY** Sándor   **TERSÁNSZKY** József   **János**   **TERÉY** János   **TOLNAI** Ottó   **TORHAI** József   **TOTH** Krisztina   **TÖZSER** Árpád   **U**
UTASSY József   **V** **VASADI** Péter   **VAS** István   **VÁRADY** Szabolcs   **VEGEL** László   **Z** **ZAVADA** Pál   **ZELK** Zoltán

REGÉNYTÁR   **DRÁMATÁR**   **GYERMEKKÖNYV-TÁR**   **HANGSKÖNYVEK**

Dia/A Petőfi Irodalmi Múzeum Digitális Könyvtárának weboldala: dia.hu

denkori vezetésének csak hálások lehettünk: végig kiemelten kezelték, fontosnak tartották és támogatták a programot. Hiszen az aktuális igények, kérések, utasítások, gyorsan változó tervek és sokszor egymás hatását kioltó intézkedések viharában, az intézményi, strukturális, miniszteriális változások ellenére nem változott a feladat: könyveket digitalizálunk, lehetőleg ugyanolyan mértékek szerint. „Építjük a tornyot”, ahogy néhai tagunk, a nagy felvidéki Kossuth-díjas prózaíró, Dobos László fogalmazott egyszer.

Mi a helyzet ma? Mire volt elég az eltelt idő? Előrebocsátom: ami a DIA mára lett, annak az alapítók töredékét vizionálták 25 évvel ezelőtt.

A dia.hu oldalon ma nagyjából 170 író, költő, drámaíró jogvédett művei érhetők el a felhasználók számára térítésmentesen. Több mint 3000 kötet anyagáról van szó. Naponta 2-3 ezer látogatónk van.

Milyen szakmai megfontolások álltak a honlap, a szolgáltatás egészének megtervezése, kialakítása mögött? Az informatikai és irodalmár szakemberek annak idején (nagyon helyesen) úgy döntöttek, hogy ne a könyvek befotózott változatát szolgáltatassuk elektronikusan, ahogyan ezt nagyon sok hazai és nemzetközi digitális könyvtár azóta is teszi, hanem a könyv szövegéből szerkeszthető formátumot állítsunk elő. Az interneten elérhető virtuális kiadásban tehát lehetőleg javítjuk az eredeti szövegkiadás hibáit. Ez, mondanom sem kell, összehasonlíthatatlanul nagyobb munka; mi lényegében ott kezdjük a feldolgozást, ahol a többiek, a hasonló tematikájú honlapok munkatársai befejezik. A befektetett energiának azonban nagyon is van értelme. Praktikusán: rengeteg mű van, amelynek utolsó, szerző által javított és jóváhagyott verziója nálunk, és csak nálunk érhető el. Ha van értelme a nemzeti kultúra iránti elkötelezettség-

ről beszélni (ahogy egy Magyarország méretű könyvpiacra nyilvánvalóan van), akkor az elmúlt évtizedekben a DIA-ban felépített szöveggyűjtemény és annak online szolgáltatása vitán felül ebbe a körbe tartozik.

Ugyancsak nagy elméleti vita előzte meg induláskor az életmű körülhatárolását, definiálását. Élő szerző esetében nehéz végleges változatról, lezárt szövegtörzsről beszélni. Mit kezdjünk a variációkkal, mit a műfordításokkal? Hol a feldolgozás határa, kiterjedjen-e a nem szépirodalmi, hanem irodalomtörténeti, kritikai, angolszász terminológiával: „nem fikciós” munkákra, közéleti jellegű írásokra? Mi legyen az álláspont a szerző által korábban kötetbe fel nem vett művekkel, esetleg a hagyatékban talált kéziratokkal? Hogyan válaszolnak az egyes kiadók a digitális megjelenés tényére? Hosszas fejtörés után a feldolgozás célpontja nem a könyv, hanem maga az egyedi alkotás, a mű lett. Verseskötetek esetén tehát az egyedi vers. A mai állapot szerint a honlapon olvasható művek száma meghaladja a százazretet: pontosan 114 663 db. De az

adat tényleg csak a pillanatnyi, aktuális állapot, lévén majdnem minden nap kerül fel új kötet, a szám tehát állandóan nő.

A DIA adatbázisa az eltelt idő alatt a Múzeum értékes virtuális gyűjteményévé vált. A rendelkezésünkre álló életművet (a szerzővel vagy örökösével konzultálva) igyekszünk módszereken átnevezni, a könyvben megjelent műveken túl egyéb, periodikumokban megjelent, sőt néhány esetben kéziratos írást is beemelünk. Ugyanazt a művet nem dolgozzuk fel kétszer, ha változatlan formában vagy lényegtelen módosításokkal jelent meg újra. A könyvek kontextusban szerepelnek társaik között. A DIA tehát olyan, életműkiadásban gondolkodó könyvkiadóhoz hasonlít, amely nem a nyomdába viszi az elkészült művet, hanem az internetre teszi fel.

Abban is unikális a program, hogy igyekszünk a korábban feldolgozott szövegekben talált hibákat utólag is javítani. Ez számos elméleti problémát felvet, a könyvtáros fórumokon például nagy irodalma van annak a „lehetetlen” helyzetnek, hogy már „kiadott” mű szövegén

The screenshot shows the DIA (Digitális Irodalmi Akadémia) website's search interface. At the top left is the DIA logo and navigation menu. The main heading is 'KÖTETKATALÓGUS'. Below it are search filters for 'TELJES KATALÓGUS' and 'MAGYAR KÖNYVTÁR'. There are input fields for 'Cím', 'Író', and 'ISBN', and a 'KERES' button. A 'Megjelölt dátum' dropdown is also visible. Below the search area is a grid of book covers with their titles and authors:

- FALTI HORVÁTH: Tigris: Csupa napfény
- DARAY LÓRÁND: Erdélyi nyelv- feladatok körvonalakban
- SZEP ERNŐ: Eberszág
- VÁGOTOTT: Válogatott emlékezések
- SZEP ERNŐ: Szép Ernő összes versei
- SZEP ERNŐ: Tizennyolc nap

változtatunk. (Nem kaphatunk ISBN-számot.) Hogy digitális könyvtár vagyunk-e, vagy digitális kiadó, arról önmagában is kötetnyi előadást, szakvéleményt, állásfoglalást tudnánk összerakni – de hiszen mindegy is; úttörő vállalkozásról lévén szó, a szakma bizonyos szempontból utánunk lépdel, és előbb-utóbb kidolgozza a hasonló intézményekre érvényes tudományos definíciókat, fogalomtárat, szókinccset.

*

Ahogy említettem, a nyitólapon 170 alkotó neve olvasható. A DIA ugyanis, bár fókuszában változatlanul az élő irodalom digitalizálása maradt, az elmúlt években radikálisan bővítette gyűjtőkörét.

Először is: jelentősen bővült az élő tagok listája. A 39 alapító tag közül már csak heten vannak életben; az akadémikusok száma jelenleg 37. Az új élő tagok választása az alapítás óta nem állami elismeréshez kötött. A tagok évente egyszer összegyűlnek a Múzeumban, hogy egy vagy (esetenként, a pénzügyi lehetőségek függvényében) több új tagot válasszanak maguk közé. Az alapítás óta nem fordult elő, hogy bárki is visszautasította volna a meghívást.

Az őszi tagválasztás minden évben ünnepi esemény, az alkotók részéről és részünkről is, és jelentős várakozás előzi meg.

A bővülésnek újabb, ma már természetesen tűnő lehetőségei is adódtak. Mindjárt az alapításkor felvetődött, hogy az élő tagok mellé posztumusz tagokat is emeljenek a virtuális testületbe. Az első három évben 15, majd néhány év szünet után évente egy-két új taggal bővült a lista, míg 2020-ban, a trianoni békeszerződés évfordulóján, egyszeri döntéssel szimbolikusan 100 új posztumusz tag került fel a névsorra. (Örökösökkel természetesen külön-külön szerződünk, ami még sok évig tartó folyamat; jelenleg ténylegesen a felénél járunk.) Ezekkel a bővítésekkel, őszintén szembe kell néznünk vele: oly mértékben kibővült a digitalizálható könyvek katalógusa, hogy mivel kitartunk

a feldolgozás kezdetektől folytatott módszereinél, sok évre, talán több évtizedre elég munka keletkezett. Ez, paradox módon, mindenkinek jó hír. Az olvasóknak is: a „kötelező irodalmakon”, a közismert, sokszor nehezen hozzáférhető, esetleg az utóbbi időben feledésbe merült remekműveken túl olyan kötetek is rendre a számítógépére kerülhetnek, amelyek annak idején a határon túl, esetleg kis példányszámban jelentek meg; nagyszerűek, de valamiért „nem volt szerencséjük...” Ízlések és divatok változnak, életművek jelentősége erősödik fel vagy halványodik el ennyi idő alatt, de kissé távolabbi rátekinetéssel talán kijelenthető, hogy a szerzők módszeres kiválasztásával a DIA-n szinte minden mű megtalálja a maga olvasóját, sikerületlen alkotás kevés van nálunk.

Régi terv valósult meg három évvel ez előtt azzal is, hogy klasszikus irodalmi művek kerültek a szolgáltatásba. Talán Szócs Géza költő, kultúrpolitikus volt az első, aki felvette, hogy a DIA, amelynek nevéhez addigra a minőségi szövegfeldolgozás címkéje társult, ne csak a szerzői jog által védett, másutt nem, vagy csak töredékesen hozzáférhető online tartalmakat tegyen közzé, hanem váljon a teljes magyar irodalom megbízható szövegforrásává, „hiteleshelyévé”. Hosszú és többször újrakezdett tervezgetés után az a döntés született, hogy mivel a jelenleg működő könyvkiadók közül az Osiris Kiadó által közreadott kötetek anyaga a legszínvonalasabb, legteljesebb körű és valószínűleg a legmegbízhatóbb, velük kötünk szerződést a közös tartalomszolgáltatásra. Mára a kiadó nevezetes sorozatainak (Osiris Klasszikusok, Millenniumi Könyvtár) nagy része olvasható a dia.hu-n, és közös szándékunk szerint az online elérhető kötetek mennyisége folyamatosan gyarapodni fog.

A PIM-hez tartozásnak, amely eleinte gyors és kicsit véletlenszerű döntésnek tűnt, sokféle pozitív következménye támadt az elmúlt évtizedekben. Ezek egyike, hogy a DIA-tagok (legyen

szó élő, elhunyt vagy posztumusz bekerült tagról) saját szerzői profillal rendelkeznek a honlapon. Ezek a profilok a digitalizált műveken túl tartalmazzák a szerző rövid életrajzát, pályaké-

pét. Közlik a kötetbibliográfiát, sok alkotónál ennél mélyebb feldolgozottsági szintű listákat is, saját művekről és a róla szóló szakirodalmi munkákból. (Itt jegyzem meg, hogy a kutatás során igyekszünk a közkeletű, másutt is elérhető felsorolásokat szakmailag pontosítani, javítani. Igen sok, akár neves szerző közkezen forgó bibliográfiája is erős hiányosságokat mutat.) Feltöltünk fényképet a tagokról. A program kezdeti éveiben a PIM festményt készítettett róluk; ennek folytatásával az utóbbi időben sajnos elmaradtunk. Elérhetővé

tesszük viszont azokat a hangfelvételeket, amelyek a múzeum gyűjteményében, a pimédia honlapon találhatóak. Mutatványoldalak láthatók kéziratok fotóiról. A cél az, hogy az adott szerzőről általában is összegyűjtsük a múzeumban elérhető tartalmakat, így a felhasználó átfogó képet kaphasson róla.

*

A könyvpiac és az olvasási szokások előre nem látható átforgásával sokszor a DIA az egyetlen forrás, ahol akár a legnevesebb írók alkotásai is elérhetők. Különösen igaz ez a határon túli vagy szórványban élő olvasókra, a falvak, de napjainkra tulajdonképpen a kisvárosok lakóira is. A könyvtárak, könyvesboltok felszámolódnak, de ahol még működnek is: egyre nehezebb a kortárs magyar irodalom iránt érdeklődőket találni. A hagyományos tömegtájékoztató,

népművelési struktúrák kiürültek, megszűntek, nem, vagy alig működnek. A kialakult „médiájában” összehasonlíthatatlanul nehezebb értékes (számunkra, hitünk szerint értékes)

tartalmakat eljuttatni azoknak, akik pedig tudásunk, tapasztalataink szerint fogékonyak lehetnének rá. Az oktatás nyilvánvalóan felelőssége óriási, de nem lehet ekkora terhet egyedül az ő vállára rakni.

Közvetlen rálátásunk helyzetünkön fogva inkább a felsőoktatásra van, lévén viszonylag szűk, belátható terület, szakmai okokból sok szereplővel élénk a személyes kapcsolat, és rendszeresek a kedvező visszajelzések. Talán nem is lehet olyan egyetemi oktatóval találkozni, akár magyarországi, akár határon túli egyetemen

tanít kortárs irodalmat az illető, aki szóba ne hozná: mennyire örül, hogy ez vagy az a mű a közelmúltban elérhetővé vált a DIA-n; vagy arról érdeklődik: mikor lesz olvasható, mert szeretné felvenni a tanított anyagok közé. Imár sok-sok éve általánosnak mondható tapasztalat, hogy a hallgatóknak csak kis része hajlandó könyvtárba járni; az a mű létezik, ami online elérhető. Egészen mulatságos eset, hogy mikor az új honlapra nemrégiben történt átálláskor Bodor Ádám életműve technikai hiba folytán pár óráig nem volt elérhető; azonnal telefonált egy oktató, hogy éppen most tartott előadást róla, mi történt. Szem előtt vagyunk, és ezt a fejleményt kevesen gondolhatták valószínűleg annak idején, az alapításkor.

A közoktatás világa – roppant mérete, bizonyultsága és legfőként amiatt, hogy a kortárs

Pexels.com/Melike Benli

szövegek tanítására finoman szólva sajnos nem mindenütt van elemi igény – nehezebb dió. De azt elmondhatjuk, hogy a PIM olyan, könnyen kezelhető digitális könyvtárat szolgáltat, amelyben a kötelezően tanítandó könyvek jórészt elérhetőek, Janus Pannonius költeményeitől a Jókai-regényeken, *Az egri csillagokon* és *A Pál utcai fiúkon* keresztül egészen Varró Dánielig és Lackfi Jánosig. Eszközt próbálunk nyújtani azoknak az oktatóknak és tanulóknak, akiket megérint, megragad az irodalommal foglalkozás; annyit tehetünk, hogy bevisszük a virtuális könyvespolcokat a lakásukba. Reméljük, hogy sokan akadnak, aki a DIA révén találkozni tudnak számukra fontos írással, szerzővel, és képesek megragadni a lehetőséget.

A képernyőn olvasás természetéről, hatékonyságáról nagyon sok szakirodalmi tanulmány született. A mérések szerint a mai átlagos gyerek nem olvas kevesebbet, nem találkozik kevesebb betűvel, mint az egy-két generációval fölötte járó. Viszont kétségtelen tény, hogy mást olvas, és máshogyan. Az elektronikusan látott szövegek átfutása kevésbé rögzíti az olvasottakat. Ma uralkodó szakmai álláspont, hogy a „mélységi olvasásra”, értelmezésre a hagyományos, papírra nyomtatott könyvek alkalmasak, szemben az inkább keresésre, gyors ismerkedésre való elektronikus szöveggel. Magyarországon az e-bookok annyira várt forradalma is gyorsan elcsúszott. De, és ezt az elmúlt évtizedek tapasztalatai alapján írom: a változások sokkal nagyobb mérvűek és átfogóbbak, mint amire valaha is számítottunk, számítottunk. Az elektronikus olvasásról fentebb leírt megállapítások napjainkhoz kötődnek. Meggyőződésem, hogy az utánunk következő korosztályok megtanulják a mélységi olvasást a képernyőn. Talán korábban, kisebb életkorban elsajátítják majd, mint a kézírás. Eszközt adunk a kezükbe, amit talán a maguk hasznára fordítanak majd.

Bár a 25 éves évforduló az elmúlt hónapokban alkalmat adott a visszanezésre, inkább

új projekteken törjük a fejünket. Azt szokták mondani, hogy a megelégedés a leépülés előszobája; szerencsénkre, aligha volt sok idő a lézengésre. Összefoglalóan, az időben visszatekintve is elmondhatjuk, hogy a „nagy projekten”, a DIA adatbázisának építésén belül vagy azt kiegészítve több kisebb programokat is végrehajtottunk, amelyek nem igényelnek különösebb magyarázatot. 2023 végétől például elkezdtük feltölteni a tagok életrajzának angol nyelvű változatát. Nem szó szerinti fordítást, annak valószínűleg nem sok teteje lenne, a külföldi olvasó által nem érthető vonatkozások, utalások miatt; inkább tartalmi rövidítésről, kivonatról van szó, amely inkább arra való, hogy valaki, aki egyáltalán nem tájékozott az életműben, el tudja azt helyezni. Legalább tíz éve felmerült az ötlet; most került rá kapacitás. És itt utalnék a DIA méretére mint problémára. Mivel feltett szándékunk, hogy az adatbázist szigorú rendben tartsuk, ezért ezzel a konkrét tervvel kapcsolatban is azt szeretnénk, ha előbb-utóbb mindenkiről születne angol leírás. Ez azonban 170 tétel, köztük olyanok is, akiknek még a magyar nyelvű életrajzával is adósak vagyunk. Tavaly év végén 30 angol életrajz került fel a szolgáltatásba, ami önmagában is kisebb kötetnyi terjedelem; reméljük, hogy az idén újabb 30-50 idegen nyelvű szöveg elkészítésére nyílik lehetőség, ami azért már látható arány.

A magunk részéről azon vagyunk, hogy ami rajtunk áll, azt teljesítsük: minél nagyobb mennyiségű, minél színesebb palettát képviselő magyar nyelvű, minőségi irodalmat szolgáltatassunk magas színvonalon a dia.hu-n. Joggal bízhatunk abban, hogy az eddigi tartalom megőrzésével, felhasználói igényekre is érzékeny bővítésével, a technikai megoldások folytonos javításával egyre több olvasóhoz jutunk el, és korszerű, 21. századi módszerekkel meg tudjuk szólítani azokat, akiknek „van fülkük a hallásra”.

HORVÁTH EVE

Ki látott engem?

Ady Endre celebritása, identitásképzése és médiumszerpe

Történeti kitekintés

Ady Endre a modernitás költőjeként alkotói tevékenységén kívül és belül is mindent megtett annak érdekében, hogy láttassa, szerepeltesse individuumát, már-már előrevetítve trükkjeit a kivetítettség mai vizualitásának, valamint az énmárka-építésnek, a marketingnek a Facebook-ig vagy az influenszer-jelenségnek a nézőpontjáig.

Elsőként tisztázandó volna az identitás fogalma, amely koronként más-más perspektívában, értelmezési keretben mutatkozik meg. Magában foglalja az önértelmezések és önmeghatározások valós és fiktív arcvonalait, szerepeket, amelyekkel azonosulni tudunk, egyszersmind dinamikus, fluid tényező, amely aszerint módosul, ahogyan a körülményeink különböző helyzetek elé állítanak bennünket. Például egy nőből anya lesz, egy alkalmazottból vállalkozó, egy budapesti yuppie-ból vidéken újrakezdő biokertész. Az aktuálisan kialakult identitás, önértelmezési keret magával vonja azt is, ahogyan múltbeli eseményeket elevevünk fel: egyeseket elhallgatunk, másokat

átfogalmazunk, aminek során egy mentálisan konstruált narratívát hozunk létre.

A premodern korszakban az identitást jellemzően a közösség határozta meg, és az Én ehhez igyekezett hozzásimulni. A modernitás beköszöntével azonban fordulatot vett a jelenség, vagyis az Én határozta meg saját identitását, amivel a közösségnek kellett azonosulnia. Valójában ma is ez jellemző korunkra, annyi, ám nem kis módosulással, hogy a posztmodern óta, a technológiai forradalom hatására maga a technológia ékelődött az Én és a közösség közé, így másodrendű megfigyelőként tekintünk saját magunkra, azaz, mások véleményén keresztül képezzük meg identitásunkat. Ez fordítva is megtörténik: azáltal, hogy másokról fogalmazunk meg véleményt (például a tévét nézve), valójában saját magunkra reflektálunk, egyszerűbben: mások tükrében szemléljük önmagunk helyénvalóságát, ilyenségét és olyanságát.

Ady Endre „Szeretném, ha szeretnének” – sorában az emberre oly jellemző „szeretném, ha szeretnétek azt, aki vagyok” – a mindenko-

ri közösség identitást támogató megerősítését óhajtja kicsikarni, ahogyan a lájkok bezsebelése is megerősíthet bennünket abbéli hitünkben, hogy az önmagunkról alkotott képünk összhangban áll a médián keresztül megmutatott képpel. David Foster Wallace megállapításai kétségtelenül idekíváncsoznak:

Ha a realizmus leírta, amit látott, úgy, ahogy volt, a metafikció nemes egyszerűséggel leírta, mit lát akkor, ha önmagát nézi, miközben önmagát nézi. Élesebben fogalmazva: a metafikció magaskulturális, posztmodern műfaja létre sem jöhetett volna a televízió robbanásszerű elterjedése és az önreflektált nézés metasztázisa nélkül.¹

De hogyan jön ide Ady? Hiszen az ő korában még nem létezett tévé, sőt rádió sem kimondottan konzumhasználatra, a némafilm népszerű volt ugyan, de a domináns médium az írásbeliség, a sajtó volt. Ha Wallace *metanézésnek* nevezi a tévézést, akkor Adynál a *metalátás* fogalmával játszhatunk el:

*...Hajh, volna még olyan sok látnivalóm
Uccán, arcokon és csillagos Égen,
De eltemetem szemem látottjait
Boglyas hajadnak rózsás erdőjében.*

*Úgy búvok el életlopó szememmel,
Mint remetehősei Máriának,
Pedig várják még a nézésemet.
Multak, jelenek és jövőndők várnak.²*

Ez a vers egy filmrendező nézőpontjából is írható volna. A költőnek először is látnia kell, megfigyelnie, azután következnek a látottak versben való publikálása, terjesztése nyomtatás útján.

A kötet 1914-ben jelent meg a Nyugat kiadó gondozásában. A borítóterv és azt díszítő rajz Lesznai Anna munkája. (Petőfi Irodalmi Múzeum)

A *Ki látott engem?* című, 1914-ben megjelent kötetének lényegi része azzal foglalkozik, hogy aki őt látta, és akit ő látott, minősülhet csupán létezőnek, hiszen akiket nem láttak, azok nem léteznek. Például bármelyik kereskedelmi csatorna szlogenjéül választhatná az *Elbocsátó, szép üzenet* egyik, ha nem a legemlékezetesebb sorát: „Általam vagy, mert meg én láttalak.” Mindebből tisztán látszik az, hogy az írásbeliség médiuma is cselekvő közeg, mondhatnánk: írasaktusok tömkelege, amelyek a „felmutatás” eszközével élve mások életére is kihatással lehetnek. Tudnánk-e Lédáról, ha Ady nem ír róla, ha nem lesz Ady szeretője? Természetesen nem, holott anyakönyvileg a létezése bizonyított, és Ady nélkül is ugyanolyan fontos létező lenne a világ folyásában, mint a költő kedveseként. Egyáltalán miért tesz a média fontossá valakit? S vajon hány emberről, sorsról nem lehet tudni, és akikről nem lehet tudni, milyen jellemzőkkel bírnak?

1 <https://1749.hu/fuggo/essze/david-foster-wallace-e-unibus-pluram-teve-es-amerikai-fikcio-2.html>

2 *Eltemetem szemem látottjait (Ki látott engem?, 1914)*

Az önmagukat megmutatni nem akaró emberek is önkéntelenül magamutogatóvá válnak a közösségi hálón, a nyomot hagyás vágyától fűtve, mert csupán az önmagukat megmutatókról van értesülésünk médiaszerte. Ebből adódik, hogy mindenki valaki akar lenni, (még az is, aki nem,) más kérdés, hogy ez a valaki is egy valaki által konstruált valaki. „Kit mutatok s mit kutató szemeknek? / Nem csalom-e azokat, kik szeretnek?”³

Ady mint celebritás

Megnézem magamat:
Megint sokan néznek:
Vagyok érdemeltje,
Vagyok-e valakije
E sokan-nézésnek?⁴

A *celeb* szó ugyan a 21. század felkapott (*celeb*) kifejezése, azonban celebritások, hírességek minden korban léteztek. Kérdés, hogy a történetiség során mely korban, milyen emberideálok divatja tombolt. A *celeb* szó 21. századi mellékjelentése gyakran a hírnévre rá nem szolgált, értékelhető produktummal alá nem támasztott ismertséget ki nem érdemelt személyre vonatkozik, de ez nem szükségszerű. Egyes teóriák szerint celebként említhetnénk a középkori lovagokat, később az írókat, költőket, ami még Ady idején is tartotta magát. Manapság nem övezi különösebb tisztelet és rajongás az írástudókat, a celebség demokratizálódásával a Szerkesztő Úr, a Koszorús Költő kifejezések olyan divatjamúltak lettek, mint a lámpagyújtó, a tejesember vagy az óratekerő, annak ellenére, hogy az irodalom még nem szűnt meg létezni, de törvényszerűen a háttérbe sodródott. Ady idejében azonban még legendák övezték az író-

kat, kivált, ha maga az író gondoskodott önma-ga legendásításáról. Meg kell említeni azonban a „kommunikációs elfogultság” fogalmát is, amelyet a Torontói iskola jeles képviselője, Harold Innis vezetett be, és ami nem szól másról, mint a technika, s legfőképp az adott korszakban jelenlevő kommunikációs technológia, egy-egy médium dominanciája által tetten érhető hatásról a társadalmi és kulturális változásokban, irányokban, motivációkban. Az Adyról készült fotográfiák elemzésekor hamar szembetűnik az, hogy nagy tudatossággal megkomponált képek, amelyeket rendre Székely Aladár készített el, és egyik-másik sorsáról azt is hallhattuk, hogy a Nyugat folyóirat anzikszként terjesztette, s maga a költő is képeslapként küldte el ezeket egy-egy verssel, üzenettel az éppen aktuális „kis csukának”, akinek tetszeni kívánt, hogy *látva lássa* őt.⁵

Székely Aladár: Ady Endre 1915 körül
(Magyar Nemzeti Múzeum)

3 Ki látott engem? (A kötet címadó verse.)

4 Megint sokan néznek (Ki látott engem?)

5 részletesebben ld. Visy Beatrix online előadását: https://www.youtube.com/watch?v=95AvNbcev50&ab_channel=Orsz%C3%A1gosSz%C3%A9ch%C3%A9nyK%C3%B6nyvt%C3%A1r

Ady: *Ki látott engem?* kötete pedig kész marketinghadjárat, hiszen az abban található versek nagy részét ajánlással látta el, egyrésztől szakmai ismeretségét feltárva olvasói előtt, másrészt a szakmabeli, illetve szerelmi kapcsolatai felé is nemes gesztussal fordulva.

*...Minek a tanács, jóslat, aggodalmak?:
Gesztusaim élnek, míg meg nem hálnak
S életemnek csak nézői a maiak.⁶*

Máshol pedig:

*...Be jó, hogy valaki majdnem kell,
Be rossz, hogy én egy tréfa,
Hiúság, Ady, senki sem vagyok,
Csak egy ötlet,
Egy fogás néha.⁷*

Ady jellegzetesen és látomásosan időkapcsolásokat is elhelyezett verseiben, amelyekben a versbeszélő az előrelátás és a visszanezés perspektívájában is jeleskedik, mindkettőre találunk példát a vizsgált kötetben:

Csokonai szájába adja a következő szöveget:

*Egy századdal előbbre lássak
S lássam, aki engem idéz.
Szomorú sarjamat hadd lássam,
Aki ismét Vitéz, Vitéz.⁸*

A költő itt nem mást kísérel meg, mint egy száz évvel ezelőtti írótlár által láttatni önmagát, ami egy érdekes, inverz önreflexió, nem is nagyon találunk rá példát irodalmunkban.

A következő versrészletben pedig a jövőből tekint saját magára, helyzetére:

6 Hunn, új legenda (*Ki látott engem?*)

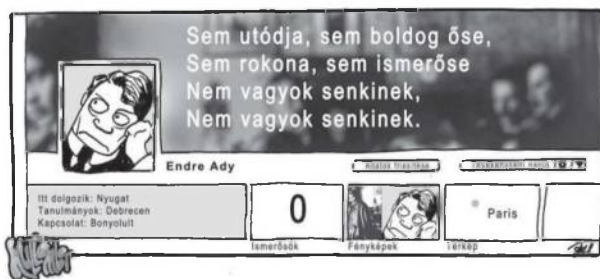
7 Óh, furcsa Élet (*Ki látott engem?*)

8 Csokonai Vitéz Mihály

9 Távolról a Mostba

*Úgy ötven évről nézhetni a Mostra.
Be boldog lesz, ki majd megmosolyogja
Vergődő, zűrös, mai életünket
S úgy látja, ahogy látni kellene: ...
... Hát eloldalak, béklyós paripám,
Szaladj bele a meg nem ért Jövőbe:
Úgy fáj a Most és én úgy fájok tőle.
Be jó volna visszatekinteni,
Úgy ötven évről nézhetni a Mostba.⁹*

Távolról a mostba úgy néz ki a helyzet, hogy költőnk viszonylag gyakran megjelenő mémfigura a közösségi hálón. A Facebook-profilja például így festene:

A különböző közösségi platformok profilján pedig így képzelik el a költőt:

Természetesen nevezetes versalakjaiból is csemegézhet a nagyérdemű, újszerű összefüggésekre bukkanva a sorok között:

Ady Endre modernitását nem csupán újszerű poétikája adja, hanem előrevetít számos olyan eljárást, módszert, ami csupán a mai embere számára tűnhet természetesnek. Másrészt megtanít gondolkodni arról, hogy mi az, ami néz, mi az, ami lát – s ne feledjük, hogy a látás a köznapi beszédben is gyakran az 'értés, megértés' szinonimája –, mivel nézünk és mit, továbbá akaratlanul is alátámasztja a mai médiafilozófusok egyes megállapításait. „Jönni szokott időnként egy piktor, ki újat lát. Megfesti. Megtanítja önöket új színekre. És evvel megtanította önöket látni” – írta már 1905-ben *A fekete macska* című cikkében. Erre az értő látásra, (be)látó (meg)értésre kiemelten, programszerűen hívja fel a figyelmünket *Ki látott engem?* című kötete, amelyet ilyen szempontból tudtommal eleddig még nem vizsgáltunk.

A Holnap Társaság négy tagja (balról jobbra): Ady Endre, Juhász Gyula, Dutka Ákos, Emőd Tamás. A szoborcsoport Deák Árpád alkotása, Nagyvárád. Fotó: Wikizoli CC3.0

Főbemondónak lenni

Bordi Andrást kérdezi Blankó Miklós

Bordi Andrással, a Kossuth rádió főbemondójával beszélgettünk, akinek sajátos orgánumát, választékos, igényes megszólalómódját igen sokan szeretjük. A Montágh Testület tagja, az Édes anyanyelvünk című műsor házigazdája, a szépkiejtési versenyek zsűritagja a hangzó média változásairól mesélt a Magyarórának.

A médiában való szereplés akarva-akaratlanul normatív. Ez a „norma” mennyiben állandó és mennyiben változó?

Nem ugyanúgy olvastak föl híreket, mint most... Én már nem úgy olvasom a híreket, mint Bözsöny Ferenc és a régi nagyok. A világ is más már, és a hallgatók is. Az ő idejükben a lassúbb, nyugodtabb és kiegyensúlyozottabb hangvétel volt a mérvadó. Mára a befogadóképesség a sokszorosára nőtt, és ezért a felolvasás sebességében és módjában is alkalmazkodni kell ehhez. Meg kell találni az egyensúlyt, hogy érthető, befogadható legyen, de ne legyen unalmas.

És valóban normatív a média! Gyerekkoromban még azt hallottam a szüleimtől, hogy majd, ha úgy beszélsz, mint a rádióban! Akkor tehát a rádió hangja eszményinek számított. Mára ez némileg megváltozott. Sok civil szól meg a rádióban, és ők hozzák a hétköznapi megszólalási módokat, szóhasználatot. A mi szakmánk gyakorlóinak viszont azt kell szem előtt tartania – Montágh Imre tanár urat idézve –, hogy az különbözteti meg a mi beszédünket és a művészi beszédet a hétköznapi beszédétől, hogy mind szóképzésében, mind hangképzésében igényesebb, mint a hétköznapi beszéd. Ugyanakkor a hétköznapi beszéd illúzióját kelti, tehát a szép beszéd nem mehet a hitelesség rovására.

Nem félsz, hogy túl gyorsá válik a rádiós beszéd?

Erre nagyon kell vigyázni! Wacha tanár úrral sok éve csináltunk egy kísérletet: egyetemistákat hívtam be, és egy félperces szöveget fölolvastattam velünk, és nekik le kellett írniuk, hogy mi az, amit megjegyeztek belőle, majd ugyanazt

a szöveget felolvastam úgy, hogy huszonöt másodpercig tartson. Öt másodpercet nyertünk, de az információ fele elveszett... Mindenkinél nem tud az ember megfelelni, lesz, aki szereti, és lesz, aki nem. Az eszközeinket saját személyiségünkhöz illesztjük: a moduláció, a szünetek, a ritmusváltások, az artikuláció, a hangképzés helyessége mind-mind fontos tényezők, de a legfontosabb a belső én.

A hétköznapiakban máshogyan beszélsz, mint a mikrofon előtt?

Amikor egy baráti társaságban beszélgetünk, akkor külön tudom választani a szakmai beszédet és a „normálisat”. Tehát nem feltétlenül olyan hangképzéssel beszélget az ember, mint a rádióban, de a fülemet nem tudom „becsapni”. Az autóban szeretek hangoskönyvet hallgatni, és azért szeretem színészek előadásában hallgatni, mert nagyon sok az önjelölt felolvasó, és a rossz hangsúllyal felolvasott szövegek zavarnak, és elterelik az ember figyelmét.

Hosszú ideje veszel részt a Kazinczy szépírási verseny zsűrijének munkájában. Mit tapasztalsz, milyen a versenyző fiatalok beszédkultúrája?

Évente változó a tapasztalat. A levegővétellel gyakorta vannak problémák, elfogy a levegő bizonyos gondolatok artikulálása során. Nehéz megtanulni, hogy a különböző gondolati egységek határán kell levegőt venni. A kiejtéssel is előfordulnak problémák: a felpattanó zárhangokat, a t-ét, az e-keket nem szépen ejtik, és a szóvégi hosszú magánhangzók sokszor rövidre sikerülnek – de én javulást érzek az utóbbi néhány évben, különösen a határon túli gyerekek részéről.

Ha pedig anyanyelvi versenyek: ennek köszönhetem a feleségemet is! Jó néhány éve egy verseny utáni fogadáson beszélgetni kezdtem egy tanárnővel, aki tanítványait hozta versenyezni. Aztán újabb találkozások következtek, és végül összekötöttük az életünket.

Bördi András a Kazinczy-verseny zsűritagjaként (az Anyanyelvpolók Szövetsége felvétele)

Tanítható az, hogyan lehet (fő)bemondóvá válni?

A tanításnál a személyiséget teljesen háttérbe szorítom, mert nem azt szeretném, hogy valaki úgy beszéljen, mint én. A célom kihozni azt valakiből, hogy jobb megszólaló legyen, és mivel az emberi beszéd tükrözi a személyiséget, fontos, hogy önmaga legyen. A tanításnak ebben az esetben tehát a fele pszichológia. El kell jusson a tanítvány odáig, hogy önmagát, a saját hangját felvállalva tudjon megszólalni. Először mindannyian utánzunk valakit- valakit, és hosszú idő kell ahhoz, hogy megtaláljuk a saját hangunkat. S ekkorra jó néhány év alatt leülekszik, hogy mi az, ami az adott ember szakmai személyisége. A hallgatók és a nézők pedig éppen ezt fogják megismerni, jobban vagy éppen kevésbé kedvelni. Ha viszont valaki nem találja meg ezt a hangot, akkor modorossá válik.

A nyolcéves kisfiamnak szoktam rendszeresen mesét olvasni. Egyszer, kisebb korában

a Magyar népmesék sorozat egyik részét nézte, majd mikor én olvastam a mesét, elkezdtem Szabó Gyula hangját mímelve olvasni. Rögön rám szólt, hogy „Apa, ez nem te vagy.” Ő is érezte, hogy ez tőlem nem hiteles!

Ahol együtt dolgozunk: az Édes anyanyelvünk című rádióműsor, amelynek házigazdája vagy, én pedig a hallgatói levelekre válaszolok.

Sok visszajelzést kapunk a műsorra: mennyire fontosnak tartják, hogy van. Hasznos szembesülni azzal is, hogy a magyar nyelv hétköznapi „dolgaihoz” miként viszonyulnak. És azt is látnunk kell, hogy sok – nagyrésztben jogos – kritika érkezik a televíziós és rádiós professzionális megszólalókra vonatkozóan. Rengegetet tanulok a műsorokból: azokból a részekből is, amelyekben egy-egy nyelvész egy adott témáról szól, de azokból is, amikor a hallgatói levelekre válaszolsz. Egy ilyen ikonikus műsor – hiszen lassan 100 éve működik, és olyanok vezették-szólaltak meg benne, mint Lőrincze

Bordi András értékelt a versenyen (az Anyanyelvápolók Szövetsége felvétele)

Török Annamáriával a magyar nyelv napi gála házigazdájaként a Pesti Vigadóban (az Anyanyelvpolók Szövetsége felvétele)

Lajos, Grétsy László vagy Deme László – komoly küldetéssel rendelkezik. Azt is be kell látnunk, hogy idővel a szemléletmód is változik – hogyan viszonyulunk egy-egy nyelvtani, helyesírási vagy nyelvhelyességi kérdéshez. Amikor csak tehetem, visszahallgatom a műsort, mert kíváncsi vagyok, hogy az általam felolvasott kérdésekre milyen választ kapnak a levélírók, és kapunk együtt, mi, hallgatók!

Régen nem szerettem a nyelvtant, inkább az irodalom érdekelt, rengeteget olvastam. Aztán ahogy elkezdtem rádiózni, a nyelv, a beszéd lett a munkaeszközöm, egyre jobban „megérttem” a magyar nyelv felfedezésére is, és váltam egyre tudatosabb nyelvhasználóvá. Ez sokszor el is hangzik a műsorban, hogy a nyelvet igényesen, tudatosan használjuk. Nincsenek „tiltótáblák”, de vannak fontos ajánlások, amelyek valójában nekünk segítenek, értünk vannak. *A változással kezdtük: szoktál arra gondolni, hogy a legnagyobb változás még lehet, hogy hát-*

ravan, hogy egyszer a chatGPT fog híreket olvasni? Akár Bordi András hangján...

Sok mindent megtehetne az ember, mégsem teszi meg. Hiába tudunk otthon filmet nézni, időnként elmegyünk moziba, hiába van mozi, időnként színházi előadásra váltunk jegyet. Szükség van a jelenidejűségre, hogy valami ott és akkor történjen. A cirkuszi előadást is azért szeretjük, mert ott, abban a pillanatban izgulunk az artistaért lenyűgöző mutatványai közben.

A mi esetünkben is többről van szó annál, minthogy a hallgató pusztán információt kap. A primitív felolvasóprogramok nem tudják emberivé tenni a szöveget, pusztán felolvasni. A beszéd annyira személyes, annyira egyedi, hogy ehhez azt hiszem, a végsőkig ragaszkodni fogunk. Nem is beszélve arról, hogy más hangjának ilyen használata súlyos jogi kérdéseket is felvet.

A Montágh Testület tagja is vagy. Mit tapasztalsz a közmédiában szereplők, különösen a fiatalok beszédében?

A Testület küldetése az MTVA falain belül és kívül is, hogy a nyelvhasználat, az anyanyelvi kultúra és kifejezetten a médianyelv kérdéseiről véleményt alkosson. Nagy lehetőségnek tartom – a hazai sajtóban egyedüliként – a beszédórákat, amelyeken részt vehetnek munkatársaink, folyamatosan fejlesztve hangjukat, beszédképességüket. Hiszen a mi pályánkon mindig az adott pillanatban kell jónak lenni. Ha egy felolvasásom nem sikerül, azt mondják, rossz bemozdó vagyok – állandóan jónak kell lennünk.

Ezen kívül mi adjuk ki a mikrofonengedélyeket, ami olyan, mint a KRESZ-vizsga: különböző kategóriájú megszólalási engedélyeket ad az embereknek. Ennek megszerzéséhez rátermettség, tudás és felkészültség kell.

Segítjük a fiatalokat is. Manapság mintha divat lenne szidni a fiatalokat, akik valóban mások, mint mi, de a világ is más. Ugyan van, amiben könnyebb, van, amiben nehezebb helyzetben vannak, mint mi voltunk, de nem tehetségtelenebbek, nem rosszabb képességűek, csak meg kell, hogy kapjanak bizonyos lehetőségeket! Amikor fiatalokkal dolgozom, erre törekszem.

A Pesti Vigadó színpadán a gála fináléjában (az Anyanyelvápolók Szövetsége felvétele)

FEGYVERNEKI GERGŐ

Ki viszi át... az irodalmat a túlsó partra?

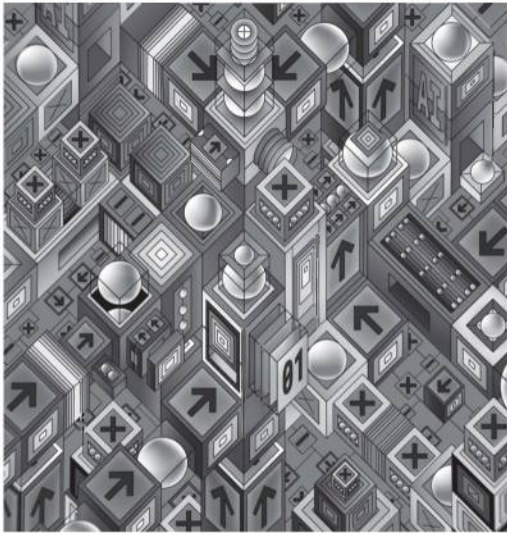
Magyartanítás az újmédia korában

Kiindulópont

A különböző tantárgyak közötti összefüggések feltárása egyre hangsúlyosabbá válik az oktatásban. Ma már egy korszerű magyartanárnak valamennyire mindenképpen jártasnak kell lennie a médiában és a médiapedagógiában, ha diákjait hitelesen szeretné megszólítani vagy átjárható hidat kíván építeni a kulturális alkotásokhoz. Ugyanakkor a média szakos tanárok is több ponton kapcsolódhatnak a nyelvi jelrendszerhez vagy számos irodalmi, vizuális és digitális jelenséghez. A digitalizáció alapjaiban változtatta, változtatja meg a mindennapjainkat. Ez kihatással van a kultúrára, az olvasási szokásokra és így az irodalomtanításra is. Az iskolában megjelent a digitális nemzedék. A Z- és Alfa-generáció egészen máshogy viszonyul az iskolához, a tudáshoz, a tudás megszerzéséhez, az irodalom megérteni vagy épp meg nem érteni akarásához. Sok gyerek kezében ott vannak az okosmobilok, a tabletek. Elvileg egy kattintásra van tőlük a tudás, mégis az egyik legnagyobb kihívás az álhírek hatékony

kiszűrésének képessége. Ingergazdag vizuális elemek és szórakoztató tartalmak özönlenek a tanulókkal szemben, miközben az információs- vagy épp hálózati társadalom munkaerőpiaca is új készségeket várna el majd tőlük. Nem nehéz így belátnunk, hogy a korábbi tanítási és tanulási módszereket érdemes újragondolni a folyton változó 21. század társadalmi és gazdasági kontextusában. Felmerül ezért a kérdés: ki viszi át... az irodalmat... a túlsó... digitális partra? És ki, hogyan mutatja meg a digitális bennszülötteknek az irodalomban rejlő nyelvi játékokat, teremtő erőt, önértelmezési és világlátási lehetőségeket, hogy az irodalom által empatikus és gondolkodó emberekké váljanak. Ezekre a kérdésekre próbáljunk meg lehetséges, adaptálható, továbbgondolható válaszokat keresni a korszerű irodalomtanárok számára.

A módszertani megújulás egyre inkább szükségszerű, különféle tantárgyi attitűdvizsgálatokból ugyanis jól látszik, hogy az évek során az irodalom a tanulók körében a legnépszerűbb tantárgyak közül a középmezőnybe

Illusztráció: Pexels.com/google deepmind

csúszott le, s ezzel egy időben feliratkozott a néhez tantárgyak listájára (Kerber 2009). A kutatók és a gyakorló pedagógusok megegyeznek abban, hogy a pozitívista beidegződésű tantárgy tanítását és tanulását a kronologikus tananyag-elrendezés és életrajz-központúság jelentősen megnehezíti. Ma már a különféle kiadványokban, konferenciákon, a közösségi oldalak pedagóguscsoportjaiban, vagy a továbbképzéseken szerencsére egyre több jó gyakorlat lát napvilágot, amelyek az élményalapú és befogadóközpontú irodalomtanítást tűzik ki célul változatos, tevékenykedtető módszerek bemutatásával. A tanítási dráma, a kooperatív technikák, a projekt módszer, a kreatív írás, a játékosítás, a robotika, a digitális történetmesélés vagy a más művészeti ágakhoz való kapcsolódás mind új utakat nyithat az irodalomtanításban, ahol helyet kell kapjanak a digitális eszközök is.

A digitális generáció Janus-arca

A digitális robbanás után születő nemzedék-elméletek leírása szerint a mai tanulók minden eddiginél jobban értenek a technikához, és anyanyelvi szinten „beszélik” az internetet. Tapscott (2001) és Prensky (2001) arról ér-

tekezett, hogy a digitális eszközök olyan mértékben meghatározzák ennek a nemzedéknek a mindennapjait, hogy a tanulás során is tudatosan és kreatívan alkalmazzák az online eszközöket, vagyis a digitális generáció magas szintű informatikai tudással rendelkezik. Agykutatások valóban azt igazolják, hogy a tanulók ingerküszöbe megemelkedett, így nehezen tűrik a frontális munkát, szövegek dominanciája helyett előnyben részesítik a képeket és a multimediális tartalmakat (Small 2008, idézi Tóth-Mózer 2013), ami kihívás elé állítja az irodalomtanítást. Ugyanakkor a mindennapi tapasztalatok és a legújabb kutatások megcáfolják, hogy ez a korosztály könnyen kezelné a digitális eszközöket (Fehér és Hornyák 2010, Buda 2013).

Ugyan az iskolások jelentős időt töltenek valamilyen képernyő előtt, leginkább a szórakoztató és közösségi oldalakat látogatják. Csak kevés tanuló tudja a digitális eszközöket alkotó módon alkalmazni a tanulási folyamatban, mint ahogy az egyéni/közösségi tartalom-előállítók és/vagy fejlesztők száma is elenyésző körökben. A technikai tudás tehát nem életkor függvénye.

Úgy véljük, egy korszerű magyartanárnak mindennapi munkája során szem előtt kell tartania, hogy egyrészt a digitális eszközök tanórai integrálása pozitívan hat a tanulók motivációs szintjére (Námesztovszki és mtsai 2013, Fegyverneki 2014), másrészt lépést kell tartani a fejlődéssel, hiszen a bölcsészettudományok is reflektálnak a digitalizációra (például informatikus könyvtáros, digitális bölcsészet, digitális textológia, számítógépes nyelvészet).

Digitáliskultúra-azonos pedagógia – új szemlélet az irodalomoktatásban?

Az iskolákban tapasztalható sikertelenséget többen a kultúraazonos pedagógiával próbálták orvosolni (Castaneda 1974, Erickson 1987, idézi: Boreczky 1999). Ezek szerint:

- az iskolai nyelvnek és kommunikációnak kapcsolódnia kellene a család és a közösség nyelvi-kommunikációs struktúráihoz,
- az iskola körén túl terjedő társadalmi, gazdasági, politikai-történelmi tényezők szabják meg annak a kereteit, ami a tanteremben megjelenik,
- a tantervnek a tanulók élete szempontjából relevánsnak kell lennie.

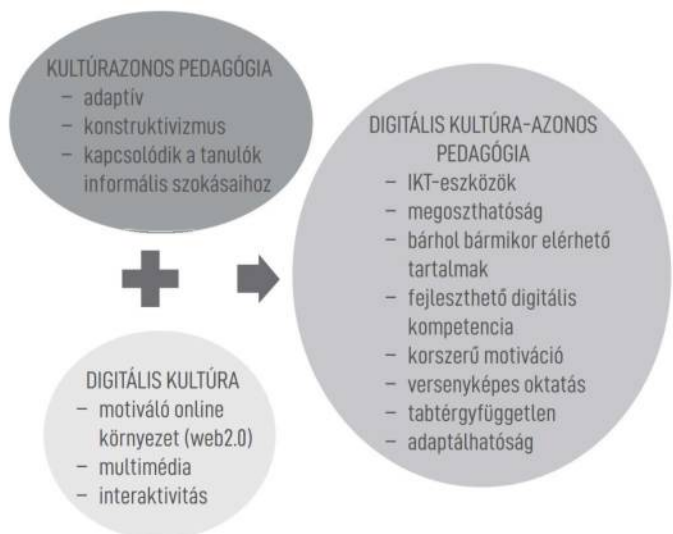
Ebben az értelemben olyan konstruktivistai szemléletű pedagógiáról van szó, amely nagyban épít a tanulók iskolán kívüli, informális szokásaira és előzetes tudására. A tanulóközponitú irányzat ezzel lényegében az „otthonosságot” jelöli meg a hatékony oktatás zálogaként. A mai tanulók szívesen mozognak online térben, a digitális tér tehát egyre nagyobb szerepet tölt be az életükben: státuszszimbólumot jelentenek számukra a digitális eszközök, miközben a világhálón itt csevegnek, itt néznek sorozatokat, itt találkoznak populáris kultúrával, például a közösségi oldalakon terjedő könnyűzenei klipekkel, mémekkel és képregényekkel.

Ennek következtében azt gondoljuk, hogy a kultúraazonos pedagógiát érdemes a digitális kultúrára (Rab 2007) kiterjesztenünk. Elképzelésünk szerint a kultúraazonos pedagógia és a digitális kultúra összeolvadásából rajzolódik ki a digitáliskultúra-azonos pedagógia (digitálisan alkalmazkodó, adaptív pedagógia). Ez olyan új irányzat lehet a neveléstudományban és a mindennapi pedagógiai gyakorlatban, amely éppen a kultúraazonossága révén számol azzal, hogy az digitális környezetben tevékenykedő diákok tanulási és kultúrafogyasztási szokásai megváltoztak (Fegyverneki 2016).

Ezért a korszerű tanárok részéről 21. századi motivációra, újfajta tanulászervezési eljárásokra, módszertani kísérletezésekre és digitális eszközök bevonására van szükség. Ez különösen igaz a mai irodalomtanárookra, akiknek mintegy összekötő szerepet kell betölteniük a nyomtatott könyvalapú Gutenberg-galaxis és a digitális Neumann-univerzum között, hogy megteremtsék tanulóik számára a hatékony és élménygazdag átjárást. A digitáliskultúra-azonos pedagógia számol a meglévő digitális tartalmakkal és a digitális generáció tanulási szokásainak megváltozásával, így képes ezekre hatékonyan építeni a tanítás és tanulás során.

Kulturális horizonttágítás

A fentiek miatt különösképpen igaz, hogy ma már az irodalomtanárnak valamennyire mindenképpen jártasnak kell lennie a digitális világban, a médiában és a populáris kultúrában, ha diákjait hitelesen szeretné megszólítani, vagy átjárható hidat kíván építeni a diákok és a klasszikus irodalom között. Ehhez nagyon fontos a nyitottság és megújulásra való hajlam. Ne féljünk akár maguktól a diákjainktól segítséget kérni, ha fejleszteni szeretnénk ebbéli

jártasságunkat. Hiszen gondoljunk csak bele, mennyire máshogy lehetne irodalmi műfajokról beszélgetni a tömegfilmek felől megközelítve, saját élményű ösztönművészetiségre törekedve! Költői képeket, alakzatokat, lírai szerepek nyelvi megformáltságát lehet, hogy a tanulók első körben szívesebben keresnének valamelyik populáris zenei együttes szövegében vagy slam poetry alkotásban. Inspiráló lehet azt vizsgálni, hogy milyen narrációs technikák fedezhetőek fel a popkultúra képregényeiben. Szintén izgalmas téma lehet azt is tanulmányozni, hogy milyen retorikai fogásokkal képes ma meggyőzni minket egy YouTube-os reklám, vagy hogyan írható át egy klasszikus irodalmi alkotás „emotikon-versre”.

A 2017-es írásbeli érettségi szövegértési feladata is reflektált annak szükségességére, hogy ma már bizonyos irodalmi-nyelvi jelenségeket érdemes médiaelméleti kontextusban is elemezni: a tanulónak a bázisszöveg alapján azt kellett megválaszolniuk, hogy egyik leghíresebb költőnk, Petőfi Sándor hogyan használta ki saját imázsának építésében a képet mint médiumot. A diákok számára jóval érdekesebbé tehető az irodalom, ha megvilágítjuk nekik új összefüggésekben, hogy Petőfi számára fontos volt a brand, vagyis az én-márka építése, hiszen „a korlátatlan természet vadvirága” korának mégiscsak egyik „influenzere” volt.

A konstruktivista irodalomtanítás és a digitális pedagógia

A tanulás konstruktivista felfogása szerint, amely erőteljesen kötődik az irodalomtanítás RJR-modelljéhez is, a tanulókat arra kell ösztönözni, hogy mechanikus és reprodukció tanulás helyett maguk konstruálják meg a tudást

lehetőleg másokkal együttműködve, életszerű környezetben (Nahalka 1998). Mivel ebben az értelemben a tudás egyéni jellegű, minden ember fejében máshogy ölthet testet, ugyanakkor a résztvevőknek törekedni kell a közös megértésre, amelynek nélkülözhetetlen eszköze a kommunikáció során történő tudásmegosztás (Jong 2002). A digitáliskultúra-azonos irodalompedagógiához számtalan digitális eszköz rendelkezésünkre áll, csak kérdés, hogy akarunk-e ezekkel élni. Többek között online gondolatérték, idővonal-szerkesztő, szöveghő, képregény- és animációkészítők, virtuális üzenőfalak, együttműködést támogató felületek, internetes tudásbázisok, a sor szinte végtelen.

Ezeknek az eszközöknek az előnye, hogy könnyen kezelhetőek, ingyenesen elérhetőek, a felhasználók a tartalomfogyasztó és a tartalom-előállító szerepet is betölthetik, miközben kommunikálhatnak egymással (Koltay 2010). Ebben a digitális alkotói tevékenységben jelentkezhet a flow-élmény, amelybe nem vegyül sem unalom, sem szorongás (Tóth-Mózer 2013). Ugyanakkor fontos megérteni, hogy önmagában az eszközhasználat nem teszi befogadhatóbbá az irodalmi szövegeket. Viszont módszertani tudatosság esetén segíthetnek abban, hogy az időben és nyelvi megformáltságban távolinak tűnő szövegeknek másabb, mélyebb, újabb, netán a tanulók világához közelebb álló rétegei kerüljenek az értelmezés fókuszába. Ugyanúgy könnyebben rekonstruálható és szemléltethető egy korszak, egy stílusirányzat, eszmei törekvés vagy alkotói út, amelyek gyakran kapaszkodókat nyújthatnak a szövegek értelmezésében.

Digitális eszközök az irodalomórán

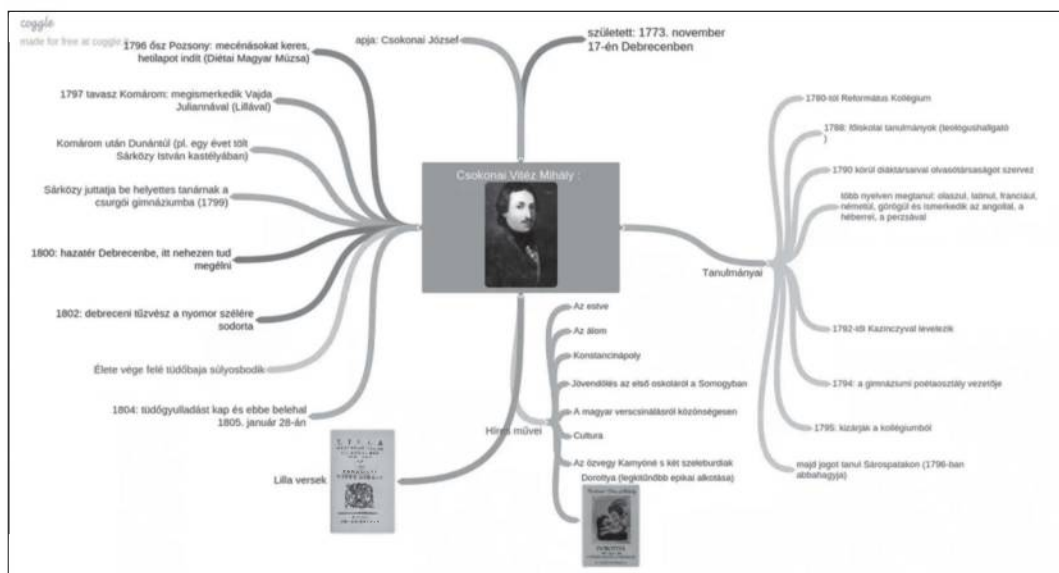
Az alábbiakban a teljesség igénye nélkül bemutatunk néhány alkalmazást, amelyekkel motíválóbba és hatékonyabbá tehetőek a foglalkozások.

Gondolattérkép

A *Coogle*, a *Popplet*, a *Bubbl*, a *Mindmeister* és más online gondolattérkép (elmetérkép, fűrtábra) remek vizualizációs és tanulástámogató eszköz lehet jól áttekinthető szerkezete miatt. A központi szóból elágaztatott kulcsszavak, magyarázó ábrák, képek és színek segíte-

Nagyobb téma tanulásánál (például: reneszánsz művészet, Csokonai pályaképe) arra is jó a gondolattérkép, hogy óra eleji ráhangoláskor az osztály összeszedje közösen, mi az, amit már tudnak, majd ezeket a tananyag feldolgozása közben kiegészíthetik az új ismereteikkel.

Mivel több online gondolattérkép szerkeszthető egyszerre több helyről, ezért a hibrid oktatás online foglalkozásainál mindenképpen érdemes kipróbálni a módszert. Gondolattérképpel könnyen átlátható módon szemléltethetjük egy szereplő jellemtérképét vagy a szereplők közötti kapcsolati hálót vagy

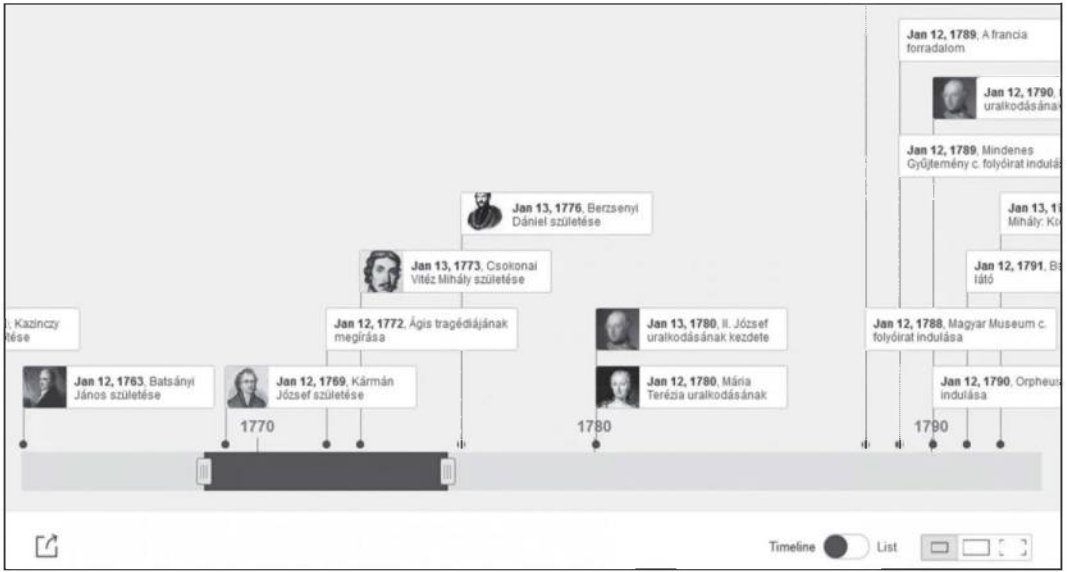
nek a gondolatok rendszerezésében és egy szöveg mélyebb interpretációjában vagy egy téma összefoglalásában.

Ráhangelő címjölésnél összegyűjthetik így asszociációikat a tanulók, majd a szöveg (szakaszos) olvasása során ezeket újabb megjegyzésekkel igazolhatják, cáfolhatják vagy újabb és újabb értelmezési lehetőségeket vehetnek fel a jelentésteremtéshez, végül pedig a verselemzés záró szakaszában mindezt kiegészítheti mindenki a saját benyomásaival, reflexióival.

a konfliktusrendszert. Érdemes azonban itt is törekedni a módszertani tudatosságra: például a főszereplőhöz közelebb jelenjenek meg a vele rokonszenvező karakterek.

Idővonal

A *Tiki-Toki* idővonal (amelyet nem szabad összekeverni a fiatalok körében népszerűségnek örvendő TikTok közösségi alkalmazással) lehetőséget ad a kronológikus események kiemelésére. Évszámokhoz, időpontokhoz rendelhetünk helyszíneket, eseményeket, neveket.

Persze nemcsak életrajzok állomásainak kiemelésére alkalmas ez az eszköz. Így könnyen átláthatóvá lehet tenni, hogyan követték egymást az eszmék Madách *Tragédiájában*, hogyan csaptak össze a nyelvújítás korában, kik voltak a Nyugat nemzedékeinek tagjai vagy – másik téma, amellyel közelebb hozható az irodalom a diákokhoz – mikor jelentek meg kortárs ifjú-sági regények.

Szófelhő

A *WordArt*, *Tagxedo* szófelhőkészítő programok módszertani előnye többek között abban rejlik, hogy alkalmas a kulcsszavak kiemelésére és összegzésére úgy, hogy közben szerkesztés során a megadott szavakat bármilyen alakzatba, formába elrendezhetjük. Így tartalom és forma, szó és látvány egymást erősítik, mint a képversekben. Izzalmas hermeneutikai feladat lehet akár a magyar költészet napjához kapcsolódva! A tanulók úgy léphetnek játékos, társalkotó kapcsolatba a szöveggel, hogy azokból szófel-

hő-verseket készítenek. De a görög istenek és istennők is emlékezetesebbek maradhatnak, ha jellemzésüket egy-egy rájuk jellemző attribútum képi formájába „varázsoljuk”. Az összetett szavak tanulásakor a tanulókkal különleges szavakat alkottunk, amelyeket szintén szófelhőben összegeztünk.

A szófelhőket különféle formátumokban (JPG, PNG) elmenthetjük képként, vagy animálhatjuk is. Ez utóbbi esetben a szavak mögé linkeket (internetes hiperhivatkozások) szűrhatunk be. Amennyiben ezekre a szavakra kattintunk, a hiperhivatkozásoknak köszönhetően megnyílnak a különféle weboldalak.

Képek, képregények

Talán éppen a képregények lehetnek azok, amelyekkel a tanulókhöz közelebb hozhatunk történeteket, prózaelméleti kérdéseket vagy narrációs technikákat, hiszen a többség kedveli vagy legalábbis érdeklődik e populáris műfaj iránt. Miért ne lehetne akkor éppen egy-egy költő vagy író életét feldolgozni szórakoztató formában? Vagy hosszas olvasónapló helyett időnként engedjük meg a tanulóknak, hogy színes képregény vagy lényegretörő infografikában foglalják össze az olvasottakat, de engedjük teret a kreativitásnak: hadd alkossanak maguk a diákok is történeteket az epikáról vagy drámáról tanultak során. Elkészíthetik esetleg egy-egy mű alternatív befejezését is képregény formájában. Képregényhez jó szívvel ajánljuk a *Storyboardthat*, infografikához pedig a *Easel.ly* vagy a *Canva* alkalmazásokat.

Mém

A képregények mellett ez a másik nagy kedvenc műfaj, amelyet szívesen „olvasnak” a gyerekek, így mindenképpen érdemes teret engedni ennek irodalomórán is. A mém szót eredetileg Richard Dawkins biológus alkotta meg még az 1970-es években. Az ötletet az a megfigyelése adta, hogy a vírusok vagy épp a populáris kultúra alkotásai (viccek, slágerek, divat) a génekhez hasonlóan

terjednek, így a gén analógiájára mémnek nevezte el a kulturális átadás, az utánzás, az imitáció egységét (gyerekaneten.hu szócikke).

A közösségi médiában ezek tucatszámra terjednek, miután számos mémgenerátor ingyenesen elérhető bárki számára (*Imgflip*, *Memegenerator*). A tanulók számára is érdekes feladat lehet, ha olykor-olykor egy mű értelmezésének végén reflexiós kilépőkártya helyett mémmel fejezik ki gondolataikat.

Digitális faliújság

Aki kedveli a falra akasztott parafatáblákat színes, emlékeztető cetlikkel teletűzdelni, ebben az alkalmazásban sem fog csalódnai. A *Padlet* vagy a *Linoit* lapjain képeket, videókat, szöveges dokumentumokat is csatolhatunk jegyzetekhez. A digitális faliújság alkalmas arra, hogy a diákok/diákcsoportok közösen igazi online tudást építsenek egy műről, vagy itt helyezték el óra végén a reflexiós kártyáikat.

Digitális történetmesélés

Nem szorul különösebb magyarázatra, hogy az animációk és más kisfilmek, rövid videófelvételek mennyire képesek megmozgatni a digitális bennszülötteket. Akár egy tantárgyközi projekt (irodalom, anyanyelv, vizuális kultúra, digitális kultúra, ének-zene, médiaismeret) ke-

retében a tanulók maguk is készíthetnek kisfilmeket. A digitális történetmesélésben ugyanis óriási pedagógiai potenciál rejlik (Lanszki 2016).

A Scratch, a Biteable, a Powtoon felületeken könnyen lehet animációkat készíteni, de az okostelefonjaikat is használhatják a tanulók. Eljátszhatnak egy történetet, versklipet készíthetnek a lírai alko-

tások „megfilmesítésével” vagy videófelvételt készíthetnek. Ugyancsak kapcsolódhatunk a médiatartalmakhoz azzal, ha a tanulók a görög istenek ügyeit például valóságshow-ra emlékeztető kisfilmben dolgozzák fel. Ezek mind hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a tanulók saját feldolgozásaik során szerzett élményekkel közelebb kerüljenek a művek – és így önmaguk, illetve a világ – megértéséhez. Az elkészített kisfilmeket a könyvtári könyvekben akár QR-kódok formájában el is helyezhetjük, hogy az olvasó ezeket majd ajánlásként (trailer-ként) megtekinthesse olvasás előtt.

Digitális projektek

Eddigi tanítási gyakorlatomban több projektet is megvalósítottunk különféle osztályokkal. Arany-balladákat írtunk át rendőrségi jegyzőkönyv- és bulvár stílusban, Csokonai mentális

profiljának felderítésére indultunk a gamifikáció (játékosítás) módszerével, a görög mitológia megértéséhez „utazási irodák” számára állítottunk össze kulturális-turisztikai magazint, a *Bánk bánt* mobiltechnológiával is értelmeztük, a magyar felvilágosodásból pedig diák-kompatibilis digitális múzeumot építettünk.

A projektmódszernek megfelelően valamennyi téma feldolgozása során életszerű kérdésből vagy problémából indultunk ki, amelyre teljes tantárgyközi összefüggésekben keresték a tanulók a válaszokat különféle kis munkacsoportokban, majd az eredményeket egy-egy produktumban, projektmunkában (újság, digitális múzeum, plakát, prezentáció, applikáció) próbáltuk összegezni.

A magyar felvilágosodás irodalmát feldolgozó digitális múzeumunk célja elsősorban az volt, hogy egy nagyobb lélegzetű, történelmi,

Pexels.com/Meo

nyelvészeti és művelődéstörténeti ismeretekben is bővelkedő, sokak számára eleinte akár unalmasnak tűnő irodalmi témát olyan eszközökkel közelítsünk meg, amelyek felkeltik a tanulók érdeklődését, örömeiket és kedvüket lelik a művelődéstörténeti, irodalmi és nyelvtani összefüggések keresésében és megértésében, valamint az irodalmi szövegek értelmezésében rekonstruktív és applikatív hermeneutikai megközelítésben is. A másik fontos cél az volt, hogy a tananyag feldolgozása közben az osztály közösen elkészítsen egy digitális irodalmi múzeumot a magyar felvilágosodás és nyelvújítás korából a magyar kultúra napjára úgy, hogy a múzeum kellően informatív, diákközpontú, interaktív szórakoztató is legyen, megfeleljen a korszerű múzeumokkal és múzeumpedagógiai foglalkozásokkal kapcsolatos elvárásoknak.

A tananyag feldolgozása, a digitális múzeum elkészítése közben a frontális ismeretátadás mellett nagy szerepet kapott a tanulók önállóságára, együttműködésére és kreativitására támaszkodó, digitális eszközökkel támogatott projekt módszer.

Az első tanórákon megismerkedtünk a projekt alapjaival, hogyan néz ez ki a munka világában, majd megpályáztattuk az alábbi feladatköröket, amelyek közül választhattak maguknak a tanulók:

- projektmenedzser
- projektmenedzser-asszisztens
- kreatív munkatárs
- IKT-tanácsadó
- muzeológus
- irodalomtörténész
- nyelvész
- történész
- művészettörténész
- animációkészítő

Felhasznált, ajánlott szakirodalom

Boreczky Ágnes (2000) = BORECZKY Ágnes, *Kultúraazonos pedagógia. A differenciáláson innen és túl*, Új Pedagógiai Szemle 2000/7–8, 81–92.

- kiadványszerkesztő
- illusztrátor stb.

A tanulók kisebb csoportokban közösen dolgoztak egy-egy témán, de folyamatosan egyeztettek egymással tanórán és online felületen. Azon dolgoztak, hogy közös erővel elkészítsék a magyar felvilágosodás irodalmának digitális múzeumát: azt a közös internetes tudástárat, amelyet a magyar kultúra napján feltárhatnak az egész iskola előtt, amely más tanulóknak is új megvilágításba helyezheti a tananyagot és új értelmet adhat az irodalomóráknak, nem utolsó sorban létrehozva a megszerkesztett tananyag remek internetes felületét, ami érettségi előtt is nagy segítség lesz. A projekt során kiemelt figyelmet fordítottunk a kortárstanulásra kooperatív technikákkal, hogy ismerjék meg egymás munkáit a tanulók, illetve a folyamatos tanári értékelés mellett mindig helyett kapott az ön- és kortársértékelés is, amelyekhez projektnaplót és pontozótáblát alkalmaztunk.

Összegzés

A korszerű irodalomtanárnak mindenképpen törekednie kell az élményalapú és befogadóközpontú tanításra. Ehhez korábban már számos jó gyakorlatot megismerhettünk (tanítási dráma, kooperatív tanulás, projekt módszer). A digitális világban mozgó gyerekeket csak úgy terelhetjük hatékonyan az irodalom felé, és a szövegek világát úgy fedeztethetjük fel velük, ha újabb kulturális-hermeneutikai hidakat építünk az irodalom, a digitális eszközök, a kortárs és a populáris kultúra, a média, valamint a Z- és Alfa-generáció között. Véleményem szerint ez a 21. századi élményalapú oktatás egyik lehetséges kulcsa, ha gondolkodó és olvasó embereket szeretnénk nevelni.

- Buda András (2013) = BUDA András, *Pedagógusok az információs társadalomban = Digitális Pedagógus Konferencia*, szerk. LÉVAI Dóra–SZEKSZÁRDI Júlia, Bp., ELTE Pedagógia és Pszichológia Kar, 2013, 9-16.
- Fegyverneki Gergő (2014) = FEGYVERNEKI Gergő, *Digitális alapú motiváció – jó gyakorlatok a magyaróráról*, Oktatás-Informatika 2014/1, Digitális Nemzedék Konferencia, ELTE Reader. Elérhetőség: <http://bit.ly/1rmSRHi>
- Fegyverneki Gergő (2016) = FEGYVERNEKI Gergő, *IKT-s ötlettár. Gyorstalpaló digitáliskultúra-azonos pedagógiából kezdőknek és haladóknak*, Bp., Neteducatio Kft, 2016.
- Fegyverneki Gergő (2018) = FEGYVERNEKI Gergő, *Játék, munka, tanulás. A 21. századi projekt-módszer kézikönyve pedagógusoknak*, Bp., Neteducatio Kft, 2018.
- Fehér Péter – Hornyák Judit (2011) = FEHÉR Péter – HORNYÁK Judit, *8 óra pihenés, 8 óra szórakozás, avagy a Netgeneráció 2010 kutatás tapasztalatai = III. Oktatás-Informatikai Konferencia*, szerk. OLLÉ János, Bp., ELTE Eötvös, 2011, 101-109.
- Hunya Márta (2009) = HUNYA Márta, *Projekt módszer a 21. században*, Új Pedagógiai Szemle 2009/11, 75-96.
- Kerber Zoltán (2009) = KERBER Zoltán, *A magyar nyelv és irodalom tantárgy helyzete az ezredfordulón*, Új Pedagógiai Szemle 2009/10, 45-61.
- Jong, T. D. (2002) = JONG, Ton de, *Tudáskonstrukció -és megosztásmédia-alapú alkalmazásokkal*, Magyar Pedagógia 2002/4, 445-457.
- Koltay Tibor (2010) = KOLTAY Tibor, *Az új média és az írástudás új formái*, Magyar Pedagógia 2010/4, 301-309.
- Lanszki Anita (2016) = LANSZKI Anita, *Digitális történetmesélés és tanulói tartalom(re)konstrukció*, Új Pedagógiai Szemle 2016/3-4. Elérhetőség: <http://bit.ly/29UDGG2> Utolsó letöltés: 2016. július 31.
- Nahalka István (1998) = NAHALKA István, *A tanulás = Didaktika. Elméleti alapok a tanuláshoz*, szerk. FALUS Iván, Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 1998.
- Námesztovszki Zsolt–Glušac Dragana–Branka Arsović (2012) = NÁMESZTOVSZKI Zsolt–DRAGANA, Glušac–ARSOVIĆ, Branka, *A tanulók motiváltsági szintje egy hagyományos és egy IKT eszközökkel gazdagított oktatási környezetben*, Oktatás–Informatika 2012/1-2. Elérhetőség: <http://bit.ly/1mFHCYv>
- Tóth-Mózer Szilvia (2013) = TÓTH-MÓZER Szilvia, *A gyermekképp az információs társadalomban = OLLÉ János–PAPP-DANKA Adrienn–LÉVAI Dóra–TÓTH-MÓZER Szilvia–VIRÁNYI Anita, Oktatásinformatikai módszerek. Tanítás és tanulás az információs társadalomban*, Bp., ELTE Eötvös, 2013. Elérhetőség: <http://bit.ly/19b7oJD>
- Prensky, Marc (2001) = PRENSKY, Marc, *Digitális bennszülöttek, digitális bevándorlók*, 2001. október. Elérhetőség: <http://bit.ly/J8nG1g>
- Rab Árpád (2007) = Rab Árpád, *Digitális kultúra. A digitalizált és a digitális platformon létrejött kultúra = Az információs társadalom*, szerk. PINTÉR Róbert, Bp., Gondolat, 2007. Elérhetőség: <http://bit.ly/1gX5Mev>
- Tapscott, Don (2001) = TAPSCOTT, Don, *Digitális gyermekkor: az internetgeneráció felemelkedése*, Bp., Kossuth, 2001.
- gyerekneten.hu szócikkei

DÖMÖTÖR ANDREA

„Mesterkelt intelligencia”, avagy mire jó a chatGPT (és mire nem)?

A chatGPT nevű szövegalkotásra betanított mesterséges intelligencia az elmúlt év egyik legnagyobb szenzációja, olyannyira, hogy a Nyelvstratégiai Kutatócsoport a 2023-as év szavának választotta a chatGPT-t. Léptenyomon találkozhatunk az általa generált szövegekkel: vannak, akik szórakozásból kísérletezgetnek vele, de reklámfogásként is gyakran feltűnik a „megkérdeztük a chatGPT-t, mit tud rólunk/miért válassz minket” hirdetés-szöveg. Bár ezek a szövegek sokszor derülségre adnak okot a stílusuk és a bennük található hibás információk miatt, mégis lenyűgöző és sokak számára talán félelmetes is, hogy mire képes manapság egy számítógép. Kinek a munkáját fogja elvenni? Mi értelme van ezek után az oktatásnak? Mi lesz, ha a gépek öntudatra ébrednek? Számítógépes nyelvészként nem vállalkozom ezeknek a kérdéseknek a megválaszolására, inkább az eszköz háttéréről és működéséről fogok írni. A „motorháztető alá nézés” talán segíthet jobban megérteni, mit miért tud

vagy éppen nem tud a chatGPT, és mit (nem) várhatunk tőle.

A technikai részletek előtt nézzük a magyartanárok számára talán legégetőbb problémát: honnan tudom, hogy a diák nem chatGPT-vel írta meg a házi dolgozatát? Erről magát a chatGPT-t kérdeztem meg, és sok szempontból hasznos választ adott:

„A magyartanárok számára kihívást jelenthet a diákok által mesterséges intelligencia által írt fogalmazások felismerése, különösen, ha a technológia fejlődése miatt egyre természetesebb és emberihez hasonlóbb nyelvet tudnak generálni az AI rendszerek. Azonban néhány jellemző és stratégia segíthet a felismerésben:

1. ****Szövegstílus és stílusátmenetek:**** Az AI által generált szövegek gyakran különböznek az emberi írásoktól a stílus és a kifejezőmód tekintetében. A mesterséges intelligencia hajlamos lehet sztereotipikus vagy túlzottan formális kifejezéseket használni, és néha nehézkes

lehet a stílusátmenet a diák saját stílusához képest.

2. ****Szóhasználat és kifejezőmód:**** Néhány AI modell hajlamos lehet a körülményes szóhasználatra vagy szintaktikai szerkezetekre, amelyek nem teljesen tipikusak egy diák által írt esszé esetében. A figyelemre méltó nyelvi fordulatok vagy túlzottan szofisztikált kifejezések is jelezhetik az AI által generált szöveget.
3. ****Témaérzékenység:**** Az AI rendszerek néha kevésbé érzékenyek lehetnek a társadalmi kontextusra és az aktuális témára, így egy diák azonosítása során figyeljenek az esetleges témafeleslegekre vagy érzéketlenségre.
4. ****Egyedi jellemzők:**** Néhány AI rendszernek sajátos jellemzői lehetnek, például a gyakran ismételt frazéma vagy a sajátos szintaktikai mintázatok. Ha egy tanár észreveszi ezeket az ismétlődő jellemzőket, az segíthet a mesterséges intelligencia szövegek azonosításában.

Fontos megjegyezni, hogy az AI rendszerek gyorsan fejlődnek, és egyesek egyre nehezebben

különböztethetők meg az emberi írásoktól. Azonban a fent említett figyelmeztető jelek és a tanárok tapasztalatai segíthetnek abban, hogy felismerjék, ha egy diák mesterkélt intelligencia segítségével vette igénybe a fogalmazás elkészítése során.”

Itt a mesterséges intelligencia bizony saját magát nevezte mesterkéltnek... A szövegében fellelhető néhány az általa felsorolt jellemzők közül, például a szokatlan szóhasználat („sztereotipikus ... kifejezések” – mi az a sztereotipikus kifejezés?), a körülményes fogalmazás („nem teljesen tipikusak egy diák által írt esszé esetében” – azaz: „nem jellemzőek egy diák által írt esszére”) vagy a furcsán ható mondat szerkesztés, illetve a rossz kötőszó- vagy szóválasztás („A magyartanárok számára kihívást jelenthet a **diákok által mesterséges intelligencia által írt fogalmazások felismerése, különösen, ha a technológia fejlődése miatt egyre természetesebb és emberihez hasonlóbb nyelvet tudnak generálni az AI rendszerek.**”). Mindez persze nem

Fotó: Pexels.com/Matheus Bertelli

feltétlenül könnyíti meg a magyartanárok dolgát, hiszen ilyen hibákat sokszor az emberek is elkövetnek, és mint később látni fogjuk, lényegében a chatGPT is tőlük tanulta ezeket. Az előbb említett gyanús jelekre mégis érdemes odafigyelni, úgy tűnik ugyanis, hogy a chatGPT által írt szövegek jellemzésére valóban a „mesterkéltség” az egyik legjobb szó.

Mi is hát ez a „mesterkéltség intelligencia”, és mire képes? A GPT betűszó feloldása: Generative Pre-trained Transformer, azaz „generatív betanított transzformátor”, egyszerűbben mondva: nyelvmódel. A chatGPT egy olyan chatbot, amely szöveggalkotásra és emberekkel való szöveges interakcióra lett betanítva. A tanítás során a mesterséges intelligencia először megtanulja az úgynevezett nyelvmódellet, majd finomhangolja a konkrét feladatokra, jelen esetben az emberek által feltett kérdések megválaszolására és a gördülékeny társalgásra.

A nyelvmódellek története Claude Shannon információelméletére nyúlik vissza, mely szerint a nyelvek modellezhetők az elemeik valószínűségi eloszlásával (Shannon 1948). Azaz a nyelvi modellezés során az algoritmus azt tanulja meg, hogy mi a legvalószínűbb szó (vagy karakter) egy adott szöveggörnyezetben. A klasszikus statisztikai nyelvmódelleket aztán a 2010-es években az úgynevezett szóbeágyazási (word embedding) módellek váltották fel. Ezek a disztribúciós szemantikából indulnak ki, amely szerint a szavak jelentése szorosán összefügg azzal, hogy milyen kontextusban használjuk őket (Harris 1954). A szóbeágyazási módel a szavak jelentését egy sokdimenziós vektorként (gyakorlatilag számsorként) ábrázolja, amelyet egy mesterséges neuronháló számít ki az alapján, hogy milyen szöveggörnyezetben szokott előfordulni a szó (Mikolov és mtsai 2013). A GPT a legmodernebb, úgynevezett nagy nyelvmódellek közé tartozik. Ahogy nevük is utal rá, ezek legfőbb tulajdonsága, hogy hatalmas, az ember szá-

mára szinte elképzelhetetlen mennyiségű (több száz milliárd szónyi) szöveges adatról tanulnak, ezekből építik fel azt a valószínűségi módellet, amely alapján aztán képesek az ember által írthoz hasonló szövegeket megfogalmazni.

Összefoglalva az eddigieket: a nyelvmódellek tanítása általában nagy mennyiségű, lehetőleg minél változatosabb emberi szöveggel történik, a tanuló algoritmus felismeri ezekben a mintázatokat és szabályszerűségeket, így megtanulja, hogyan épül fel egy-egy mondat, illetve szöveg az adott nyelven. A számítógép „nyelvtanulása” így inkább az anyanyelv-elsajátításhoz hasonlít, mintsem az idegennyelvtanuláshoz. Nincsenek explicit nyelvtani szabályok megfogalmazva, ezekre csak a tanítóadatként kapott szövegekből tud tapasztalati úton következtetni.

Egy számítógépes nyelvmódel esetén a jelentést is másként kell értelmezni, mint az embernél. Mint már említettem, a gépi nyelvmódel számára egy szó jelentése leginkább azzal a szöveggörnyezettel írható le, amelyben a szó elő szokott fordulni, azaz azokat a szavakat fogja hasonló jelentésűnek értelmezni, amelyek gyakran fordulnak elő hasonló kontextusban. Például a *Minden este megetetem a ...* kontextus a háziállatokra jellemző: *macskát, halakat, gekkóimat*. A nyelvmódel nem tudja ugyan expliciten, hogy ezek háziállatok, de azt igen, hogy valamilyen szempontból (jelentés vagy/és nyelvtani szerep) hasonló kategóriába tartoznak, jelen esetben etetni szoktuk őket.

A nyelvmódel tanítása során tehát azt tanulja meg a számítógép, hogyan hangzik a magyar szöveg. A ChatGPT ezen kívül társalgásra és kérdések megválaszolására van finomhangolva. Ehhez emberek által írt mintabeszéléteket használtak fel a fejlesztők, illetve

a chatGPT jelenleg is gyűjt visszajelzéseket a felhasználóktól (a válasz alatti felfelé vagy lefelé mutató hüvelykujj gombokkal mi is küldhetünk ilyeneket), amelyek alapján finomítja a modelljét. A finomhangolás célja, hogy az eszköz megtanulja, hogyan adjon jó választ egy kérdésre vagy utasításra.

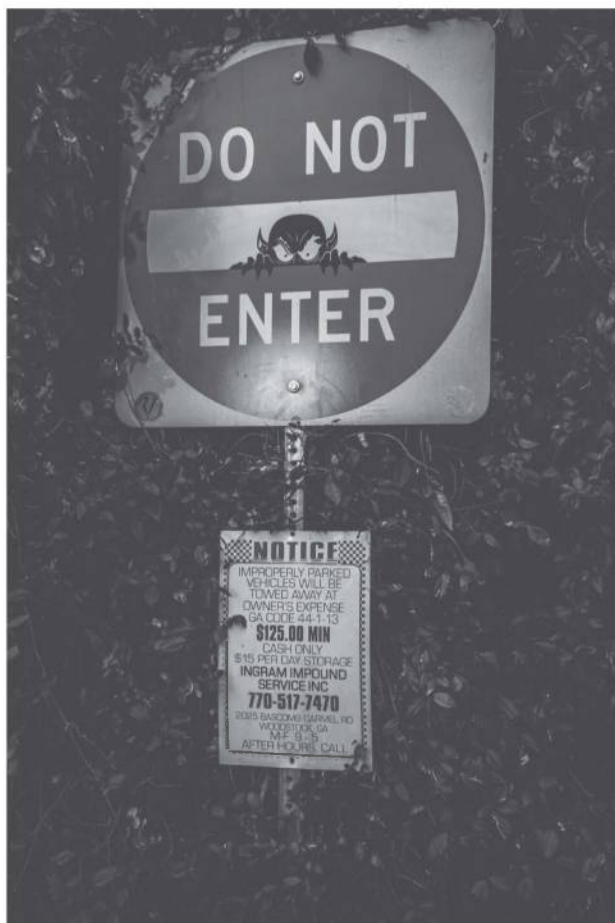
Itt azonban joggal merülhet fel bennünk a kérdés: mindig tudja a választ? Erre a válasz: nem, sőt, valójában sohasem *tudja* a választ. A ChatGPT mögött nincs keresőmotor vagy bármilyen tényyszerű ismeretet tartalmazó adatbázis. A világról és a tényekről alkotott „tudását” nagyjából úgy kell elképzelni, mintha egy ember sosem részesült volna rendszerezett ok-

tatásban, de nagyon sokat olvas – mindent, ami a kezébe kerül, teljesen kritikátlanul. Így érthető, hogy sok kérdésben tájékozottnak tűnik és jó válaszokat ad, másokban viszont téved. Itt meg kell jegyezni, hogy jelenleg a chatGPT 3.5-ös verziója érhető el ingyenesen. A továbbfejlesztett 4.0-s (fizetős szolgáltatásként elérhető) verzió már nagyobb arányban ad jó válaszokat, azonban ez sem tekinthető interaktív lexikonnak.

Hogyan tud mégis segíteni a chatGPT a tartalomgenerálásban? Kísérletképpen megkértem (a 3.5-ös verziót), hogy írjon egy ajánlót Azahriah következő koncertjére. Az első válasza egy „izraeli származású énekesnőről” szólt, majd miután jeleztem neki, hogy én a magyar előadóra gondoltam, aki férfi, ezt kaptam:

Üdvözljük a zenekedvelő közönséget Azahriah következő koncertjén! Azahriah nem csupán egy magyar előadó, hanem egy lenyűgöző művész, akinek egyedi hangzásvilága és kreativitása feledhetetlenné teszi minden fellépését. A magyar zenei színtér egyik kiemelkedő tehetségeként Azahriah nem csupán a zenei határokat feszegeti, hanem egyedülálló stílusával és mély szövegeivel is magával ragadja a hallgatóságot. A koncerten átélhetjük Azahriah karakteres hangját, amely egyesíti a hagyományos és modern zenei elemeket, miközben egy új, kifinomult hangzást teremt. Ne hagyja ki ezt a különleges alkalom, hogy részese lehessen a magyar zene egyik legizgalmasabb és legtehetségesebb előadójának koncertjének!

Ez a szöveg már egy hihető koncertajánlónak tűnik, nem kell azonban nagyon szemfülesnek lenni, hogy észrevegyük: ez nagyjából bárki kon-

Fotó: Pexels.com/Alt Eredsnaps

certjéről szólhat, és egyáltalán nem győz meg minket arról, hogy a „szerző” tud bármit is Azahriah-ról. Ezért a következő kérdésemben bemásoltam Azahriah wikipedia oldalának szövegét, és így kértem meg a chatGPT-t, hogy egészítse ki az ajánlóját néhány konkrét információval. Ez így sikerült neki:

Üdvözljük a zene szerelmeseit, Azahriah, azaz Baukó Attila magyar énekest, dalszerzőt és youtubert következő triplakonzertjén! A 2002-ben Budapesten született tehetség már fiatalon kitűnt, elsőként a Paul Street YouTube-csatornán, ahol izgalmas rejtelegekről készített videókat. Azóta Azahriah néven kezdte zenei karrierjét, és számos sikeres dalát publikálta, mint például a Mahasz slágerlistájára is felkerült „RÉT” vagy a listavezető „MIND1”. Az MTV EMA díjátadóján 2021-ben öt hirdették ki a legjobb magyar előadónak, amely csak tovább erősítette státuszát a zenei színtéren.

Azahriah pályafutásának eddigi csúcsa a 2023 márciusában tartott teltház koncertje a Papp László Sport Arénában volt. Most pedig 2024. május 24-én, 25-én és 26-án a Puskás Stadionban vár mindenkit egy felejthetetlen triplakonzerttel, ahol garantáltan elvarázsolja majd közönségét. Ne hagyja ki a lehetőséget, hogy részese legyen ennek az egyedülálló zenei élménynek, ahol Azahriah megmutatja, miért érdemelte ki az elismeréseket és a rajongók szeretetét a hazai zenei színtéren!”

Így végül kaptam egy nyilván csiszolásra szoruló, de azért használható szöveget. Ehhez azonban az kellett, hogy én adjam meg a tényszerű információkat, a chatGPT már csak a feladat nyelvi részét oldotta meg. Ezzel a példával is azt szerettem volna szemléltetni, hogy a chatGPT alapja egy nyelvmodell, nem tudástár. Segíthet a tartalomgyártást gyorsítani, de (még) nem pótolja teljesen az újságírókat.

Fotó: Pexels.com/Elina Fairytale

Azt láttuk tehát, hogy a chatGPT inkább a nyelvhasználatban jártas, mintsem a tudásban. De vajon megy-e neki a nyelvi kreativitás? Megpróbáltam néhány nyelvi játékot játszani vele Grétsy László gyűjtéséből (Grétsy 2012). Az egyik feladatban közmondásokat kellett átírni úgy, hogy minden szava azonos betűvel kezdődjön. Az „Ajándék lónak ne nézd a fogát.” átírata a chatGPT szerint: „Alkalmi alávaló állat alaposan arányosan.” Az alliteráció tehát (majdnem) sikerült, a jelentést viszont nem tudta megtartani. Szintén kevés sikert értem el azzal a feladattal, ahol két meghatározás alapján kellett megtalálni két szót, ahol a másodikakat úgy kapjuk, hogy elhagyjuk az első szó első betűjét, például: „mohamedán templom-festő szerszáma.” Megoldás: *mecset–ecset*. Itt már a feladat megértetése sem volt egyszerű, de néhány példa, javítás és rávezetés után a chatGPT megtalálta a megoldást a „szanaszét–éjféltáj”

feladványra (*széjjel–éjjel*). Végül magánhangzó-csoportokat adtam neki, és arra kértem, adjon ezekre illeszkedő szavakat (pl. *óau – kőkapu*). Ez egyáltalán nem ment, sokadik próbálkozásra sem tudtam megértetni vele, hogy pontosan a megadott magánhangzóknak kell szerepelnie a szóban a megadott sorrendben. Az *eoá*-ra például *teve* volt a megfejtése, az *iúő*-re pedig *síröntő*...

Mindez arra utal, hogy bár a chatGPT képes megnyilatkozni emberi nyelv(ek)en, de nem, vagy csak korlátozottan tud magára a nyelvre, például a szavak felépítésére vagy hangzására reflektálni. Erre további példa, hogy magyar nyelven egyáltalán nem boldogul a rímekkel, szerinte ezek rímelnék a *barackra*: *paradicsom, kenyérkéreg, mámor, kankalín, kalapács, sárgabarack, szivarvég, malac, csemege, alvószoba*. Ha azonban angolul teszem fel ugyanezt a kérdést, már jó rímeket kapok a *peach* szóra: *beach, teach, speech, leach, each, reach, preach, bleach, beseech, leech*. A chatGPT tudása és képességei

tehát nyelvfüggőek: angolul tudja, mi az a rím, magyarul viszont nem. Nem meglepő, hogy más nyelvmodellel alapuló szolgáltatásokhoz (mint amilyen például a gépi fordítás) hasonlóan a chatGPT is angolul működik a legjobban. Ennek nem az az elsődleges oka, hogy a magyar vagy más nyelvek nehezebben tanulhatók, egyszerűen arról van szó, hogy az angol nyelvmodell kapja a legtöbb adatot és fejlesztést.

Összességében elmondhatjuk, hogy a diákok jobban járnak, ha maguk írják meg a házi fogalmazásaikat, és a költőknek egyelőre nem kell tartaniuk attól, hogy lekörözi őket a chatGPT. Segítségre lehet azonban egyszerűbb szövegek, például egy e-mail megfogalmazásában, vagy ötletek gyűjtésében egy adott témakörben. Idegen nyelveket is gyakorolhatunk a chatGPT-vel való beszélgetéssel, és természetesen szórakozásra is használhatjuk – bár úgy tűnik, nyelvi játékokat még nem tudunk játszani vele.

Hivatkozások

Grétsy L. (2012) = GRÉTSY László, *Nyelvi játékaink nagykönyve*, Bp., Tinta, 2012.

Harris, Z. (1954) = HARRIS, Zellig S., *Distributional structure*, *Word* 10 (23): 146–162.

Mikolov, T.; Chen, K.; Corrado, G.; Dean, J. (2013) = MIKOLOV-CHEN-CORRADO-DEAN, *Efficient Estimation of Word Representations in Vector Space*, ArXiv:1301.3781.

Shannon, C. (1948) = SHANNON, Claude Elwood, *A Mathematical Theory of Communication*, *The Bell System Technical Journal*, Vol. 27:379–423, 623–656.

BLANKÓ MIKLÓS

Rádiós nyelvművelés az iskolában

Nyelvművelés a hangzó médiában

A nyelvművelés a magyar kultúra része. Nem is lehet pontosan lefordítani ezt a kifejezést más nyelvekre, és nehéz más nemzetek kultúrájában megtalálni ehhez fogható, széleskörű tevékenységet. Nyelvművelés viszont nincs média nélkül, hiszen a média nyújtja azt a közeget, amelyben a nyelvművelés kapcsolatba léphet a laikus érdeklődőkkel. A kapcsolat e közönséggel folyamatos: leveleket írnak, amelyekre a szakértők válaszolnak, betelefonálnak a műsorokba stb. Ez adja létjogosultságát a műfajnak: a nyelvművelés a rádióban és a televízióban nem pusztán önmagáért van, hanem társadalmi igényeket elégít ki. (Írásomban a napjainkban is jelenlévő, az írott sajtóban és az online felületeken történő nyelvművelésre nem térek ki.)

A nyelvművelő műsorok közül három vált a magyar kulturális emlékezet részévé. Halász Gyula *Édes anyanyelvünk* című rádiós műsorfolyama honosította meg a két világháború között a műfajt. Halász rájött arra, hogy a média a nyelvművelés új, többekhez eljutó fórummá

válhat – az írott sajtóban történő nyelvművelő tevékenység „társává”. Lőrincze Lajos azonos című rádióműsora 1952 és 1993 között a családi hétfégi programok, az iskolai házi feladatok rendszeres főszereplője volt. Eközben bizonyította, hogy a korszerű nyelvművelés közepontjában nem a nyelv, hanem a nyelvhasználó, az ember van. Az *Álljunk meg egy szóra!* című televízióműsorban (1987–1997) – a korábban rádiós sikereket is elérő – Grétsy László derűs személyiségével és páratlan kulturális-nyelvi műveltségével (Vágó Istvánnal az oldalán) a magyar médiatörténet legjelentősebb műsorai közé emelte ezt a műfajt, egyúttal megalapozva a televíziós ismeretterjesztés korszerű módszertanát.

Ma ilyen kultúra- és szemléletformáló műsorral nem találkozhatunk. Ezt a hiányt a médiafogyasztási szokások megváltozása és a sajtó polarizálódása is előidézte. Mégis fontos, hogy 2019 óta ismét van *Édes anyanyelvünk* című műsor a közmédia két csatornáján, a Kossuth rádióban és az M5 kulturális adón is. Magam is rendszeres megszólalója vagyok e műsoroknak.

Napjaink *Édes anyanyelvünk*-je

A Kossuth rádió hullámhosszán hallható minden hétköznap délután (majd ismétlésben este) az *Édes anyanyelvünk* legendás című műsor mai „adaptációja”. A műsor házigazdája Bordi András, a Kossuth rádió főbemondója. A „testvér-műsor”, a televíziós *Édes anyanyelvünk* Csóre Gábor színművész vezetésével látható hetente egy alkalommal az M5-ön. Az ötpercesekben a műsor megújulása óta több mint száz nyelvész-irodalmár szólalt meg. A műsor nagy előnyének tartom, hogy a megszólalókat nemcsak a fővárosban, hanem vidéki és határon túli településekről választja. Pályakezdők és komoly szakemberek is megszólalnak. A riportműsor témája, hangneme így eltérő a korábbi műsorokétól, hiszen az adott „hang”, az adott szakértő határozza meg a témát (általában saját érdeklődési-kutatási területe), valamint a nyelvműveléshez fűződő viszonya, egyedi szemléletmódja is érződik. Az *Édes anyanyelvünk* sokkal inkább a nyelvi ismeretterjesztésre törekszik, mint „a klasszikus értelemben vett” tanácsadó nyelvművelésre. Nyelvhelyességi és helyesírási kérdésekben a szakértők csak akkor foglalnak állást, ha a laikusoktól kapott kérdésekre válaszolnak, kielégítve ezzel a közszolgálati igényeket. A műsor tehát a nyelvi ismeretterjesztés tudományos igényességét állítja középpontjába, s kisebb arányban (kb. 20-30%-ban) foglalkozik a nyelvhelyesség, nyelvi tanácsadás kérdéskörével.

A műsor visszatér ahhoz a Lőrincze- és Grétsy-féle iskolához, hogy a nyelvművelés a mindennapi nyelvhasználóért van, ezek a műsorok tehát nem „elitista” hangon szólnak meg, nem egy kis, művelt rétegnek címzik üzeneteiket.

Mindazonáltal a jelenlegi palettán szereplő nyelvművelő műsort csekélynek tartom. A köz-média történetében párhuzamosan két-három vagy akár négy nyelvművelő műsort is közvetítettek, és erre volt is igény. Hiányolom, hogy az ötperces, váltakozó szereplőket felsorakoztató

Édes anyanyelvünk mellett nincs egy heti rendszerességű, tartalmas, hosszabb műsoridővel rendelkező, kifejezetten a művelt értelmiséghez szóló magazinműsor, lehetőleg egy vagy két állandó műsorvezető-szerkesztővel. Ezekben a műsorokban lehetne a nyelvművelés, az anyanyelvvél foglalkozás nemzetformáló erejét megmutatni, kultúrtörténeti, irodalmi-művészeti és szaknyelvi vonatkozásaira utalni.

A rádiós nyelvművelés haszna az iskolában

A képiség korában élünk, amellyel a tanítás (és így a magyartanítás is) igyekszik felvenni a versenyt, növelve a vizuális tartalmak arányát. A hallott szöveg, a kép nélküli világ értéke mintha hanyatlana. A pedagógusok jelzései arról tanúskodnak, hogy a tanulók hallás utáni értéke gyengül határon innen és túl egyaránt. Ezért is választottam témául a rádiós nyelvművelés iskolai alkalmazhatóságának kérdését.

A nyelvművelés (és a nyelvhelyesség) helye a köznevelésben

A Nemzeti alaptanterv a következőképpen fogalmazza meg a magyar nyelv tanításának célját: „A Kárpát-medencei magyarság kultúrájának, nemzeti identitásának egyik legfontosabb alapja az anyanyelve és az ezen a nyelven megszólaló irodalma. Nyelv és irodalom: nemcsak hagyományt teremtenek, hanem folyamatos változásukkal jelent és jövőt is alakítanak. A magyar nyelv és irodalom tantárgyak kiemelten fontos területei a nemzeti öntudatra, önazonosságtudatra nevelésnek. Nyelvünk, közös történelmünk, keresztény alapú vallási és művészeti hagyományaink összekötnek bennünket: korokat, alkotókat, befogadókat és műveket. Egy kulturális hagyományhoz tartozunk, egy nemzet vagyunk.” (Nat 2020: 300). Ezen értékek átadásában a nyelvművelésnek is nagy szerepe van. A nyelvművelő szemlélet segíthetne az irodalom és a nyelvtan tantárgyi környezetének újrarendelésében is.

A tantárgy oktatásának általános céljai között helyezkedik el (2. pontként) az, hogy „a tanulók nyelvi megnyilatkozásai megfeleljenek a magyar nyelvhelyesség, illetve helyesírás szabályainak.” (Nat 2020: 301). Mindezek a tanuló nyelvhasználatának fejlesztését szolgálják. A gyakorlatban sokszor látszik, hogy nem rendelnek a tanárok elegendő gyakorló feladatot, és a meglévő feladatok sokszor nem életszerűek, hanem elvont szituációkat dolgoznak fel.

A nyelvművelés tehát jelen van (és kell, hogy legyen) a köznevelésben, ugyanakkor nemcsak a gyakorlat szintjén, hanem elméleti keretek között is előkerül a téma. 1. és 4. osztály között a főbb témakörök között található a 4. Nyelvi tudatosság, anyanyelvi ismeretek címűt. Az általános iskola felső tagozatában a főbb témakörök között szerepel a 3. Helyesírás, nyelvhelyesség, valamint a 8. A magyar nyelv földrajzi, társadalmi változatai. A középiskolai tananyagban a 6. témakör a leginkább érintett: A nyelv változása – nyelvjárások, nyelvi tervezés, nyelvi norma (Nat 2020: 303–304).

A szabályalkotók elvárásaként tűzik ki az általános iskola felső tagozatának, illetve a középiskolának a zárására is, hogy a tanuló „alkalmazza az általa tanult nyelvi, nyelvtani, helyesírási, nyelvhelyességi ismereteket” (Nat 2020: 303, 308). Ez a folyamat nem fejeződik be, hiszen egy életén át ismerjük meg folyamatosan változó anyanyelvünket, azért az erre való érzékenység kialakítása is kapcsolódik ideális esetben a készségekhez.

A nyelvhelyesség tudatosítása 4. osztályig még nem elvárható, az a tantárgyi ismeretekbe beépítve kerül csak a diákok elé (KT1). 5. osztályban viszont megjelenik egy témakör, amely a helyesírás mellett a nyelvhelyességet tűzi „zászlójára” (Helyesírás, nyelvhelyesség – játékosan) (KT2: 4), de ugyanúgy kulcsszerepet kap az összetett és az idegen eredetű szavak tanításakor is (KT2: 5). A 6. évfolyamon egy igen összetett témában kap szerepet a nyelvhelyesség kérdé-

se: Szófajok a nagyobb nyelvi egységekben: a mondatokban és a szövegben. A szófajokhoz kapcsolódó helyesírási, nyelvhelyességi, szövegalkotási, szövegértési tudnivalók (KT2: 5–6). A 7. osztályban a kommunikációtanításkor mint a kommunikációs zavar esetleges okozója kerül a figyelem középpontjába a nyelvhelyesség (KT2: 18–19).

A kerettanterv a középiskolai anyanyelvpedagógia céljaként kitűzi, hogy a tanulók „ismerjék nyelvünk szerkezetét, grammatikáját, a nyelvhelyességi szabályokat, a stilisztikai árnyalatokat, hiszen csak ezek ismeretében tudják megítélni saját és a többi ember nyelvi teljesítményét. Ezek alapján ismerik fel az adott kommunikációs helyzetet, szövegösszefüggést, a műfaji elvárásokat.” Elvárásaként fogalmazza meg, hogy „alakuljon ki nyelvhasználati igényességük. Legyen elemi elvárás számukra – önmaguktól és másoktól is – a pontos és a magyar nyelvhelyességi szabályokat betartó szövegalkotás, a magyar helyesírás szabályainak ismerete.” (KT3: 1).

A nyelvművelés, a nyelvi tervezés elméleti kereteinek megismerésére a 12. évfolyamos nyelvtanórákon van lehetőség, amikor a VI. A nyelv rétegződése, nyelvjárások, nyelvi tervezés, nyelvi norma témakörön belül a Nyelvi tervezés, nyelvpolitika, nyelvművelés című témával is foglalkozni kell (KT3: 30). A kerettantervekben a nyelvművelés kérdései rendszerint előkerülnek a stilisztikai, a retorikai, a kommunikációs és a grammatikai tananyagrészeknél, hol a nyelvhelyesség, hol a nyelvi illem, hol a beszédművelés (a tudatos, sikeres kommunikáció) körében.

Az iskolai anyanyelvi órákon tehát nélkülözhetetlen helye van a nyelvművelésnek, hiszen kiemelt tantárgyi célokat nem lehet e nélkül megvalósítani. Értelemszerűen a nyelvhelyességi ismeretek átszövik mind a tizenkét évfolyam tananyagát. A nyelvhelyesség burkolt vagy nyílt oktatása során számos attitűdöt fel-

vehet a pedagógus, amelyek között ott lehet a bizonyos nyelvi jelenségeket kirekesztő hangvétel is, sőt a nyelvi babonák terjesztése is. Nem lehet megkerülni a magyarórákon a nyelvhelyesség számos kérdését, valamint a nyelvművelés kultúraformáló örökségét, mai társadalmi (sőt társadalomalakító) szerepét sem.

Hallásértés-fejlesztés és nyelvművelés az *Édes anyanyelvünkkel*

Tapasztalataim szerint a 2000 után születettek (azaz a köznevelési rendszerben jelenleg lévőök) nemhogy rádiót nem hallgatnak, televíziót se néznek. A rádióhasználatot a podcastok, a televíziónézést a videósatornák váltották fel. A fiatalok sokkal inkább magukat orientálják akkor, amikor adásokat választanak, sokkal nagyobb meritésből választanak, ugyanakkor ezáltal be is szűkül ez a tömegkommunikációs tér, amiben vannak. Arra tehát, hogy a közművelődési rádiósatornákat (jelen esetünkben a Kossuth rádiót) maguktól hallgassák a tanulók, igen csekély esély van.

Erre a folyamatra világít rá a Központi Statisztikai Hivatal 2013-as felmérése is, amely szerint „a rádiózási szokások jelentősen átalakultak. Egyre kevesebben szentelik teljesen egy adott időpontban valamilyen műsornak a figyelmüket, a rádió ma inkább a háttérben szól. Az 1980-as évek közepén a 15–74 éves népesség körében rádióhallgatásra még napi 7 perc jutott, [...], a 2009/2010-ben egy átlagos napon ez már csak 1 perc volt, viszont melléktevékenységként a rádióhallgatás még mindig napi 44 percet jelentett.” (KSH 2013: 16). Ami e statisztikából számunkra a legérdekesebb, az a tizenévesek rádióhallgatása, amelyből kiderül, hogy csupán 15%-uk hallgat rádiót (KSH 2013: 16). Ez az arány véleményem szerint az azóta eltelt évtizedben még tovább csökkenhetett.

A hallott szövegek értésének fejlesztése a köznevelés minden szintjén megjelenik a magyartanítás egységén belül is. A tanulók a tan-

órákon való részvétel során (és életük számos területén) a hallott szövegek megértésére vannak rákényszerülve, ennek tudatos fejlesztése mégsem kap elég hangsúlyt. Sőt, az igen súlyos hiány az olvasni tanuló gyermekek fonéma-hallás-fejlesztésének elmaradásával kezdődik. Kevés szakirodalom született a témában (pl. RAÁTZ 2019). Érezhető annak a kezdeményezésnek is a megghiúsulása, hogy az 5-6. évfolyamon a magyarórákat kompetenciafejlesztésre lehessen használni. A nagylétszámú csoportok tovább erősítik a jelenséget: kevés megszólalási, visszajelzési lehetősége van egy-egy tanulóknak.

Nagy lehetőségeket látok a tanári munka során a hallásértés-fejlesztés és a nyelvhelyességi kérdések összekapcsolásában. Itt lehet elővenni az internetről visszahallgatható *Édes anyanyelvünk* című műsor adásait.

Szintén e mellett szól az, hogy mivel a nyelvhelyesség sokkal kevésbé határozható meg szabályokkal, mint a helyesírás, sokkal több pontja „ízlés”, nyelvszokás kérdése, előfordulhat, hogy a pedagógus személyiségét, gondolkodásmódját nem kedvelő tanulók nem is fogadják el tőle ezeket a nyelvművelői tanácsokat. A műsorban megszólaló szakemberek viszont hitelesíthetik a tanulók számára ezeket az állításokat. A középiskolás korosztály pedig azt is fel tudja mérni, hogy bizonyos nyelvi jelenségek nyelvhasználatban való megjelenése az egyéniséghez kötődnek, hogy adott helyzetekben nincs jó és rossz megoldás, több is elfogadható; ugyanakkor a mérlegeléssel tudatos nyelvhasználatra, a saját írásbeli és szóbeli megnyilatkozásokra történő állandó reflexióra is sarkallják őket.

A digitális kultúra és a média sajátosságainak, műfajainak megismerése kiemelt alaptantervi elvárás (Nat 2020), így ezekre a sajátosságokra – különösen a nyelvi vonatkozásúakra – érdemes kitérni ezeken a médiát bevonó nyelvtanórákon.

A rádiós nyelvművelést feldolgozó feladatok típusai

Egy-egy téma nyelvhelyességi kérdéseivel foglalkozva a nyelvművelést diakrón módon is vizsgálhatjuk a nyelvtanórákon. Gondos tanári előkészítés után korábbi nyelvművelő műsorokat is összehasonlíthatunk. Pl. hogyan vélekedik Lőrincze Lajos a '60-as, Grétsy László a '80-as, Nádasdy Ádám a 2000-es években az ikes igék használatáról, helyesnek vélték-e az eszek, izok stb. alakokat? A feladattípus árnyalja a nyelvről való gondolkodást, rávilágít a nyelv (és így az azzal foglalkozó tudományágak) változására, sőt a generációk közötti ízlésbéli különbségekre. Utóbbi azért is fontos, mert sokszor átéli minden gyermek, hogy szülei, nagyszülei kijavítják beszédét egy-egy olyan nyelvi formánál, amely az ő korosztályában természetes. A feladat összeállításának nehézsége, hogy ezeket a felvételek nem adták ki (érdemes lenne ezt a hiányosságot pótolni), a rádió archívumából lehet csak előhívni ezeket. Viszont az írásban megjelent nyelvészeti véleményeket is elő lehet venni, és összevetni a digitális formában meglévő hangzó anyaggal. Be lehet vonni a tanulókat azzal, hogy pl. nagyszülei, idősebb rokonaik beszédét ők maguk figyelik meg, rögzítik tanulói kutatófeladatokban, és ezeket hasonlítják össze a sajátjukéval, és tesznek nyelvművelői megállapításokat a rádiós műsorokban hallottak alapján.

A szinkrón vizsgálatot elősegíthetjük úgy, hogy a jelenlegi *Édes anyanyelvünk* ugyanazon témáról szóló adásait összevetik a tanulók (vagy más nyelvművelő műsorok, pl. a *Szósztár* korábbi adásait vetik össze az *Édes anya-*

nyelvünk egy adásával). A feladat a tudományos ismeretterjesztő hangvételű műsorokat feldolgozva összehasonlíttja, hogy a szakemberek miben értenek egyet, miben nem.

Vizsgálhatunk egy-egy rádióban elhangzó témát úgy is, hogy a tanulók személyes véleményükkel vetik össze a szakértőjét. Akár úgy, hogy előbb meghallgatják a szakértőit, majd sajátjukat megfogalmazzák, de lehet fordítva is. Utóbbi esetben érdemes reflektálni arra is, hogy változott-e személyes véleményük a szakmai álláspontok meghallgatása után. A feladat kombinálható azzal is, hogy különböző korú ismerősökkel (családtagokat, barátokat) készítenek interjút, hogyan vélekednek az adott témáról, és az eredményeket vetik össze a szakértő véleményével.

Hasznos feladatnak tartanám azt is, ha a tanulók a tudományos-ismeretterjesztő stílusréteg tanulmányozásakor az *Édes anyanyelvünk* című műsor adásaiból kapnának egy-egy részletet feldolgozásra, a stílusréteg nyelvi jellemzőinek (szókincs, mondatformálás, stílus stb.) feltárása céljából.

A rádiós adásokat középpontba helyező feladatok tehát több funkcióval bírhatnak: rávilágítanak arra, hogy a témával az iskolán kívül is foglalkoznak, áthatja életünket és mindennapjainkat; felhívja a figyelmet a nyelvi változás, és így a nyelvvél való foglalkozás folytonos megújulására; növeli az anyanyelvi ismereteket; felhívja a figyelmet az anyanyelvvél való tudatos foglalkozás fontosságára; fejleszti a hallásértés kompetenciáját (valamint az egyes feladatok a kommunikációs készségeket, szövegértési és szövegalkotási kompetenciákat).

Ajánlott irodalom

ADAMIKNÉ JÁSZÓ Anna, *Mi a nyelvművelés?* = Uő., *Az ősi szó nyomában. Nyelvhelyességi írások a harmadik évezred elejéről*, Bp., Tinta, 2020, 13–18.

Kedves Hallgatóim! Válogatás a Magyar Rádió Édes anyanyelvünk című műsorából, szerk. BALÁZS Géza – BENCÉDY József – DEME László – FÁBIÁN Pál – GRÉTSY László – SZATHMÁRI István, Bp., Tinta, 2003.

- BÁRCZI Géza, *Nyelvművelésünk*, Bp., Gondolat, 1974.
- BLANKÓ Miklós, *A rádió a nyelvművelés új színtereként*, *Édes Anyanyelvünk* 2022/4, 16–17.
- BLANKÓ Miklós, *A legnépszerűbb műsor, az Édes anyanyelvünk. Lőrincze Lajos, a rádiós „sztárnyelvész”*, *Édes Anyanyelvünk* 2023/1, 14–15.
- BLANKÓ Miklós, *Levélírói profil- és attitűdvizsgálat az Édes anyanyelvünk című rádióműsor hallgatói leveleiben*, *Magyar Nyelv* 2023/3, 335–345.
- DEME László, *Nyelvtudomány és nyelvművelés = Uő., Magyarul szólni, vál., szerk. KOVÁTS Dániel, Bp., Anyanyelvápolók Szövetsége, 2021, 64–74.*
- Műhelytanulmányok a nyelvművelésről*, szerk. DOMONKOSI Ágnes – LANSTYÁK István – POSGAY Ildikó, Dunaszerdahely–Bp., Gramma Nyelvi Iroda–Tinta, 2007.
- FÁBIÁN Pál, *Nyelvművelésünk évszázadai*, Bp., Gondolat, 1984.
- GRÉTSY László, *Nemzetközponitú nyelvművelés*, *Magyar Nyelvőr* 1993, 402–404.
- GRÉTSY László, *A nyelvész – emberközéleől. Beszélgetőtárs Erdélyi Erzsébet*, Bp., Tinta, 2022.
- HALÁSZ Gyula, *Tudd, hogy mit beszélsz*, s. a. r. SZÜTS László, Bp., Móra, 1991.
- HAUGEN, Einar, *Nyelvészet és nyelvi tervezés = Nyelvi tervezés. Tanulmánygyűjtemény*, szerk. TOLCSVAI NAGY Gábor, Bp., Universitas, 1998, 11–29.
- KÁLMÁN László – NÁDASDY Ádám, *Hárompercesek a nyelvről*, Bp., Osiris, 1999.
- KERÉKES Barnabás, *Elkezdődött... folytatódott... Édes Anyanyelvünk* 2022/1, 14–16.
- KSH, *Kulturálódási szokásaink. A lakosság televíziózási, olvasási jellemzőinek vizsgálata az időmértelgelvételek segítségével*, Bp., Központi Statisztikai Hivatal, 2013.
- KT1 = *Kerettanterv az általános iskola 1–4. évfolyama számára. Magyar nyelv és irodalom 1–4. évfolyam*. Oktatási Hivatal.
- KT2 = *Kerettanterv az általános iskola 5–8. évfolyama számára. Magyar nyelv és irodalom 5–8. évfolyam*. Oktatási Hivatal.
- KT3 = *Kerettanterv a gimnáziumok 9–12. évfolyama számára. Magyar nyelv és irodalom 9–12. évfolyam*. Oktatási Hivatal.
- LŐRINCZE Lajos, *Emberközponitú nyelvművelés*, Bp., Magvető, 1980.
- Nat 2020. *Nemzeti alaptanterv. A Kormány 5/2020. (I. 31.) Korm. rendelete*, *Magyar Közlöny* 2020/17, 290–446.
- Nyelvművelő kézikönyv I-II*, főszerk. GRÉTSY László – KOVALOVSKY Miklós, Bp., Akadémiai, 1980/1985.
- PÉNTEK János, *A nyelvművelés etikája = Uő., A nyelv ritkuló léghőre. Szociolingvisztikai dolgozatok*, Kolozsvár, Komp-Press–Korunk Baráti Társaság, 2001, 225–229.
- RAÁTZ Judit, *A hallásértés fejlesztésének elmélete és gyakorlata a tanórákon = A szövegértés mint tanulási képesség fejlesztése*, szerk. ANTALNÉ SZABÓ Ágnes, GONDA Zsuzsa, MAJOR Éva, RAÁTZ Judit, SZABÓ Éva, Bp., Eötvös Loránd Tudományegyetem, 2019.
- H. VARGA Gyula, *Lőrincze Lajos és a rádiós nyelvművelés*, *Magyar Nyelvőr* 2015/4, 391–399.

HUJBER SZABOLCS

Ismerkedés a dalszövegekkel magyarórán

A dalszövegek: a népszerűség és értéktelenség kettőssége

A zene körülvesz bennünket a mindennapokban, a zenehallgatás az egyik legfőbb szabadidős tevékenységünk, de akarva-akaratlanul is részünk lehet benne a fodrásznál, a plázában, a szupermarketekben, éttermekben, autómósdóban, iskolarádióban, olykor liftekben, wellnessben, gyakorlatilag bárhol.

Bár a technikai környezet jelentősen megváltozott, de maga a jelenség nem új keletű, ezért magától értetődő, hogy a zenével, a népszerű dalokkal kapcsolatban gyakorlatilag mindenkinek van véleménye. Már 1932-ben ezt a reakciót olvashatjuk az utcákon szélteben-hosszában füttyült slágerekkel kapcsolatban: „Ha a közelmúlt slágerszövegeire visszatekintünk, látjuk, hogy némely sláger szövege nemcsak mint költemény, hanem mint magasabbfokú filozófia, pszichológia, de főként fiziológiai értekezés, is megállaná a helyét a világirodalomban.” (Breitner 1932, 15) Az ironikus viszonyulást, amely a szöveg egészéből világos-

sá válik, már a címadás is előrevetíti, a *Magyar Muzsikászó* kéthasábos írásának címe ugyanis ez: „Értekezés a slágerszövegek különböző válfajairól!”

Érzékelhető a teljes szövegből egy sajátos kettősség: a kulturális igényszint okán történő elhatárolódás és a dalszövegek által kiváltott vitathatatlan hatás („fülbemászás”) közti feszültség. Ahogy Lévai Júlia és Vitányi Iván fogalmaz, „még annak is beleragad a fülébe, aki egy magasabb ízlés alapján tudatosan elítéli” (Lévai–Vitányi 1973, 182).

Felmerülhetne a kérdés: nem elég izgalmasak a dalszövegek ahhoz, hogy önmagukban és önmagukért képezzék vizsgálat tárgyát a magyarórákon? Muszáj pusztán csaliként figyelembe venni őket?

Dalszövegek az irodalomórán: hidak vagy csalik?

A dalszövegeknek helye van az irodalomórán, ezzel már jó ideje tisztában vagyunk. Arató László az elsők között tett kísérletet arra,

hogy a verselemzések esetében megszokott módszerek és fogalmak mentén dalszöveget elemezzem, de 1996-ban megjelent írásának még csak az óvatos Műelemzés(-paródia?) alcímet adta Lovasi András nevének Istvánra való átköltésével.

Kifejezetten érdekes, hogy miben látja a dalszövegek órára való bevitelének lehetséges hasznát: „Talán, ha beeresztjük a magyaróra a színvonalas dalszövegeket, jobb esélyünk lesz a kulturális szakadékok áthidalására, a hagyományközvetítésre, kánonközvetítésre is.”

A dalszövegekkel kapcsolatos hídmetafora azt a képzetet kelti, hogy a tanárok és a diákok egy szakadék két oldalán helyezkednek el. Ez még nagyjából fedi is a valóságot, főleg az elmúlt évek technikai fejlődésének köszönhetően. Azt viszont már kérdéses, hogy a dalok, dalszövegek képesek-e rávenni a diákokat arra, hogy rajtuk keresztül jussanak át a túloldalra, ahol a kulturális hagyomány értékesebb szövegei vannak. Hiddá csak akkor válhatnak a dalszövegek, ha kétirányú a forgalom, és a tanárok ezen szövegek révén tapasztalják meg a tanuló kulturális érdeklődését, beállítottságát, és ahhoz szabják az egyes irodalmi szövegeket. Az idézetben szereplő kánon szó azonban már előrevetíti, hogy az egyik oldal által kijelölt értékekhez akarják átcsalogatni a túloldal alapvetően nem motivált szereplőit. Nem hidat képez egy dalszöveg, hanem csali.

Amikor hajlandóak átkelni a „hídon” a diákok, a tanár felrobbantja azt, hiszen betöltötte funkcióját. A tanár számára egy dalszöveg önmagában nem lehet érdekes, de még olyan szempontból sem, hogy azon keresztül közelebb jusson a diákjai személyiségéhez. Az anyaggal haladni kell, a gyerekeket rá kell venni, hogy elolvassák a szöveggyűjtemény verseit.

Azt gondolom, hogy egy sajnálatos toposz áll a viszonyulás hátterében, ez pedig nem más, mint hogy egy dalszöveg a szépirodalmi alkotásokkal alá-fölrendeltségi viszonyban áll,

azoknak igénytelenebb, klisés megvalósítása a népszerűség érdekében.

A dalszövegek: ismeretlen ismerősök

Lassan 20 éve aktív és rádiókompatibilis dalszövegíróként folyamatosan tapasztalom, hogy az emberek általában nincsenek tisztában azal, hogy miként születik meg egy dalszöveg, mi a pontos folyamat, kik, hogyan és milyen sorrendben járulnak hozzá egy dal megszületéséhez. Az már csak a hab a tortán, hogy sokaknak arról sincs fogalma, hogy az esetek jelentős részében nem maga az előadó írja a szöveget. Vagyis a dalszövegek sokkal közelebb állnak a dráma műneméhez, hiszen a szerző összehangolt munka keretében előadóművészek számára hozza létre, miközben még mindig ragaszkodunk ahhoz, hogy a lírai alkotásokkal méregessük össze, előre kijelölve számukra a vesztes pozícióját.

A dalszövegek és a magas irodalomba tartozó alkotások között hierarchikus viszonyt látat *Az aposztrofé és a dalszövegek líraisága* című írásában Tátrai Szilárd, és csak néhány kivételes szövegre (például a Quimby szövegeire) tekint hídként a két szövegvilág között: „[A]z ebbe a műfajba sorolható szövegek tekinthetők az »alkalmi költészet« olyan darabjainak, amelyek a líraiság iránti kiterjedt, mindennapi igény kielégítését célozzák meg. A Quimby-dalszövegek ugyanakkor specifikusak is: »alternatív dalszövegek«-ként átmenetet képeznek a populáris slágerszövegek és a magas irodalomhoz sorolt lírai alkotások között” (Tátrai 2012, 198).

Nem sok hiányzik ahhoz, hogy felkiáltjunk: igazságot a dalszövegeknek! Igenis vannak értékes példányok, amelyek akár tankönyvekbe, szöveggyűjteményekbe kerülhetnek. Csakhogy továbbra is az a legfőbb gond, hogy nem a valós létmódját vesszük figyelembe a dalszövegeknek. Mi tehát a probléma azzal, ha egy vershez egy dalszövegen keresztül akarunk eljutni, ráadásul úgy, hogy kinyomtatjuk

Fotó: Pexels.com/Olya Prutskova

papírlapra a dal szövegét? Ezt nagyjából egy olyan törekvéshez tudnám hasonlítani, amikor valaki egy almát és egy alma alakúra faragott körtét hasonlítat össze valakivel, hogy melyik a szebb alma, és közben felhívja a figyelmet egy fontos közös vonásra, a gyümölcsök kerek alakjára, melyben a körte némi igénytelenséget mutat (a faragás révén).

Szepes Erika és Szerdahelyi István *Verstana* a dalszöveget és a verset a történelmi fejlődés-folyamatban elfoglalt helyük alapján határozottan elkülöníti. Álláspontjuk szerint versnek csak az énekritmustól függetlenül is szabályos, szótagszinten rendezett szövegritmusú költemények nevezhetők. Ugyanakkor a dalszövegek és a versek (kifejező)értéke művészi értelemben azonosnak tekinthető (Szepes–Szerdahelyi 1981, 25–6). Egy másik megfogalmazás szerint a „valódi ellentét az olvasott és az (énekelve vagy nem énekelve) előadott vers között van, de ebből sem helyes értékítéletet kovácsolni.” (Köszeghy 2010, 460)

A dalszövegek születésének folyamata

Ahhoz, hogy érzékeljük a fentieket, érdemes megismerkedni azzal a folyamattal, ahogy a dalszövegek készülnek. Tulajdonképpen mindegy, hogy maga az előadó vagy a zeneszerző írja-e a szöveget, és az is mindegy, hogy a zene vagy a szöveg készül el elsőként, a munkamenetre ugyanúgy érvényes lesz az, amit a dalszövegeknek „építészeti” metaforája szemléltet a legjobban, Keith Negus és Pete Astor 2015-ös tanulmányában (*Songwriters and song lyrics: architecture, ambiguity and repetition*): „A dalszerzők jellemzően nem befejezett dalszövegekkel, hanem egymáshoz kapcsolódó, egymásba fonódó szövegrészletekkel dolgoznak a dalok írása közben, melyekből aztán a végleges változatot kialakítják. Jellegüket tekintve e szövegrészletek építészeti, mivel ahhoz hasonló eszköztanra alkosznak, amelyet az épületek konstrukciója során használnak: földmegerendák, emelet, gerendák, öntött beton oszlopok, falak és padlók kerülnek a helyükre. Ez az építészeti jellegű keretrendszer a dalírás folyamán olyan eszközblokkok és -halmazok számára biztosít teret, melyeken belül a szövegrészek, a fülbe-mászó vezérdallamok, az egyes zenei hangok, az akkordok, a refrének mozgathatóak és helyettesíthetőek.”

Egyébiránt az esetek nagyobb részében a zene előbb megszületik, a dalszövegíró már egy viszonylag kötött prozódiajű dallamot kap meg, arra kell ráírnia a megfelelő lüktetésű szavakat. Olyan ez, mintha időmértékes verselésű multimediális szöveget kéne létrehozni. Tegyük gyorsan hozzá, Homérosz, Szapphó és sok más társuk is ezt művelte, nem véletlen, hogy Bob Dylan Nobel-díjának megindoklása során felmerültek ezek a „kollégák”. Technikailag a dalszövegíró el is tekinthet a zenétől, az én esetemben gyakori megoldás, hogy a zenét meghallgatva a prozodiát lejegyzem hosszú és rövid szótagok váltakozásaként.

A legfontosabb különbség az antik versekhez képest, hogy a szaporázások és nyújtások lehetővé teszik a popdalok esetében a dalszerkezeti párhuzamos, szabályosan váltakozó, de szótagszám tekintetében egészen eltérő sorok alkalmazását is.

A végső szövegváltozat elkészüléséig azonban egy pillanatil sem szabad megfélemlkezni a szöveg multimediális jellegéről. Míg a papír mindent elbír, ami a poétikai szabályoknak megfelel, sőt kivételes megoldások is megjelenhetnek, addig a kiénekelhetőség, a színpadi hangzás okán sokszor végzi kukában (szerencsés esetben egy következő dalra várva a fiókban) az előírt prózodiába tökéletesen simuló, bravúros ötlet is.

Ez akár hosszabb időt is felölelő, idegőrlő folyamat is lehet. A zenére történő szövegírás sajátos – és a versírástól sokban különböző – metódusáról így vallottak a Szörényi–Bródy szerzőpáros tagjai: „Ugyanúgy lehet énekelni, ugyanúgy lehet frazírozni magyarul is, csak meg kell találni hozzá a megfelelő szavakat és ez nem könnyű. Ez volt a legizgalmasabb játék Tinivel [Bródy János beceneve – H. Sz.]. Amikor már lényegében kész volt a szöveg, valósággal rákényszerítettem őt, hogy törje a fejét, és bizonyos zenei pontokra találjon olyan szövegfordulatokat, olyan szavakat, amelyeket simábban, lendületesebben lehetett énekelni. Bródy ezt a játékot a későbbiek folyamán szinte tökélyre vitte.” (Szörényi Levente; idézi Koltay 1980, 34).

És maga a dalszövegíró is felidézte a közös munkát: „Jól emlékszem, hogy már akkor sem dolgoztunk túl gyorsan és könnyen. Sokáig keresgélünk, ízlelgetünk a szavakat: hogy melyek azok a kifejezések, nyelvi fordulatok, amelyek a mi szánkából is igaznak és őszintének hatnak majd. Így alakult ki az a szövegstílus, amire később azt mondták, hogy egészen más, mint ami addig volt.” (Bródy János; idézi Koltay 1980, 34–5)

A munkamódszer a kirakós játékokra hasonlít, és nagyon fontos tényező az időtényező, hiszen multimediális szövegről van szó, egymással szorosan összefüggő, egymást kiegészítő komponensekkel. Fodor Lajos 1964-ben többek között a slágeripar túlzottan felgyorsult termelékenységét hibáztatja az igénytelenebb szövegek tömeges megszületése okán – tegyük hozzá, teljes joggal. Vagyis, bár a Szörényi és Bródy alkotta szerzőpáros kezdetétől fogva elég időt és energiát fordított arra, hogy kellően hiteles, pontos, „jól guruló” szövegű dalokat alkossanak meg, ez általánosságban a popipar terméseire nem igaz. Sőt, így volt ez már a táncdalok világában is az 50-es években, a következő évtizedtől kibontakozó pop-rock előtt is: „A mi korunk a technika kora: a zenegépek, a rádió, a magnetofon, a film és a televízió kora. A dalok sokasága rohanva ér el a nagy tömegekhez, egyik világrészről a másikba, és rohanva adja át a helyét az újabbaknak. A technika is el-lene van annak, hogy a dalok »örökbecsűek« maradjanak.” (A. G.–M. T. 1959, 8)

Saját tapasztalataim is sajnálatos módon ezt támasztják alá, hiszen az előadói brand gazdaságos felépítésében sokkal fontosabb tényező egy jó áron lefoglalt klipforgatási helyszín, ami mindössze két napot hagy a dalszövegírónak az alkotásra...

Közös ismerkedés a dalszövegekkel (a dalszövegeken keresztül egymással)

Ha csak ennyi ismeretünk van a dalszövegekkel kapcsolatban, már másként tekintünk rájuk, más viszonyrendszerbe helyezzük őket, hiszen Balassi Bálint költészete óta egész más fejlődési utat jártak be a szöveg- és énekversek, a modern pop-rock zene kibontakozásakor pedig sokan odáig jutottak, hogy egyenesen leszögezték: a dalok szövege egyáltalán nem számít. Ez nyilvánvalóan nem igaz, de azért elmondható, hogy amikor zenét hallgatunk, egy mondat vagy egy-két szó kiválik a többi közül,

és azokhoz kötődik az adott szituáció, esemény vagy eszme érzelmi észlelése. És miközben esetleg a hallgatónak fogalma sincs róla, miről szól a dal, mégis tökéletesen tudja követni és felidézni annak alapvető érzelmi kinyilatkoztatásait (Nehring 1997: 141–142).

Mindenesetre talán sikerült kiszabadulni a fentebb említett toposz bővköréből: a dalszövegek nemcsak hogy értékes alkotások, de önmagukban is érdemesek arra, hogy magyarórai elemzések tárgyát képezzék.

Amikor első alkalommal viszünk be dalszöveget órára, fontos, hogy bizonyos kérdéseket körbejárjunk a diákokkal közösen. Először is azt, hogy szerintük milyen értéket képviselnek a dalszövegek kultúránkban. Mit tapasztaltak, és mi erről a saját véleményük. Ezt követően érdemes azt is megbeszélni, milyen szereppel bírhat egy-egy dalszöveg az életünkben. Indításként akár „csöbe is húzhatjuk” a diákokat Petri Györgynek a *Dalszöveg* című versével, megkérdezvén őket, hogy milyen jellegzetességeit mutatja a szö-

vegtípusnak az alkotás. Hozhat minden tanuló saját kedvencet is, leginkább egy-egy részletet kiragadva tárgyalhatóan, és persze maga a tanár is felkínálhat témául egy-egy általa kiválasztott művet. Véleményem szerint érdemes külön foglalkozni – irodalmi párhuzamokat felsorakoztatva – azokkal a szövegekkel, melyek a megszólalás nehézségét tematizálják, akár egy szerelmi kapcsolat, akár az önvizsgálat kontextusában történik mindez. Így kerülhet egymás mellé magyarórán az Illéstől a *Keresem a szót* vagy Szakács Gergőtől az *Elkezdem*, valamint Petőfi Sándor *Minek nevezzetek*, Karinthy Frigyes *Előszó*, Babits Mihály *Mint a kutya silány házában*, illetve Radnóti Miklós *Tétova óda* című verse.

Ha van közös mozzanat a lírai alkotások és az irodalom határterületére száműzött dalszövegek csoportjában, akkor az ezekben a szövegekben érhető tetten, melyek a nyelvbe és kultúrába vetettséggel való küzdelem sikeres megvívásának egyformán érdekes és értékes bizonyítékai.

Hivatkozások

- G. – M. T., *Vita a „pesti népdal”-ról*, Magyar Nemzet 1959/53, 8.
- ARATÓ László, *Kispál és a Borz: Halszív. Műelemzés(-paródia?) Lovasi István dalszövegéről*, Iskola-kultúra 1996/1, 117–118.
- BREITNER József, *Értekezés a slágerszövegek különböző válfajairól*, Magyar Muzikaszó 1932/4, 15.
- FODOR Lajos, *Tessék választani!*, Tükör 1964/12, 20–21.
- KOLTAY Gábor, *Szörényi – Bródy. Az első 15 év*, Bp., Zeneműkiadó, 1980, 34–35.
- KÖSZEGHY Péter, *Énekvers/szövegvers – a vers létmódja = Ghesaurus. Tanulmányok Szentmártoni Szabó Géza hatvanadik születésnapjára*, szerk. CSÖRSZ Rumen István, Bp., rec.iti., 2010, 459–468.
- LÉVAI Júlia – VITÁNYI Iván, *Miből lesz a sláger?*, Bp., Zeneműkiadó, 1973, 182.
- NEGUS, Keith – ASTOR, Pete, *Songwriters and song lyrics: architecture, ambiguity and repetition*, Popular Music 2015/2, 226–244.
- NEHRING, Neil, *Popular Music, Gender and Postmodernism: Anger is an Energy*, Thousand Oaks–London–New Delhi, SAGE Publications, 1997.
- SZEPES Erika – SZERDAHELYI István, *Verstan*, Bp., Gondolat, 1981, 25–26.
- TÁTRAI Szilárd, *Az aposztrof és a dalszövegek líraisága = A stilisztikai-retorikai alakzatok szövegés stílusstruktúráját meghatározó szerepe*, szerk. SZIKSZAINÉ NAGY Irma, Debrecen, Debreceni Egyetemi, 2012, 197–207.

H. MÓRA ÉVA

Sajtóműfajok és „kütyühasználat” a felső tagozatos magyartanításban

Napjainkra/napjainkban némi jelentésváltozásnak lehetünk tanúi a *média* szót illetően. Eredetileg magukat az információhordozó eszközöket értettük e szó jelentésén; később a hangsúly a *tömegkommunikáció* felé mozdult (ezt erősíti a 7. osztályosoknak készült nyelvtankönyv idevágó fejezete is)¹; s mára már elképzelhetetlen, hogy ne jelenjen meg tudatunkban „kütyük” egész sora e szó értelmezésekor.

Volt idő, amikor az anyanyelvi órákon megismertettük a gyerekekkel a leggyakoribb sajtóműfajokat – mára már háttérbe szorultak ezek, hiszen nyomtatott sajtótermékekkel alig-alig találkoznak diákjaink. Helyettük a hangzó anyagoké, a képeké/mozgóképeké, az internetes oldalaké és műfajoké a főszerep. Robbanásszerű változást hoztak az utóbbi évek: diákjaink zsebében ott az okostelefon, otthonukban a laptop (és társai) – ezek használatá-

val könnyedén képesek az alábbi feladatokat megvalósítani. Felsorolásomban szerepelnek eszköz- és műfajszempontú megközelítések is. (Nem említem itt a ppt-készítést, különösen nem a passzív filmnézést; nem térek ki a készen kapott digitális feladatalkotó és -megoldó felületekre; az alábbiak a *gyerekek kreativitására épülnek.*)

1. Hagyományos, papír alapú lap szerkesztése

A „digitális forradalom” előtt gyakori tevékenység volt ez, ma már különlegességnek számít.

Hunyadi-Buzás Éva történelem szakos kolléganőmmel igen sok projektet valósítottunk meg közösen, többször fogok ezekre hivatkozni. A reformkor feldolgozásakor két tanuló *bulvárlap különkiadását* szerkesztette és készítette el Petőfi és Szendrey Júlia

1 SÁPINÉ DR. BÉNYEI Rita, *Magyar nyelv* 7, Oktatási Hivatal, 2022. 10.

szerelmének kalandos történetéről. A Rákosi- és a Kádár-korszakkal foglalkozva pedig *női magazin* került ki a kezük alól, amely a *szocialista nőideált* hivatott népszerűsíteni.

2. Fotók, állóképek

A hagyományos fotó mit sem veszített a népszerűségéből az idők során. Habár a sajtófotó speciális műfaj, ezzel a magyartanítás keretein belül nem foglalkozunk, a fényképezés számos területen kiegészíteti a hagyományos kelléktárat.

2.1. 2010-ben – Defoe-évforduló volt akkor – Robinson-projektbe fogtunk akkori hatodikosaimmal. A több hónapi feldolgozást itt nem részletezem, témánkhoz a *jelnyelvi kalauz* tartozik. Robinsonnak többször volt szüksége jelnyelvre, nemcsak Péntekkel, hanem már előbb, az első hajótörés után, ekkor a partok közelében hajózva vizet és élelmet kértek a bennszülöttektől – pusztán jelekkel. Egy konzultáció után megkeresték a gyerekek azt a tíz legfontosabb fogalmat, amelyekre mindenképpen szükség van a túléléshez. Kitalálták, hogyan, milyen mozdulattal, arckifejezéssel tudnák ezt elmutogatni, majd következett a fotózás. A kész képeket laminálták, és leporellószerűen hajtogatták.

2.2. A távoktatás során Petőfi Alföldjének tanításakor a képeket, nézőpontokat figyeltük meg: fentről, a madártávlatból indul, majd az egészen közeli képekig jut el. (Szívesen használom ilyenkor a *zoomol* kifejezést, illetve a *mikrovilág* szót is – némi modern színezetet adva a 19. századi versnek... Tavasz volt, kézenfekvően kínálkozott a feladat: Menjetek ki a kertbe, udvarra, készítsetek Petőfi képeihez hasonlóan *egészen kö-*

zeli felvételeket a természetben! Tömegével érkeztek a szebbnél szebb közelképek, virágokról, fűszálon mászó bogarokról.

Ezt is és a többi technikai jellegű produktumot is a virtuális tanterembe, a *Google Classroom*ba töltötték fel. Nemcsak a távoktatásban, hanem később, a jelenléti órákon is használtuk ezt a felületet, közösen néztük-hallgattuk vissza a beküldötteket.

2.3. Közös munkánk volt kolléganőmmel 2017-ben az *Arany János – Szent László-projekt*, tekintettel a költő születésének bicentenáriumára s a hivatalos Szent László-évre. Egyik feladatunk Arany: Szent László utolsó győzelme című balladájának feldolgozása volt. „*Korszerűsített*” *diafilm* készült, vagyis egy ppt. Az egyes diákhoz tartozó szöveget a versből vett rövid idézetek szolgáltatták, ezeket a gyerekek választották ki csoportmunkában – remek gyakorlat volt ez a tömörítésre. Ezek után következett az izgalmas munka: a meglévő vektorokhoz képeket komponálni majd elkészíteni! Bizony, jelmezbe öltöztek a hatodikos fiúk, székelynek, tatárnak; kivonultunk a közeli parkba, majd állóképekbe igyekeztünk sűríteni a tartalmat, elkészültek a fotók. Ezeket már köny-

Fotó: Pexels.com/Shvets production

nyedén ppt-be fűzték, melléjük-alájuk illesztették a szöveget, s összeállt a történet. (A szent királyt az előzőleg, papírmáséból elkészített, arany festékkel bevont herma „személyesítette meg”.)

2.4. Egy másik projektünk középpontjába Leonardo da Vinci került, a mester halálának 500 éves évfordulóján. Itt is nagy szerepet kapott a fotózás a következőképpen: festőről lévén szó, alaposan szemügyre vettük a képeit, még hozzá olyan szempontból, melyeket tudnánk *élőképben beállítani és lefényképezni*. Arcokat, karaktereket „osztottunk” szét; jelmezeket, kellékeket rögtönöztünk, frizurákat készítettünk – s igazán szép fotók készültek.

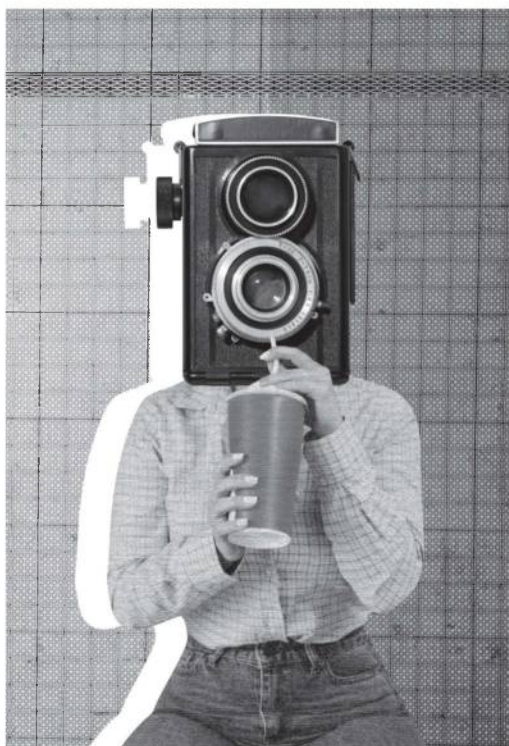
2.5. Egészen más jellegű fotósorozat készült Leonardo portrétanulmányaihoz kapcsolódva. Arra kértük őket, tanulmányozzák ezeket az arcokat, majd *igyekezzenek arcukkal ugyanilyen érzelmeket kifejezni, s fotózzák le egymást ezzel az arckifejezéssel*. Ezek után pedig keressenek *olyan emoji*t, mely (megközelítőleg) hasonló arckifejezést imitál. A három-három képet illeszték egymás mellé, s ezekből alkossanak ppt-t.

2.6. Projektjeink elmaradhatatlan része lett a későbbiekben a *jelmezes fotózás*: a feldolgozott korszakra jellemző életképekből állítottak össze diasort.

3. Interjúk

3.1. Kezdetben „élőben”, a *technika bevonása nélkül* gyakoroljuk ezt a műfajt. Gyakorolhatjuk

- a kérdő mondat tanulásakor anyanyelvi órán;

Fotó: Freepik.com

- képzelt interjút játszva (Pethőné Nagy Csilla ajánlása alapján)² egy irodalmi mű egyik szereplőjével;
- egymást kérdezve osztályfőnöki vagy etikaórán.

Fontos a kérdéskultúra kialakítása: ne eldöntendő kérdéseket tegyünk föl, és ne adjunk lehetőséget egyszavas válaszokra se. A fiktív interjúk helyes kérdései például ilyenek lehetnek: *Mit éreztél/mire gondoltál, amikor...? Miért döntöttél úgy...? Amikor egymást faggatják, a beszélgetős műsorok mintájára szervezhetik az interjút, de ügyelni kell, hogy*

- ne hangozzék el intim, tolakodó kérdés;
- kerüljük a *Mi a kedvenc sportod? Mi a kedvenc tantárgyad?* típusú kliséket.

2 PETHŐNÉ NAGY Csilla, *Módszertani kézikönyv*, Bp., Korona, 2005.

Bár a szóbeliséget hangsúlyozzuk-gyakoroljuk az interjúkészítéskor, nem kerülhetjük meg az *írott interjú* helyesírási kérdéseit, a gondolatjelek helyes használatát.

Az interjúkészítés magasabb szintjén nem a mechanikus kérdés-felelet zajlik a felek között, hanem valódi beszélgetés: ilyenkor a kérdező kapcsolódik az előző válaszhoz, arra reagálva viszi előre a dialógust. Eltérünk az előre kigondolt kérdésektől, ezek helyett kijelentéseket is tehetünk. Például: *Nehéz lehetett a felkészülés. Vagy: Bizonyára sokan segítettek.* Ezek is inspirálóak lehetnek a válaszadónak.

3.2. A távoktatás időszakában kértem először, hogy küldjenek *hangfelvételre vett interjút*; képzeletben faggatták többek között Janus Pannoniust, Balassi Bálintot, fiukat a Pál utcaiak és a vörösingesek közül... Izgalmas feladat volt nekik a „kütyük” segítségével fölvenni a kapcsolatot, hiszen a karantén idején egymással se találkozhattak. Olyan népszerűvé vált ez a forma, hogy a jelenléti oktatásban is sokszor alkalmaztuk a hangfelvételeket – erről majd később.

3.3. Szintet léptünk: *körkérdéses interjú filmen!* Ehhez már sokkal nagyobb technikai felkészültség kell, hiszen – többek között – meg kell tanulni használni a különböző vágóprogramokat is.

Már 2008-ban, a Nyugat folyóirat centenáriuma alkalmából is készítettek akkori nyolcadikosaim körkérdéses interjút: tanáraikat, valamint az „utca emberét” faggatták nyugatos élményeiről. A körkérdéses szerkesztésnél fontos, hogy bár a felvételkor nyilván minden válaszadónak fölteszük a kérdést, később azonban ezeket kivágjuk, s csak a válaszokat vágjuk össze. (Sok válaszadó esetén egyszerűen közben is elhangozhat a kérdés.) Fontos a kameraállás is: ne a kérdezőt, hanem az

interjúalanyt lássuk! Sok évvel később, 2020-ban egy hatodikos osztállyal készítettünk kisfilmet március 15-e alkalmából; a járványügyi szigorítások idején ez váltotta ki az iskolai ünnepséget. Itt szintén járókelőket kérdezgettek arról, mit jelent számukra ez az ünnep, illetve arról, mit tudnak a márciusi ifjak és városunk kapcsolatáról.

4. Filmkészítés (és hangfelvételek)

4.1. Gyakorlatilag már az előző pontban érintettem a filmkészítés folyamatát; az említettek dokumentumfilm jellegűek voltak. Ám ennél szélesebb a paletta!

Központi témánk a média, abban pedig markánsan jelen van a reklám. Nos, reklámot is készítettek tanítványaim hangfelvételben és kisfilmben is, a legkülönbözőbb témákban: hatodikban reklámozták *Robin*

Fotó: Pexels.com/Leeloo the First

son maga készítette eszközeit, szerszámaikat, hetedikben az *Időfutár* körzőjét, sakk-készletét; *nyelvtanórára a részeshatározó tanulásakor: ... Önöknek is gondot okoz, hogy...? Első megrendelőinknek... Nyugdíjasok számára... Sajátos beszédmódot, intonációt igényel ez a műfaj, igazán könnyen a sajátjukká tudják tenni, hiszen ez veszi körül őket.*

A reklámok között is külön csemege volt az – bár nem filmen, hanem hangfelvételen –, amelyet a nyolcadikosok *Babits: Meszse... messze... című* verséből készítettek. Néhány versszakot – megfelelő hangsúlyozással – egy utazási iroda ajánlataként is felfoghatunk, igazán szellemes megoldás született. Egy-egy új országajánlat bevezetőjeként az adott népre jellemző zenerészlet hangzott fel.

Szintén hangreklámban ajánlották a választható olvasmányok valamelyikét. Az ügyesebbek itt is *zenei aláfestéssel* színesítették munkájukat.

- 4.2. Komolyabb, művészi megközelítésű feladat volt számukra a *versklip*ek készítése. Ady verseivel ismerkedve szoktam évről évre felajánlani a klipkészítést, ugyanis Ady merész, nem ritkán meghökkentő képzettársításai szinte egy-egy modern videoklip forgatókönyvének tekinthetők. Számos gyönyörű alkotás született a *Párisban járt az Ősz* és néhány a *Lédával a bálban* című vershez. (Előbbi annak okán is könnyebb, népszerűbb szokott lenni, mivel ősszel tanuljuk, park közelében van az iskolánk, ez így együtt szinte kínálja a vers hangulatának megfelelő film forgatásának lehetőségét.) Ebben a feladatban már némi színészi játékra is szükség volt: bár arcra nem közelítették, de nagy szerepet kapott az érzelmek testtartással történő kifejezése. A megfelelő zene kiválasztása itt sem maradhatott el.

Pexels.com/Shovan Datta

Amikor József Attila versei kerülnek sorra, énekóráimon is az ő megzenésített verseit hallgatjuk, énekelgetjük. Két nyolcadikos fiút különösen megragadta a Kalácsa együttes *Tudod, hogy nincs bocsánat-feldolgozása*, és csodaszép, ihletett versklipet készítettek erre a számra. (A versklip készítésének szintén régebbi előzményei voltak, ezek is a Nyugat 100 éves évfordulójához kötődnek. Akkor Kosztolányi verseire alkottak kisfilmeket: *A doktor bácsi*, *A rút varangyot véresen megöltük*, *Kip-kop, köveznek*. Visszanézve ma már megmosolyogtat az akkori kezdetleges technika, de a maga idejében úttörő dolognak számított az ilyesmi.)

- 4.3. *Állóképek* egybekomponálásával (*áttűnéses technika*) készítettek kisfilmet Juhász Gyula: *Milyen volt...* című verséhez. A világhálón kereshettek képeket hozzá, ezek váltakoztak a filmen, mialatt színészi tolmácsolásban szólalt meg a vers, megfelelő zene kíséretében.

4.4. Nem maradhatnak említés nélkül a *videós versparódiák* sem, ugyanis születtek ilyenek is szép számmal. Itt Kölcsey *Husztja* volt a favorit.

4.5. Kolléganőmmel közös projektünk volt Gimesi Dóra – Jeli Viktória – Tasnádi István *Időfutár*-sorozata első darabjának, *A körző titkának* feldolgozása is. Mivel a könyv érinti a szabadművészetet is, egyik feladatként egy néhány perces kisfilmet készítették a hetedikesek egy titkos páholy-összejevetelről. A titkosságot hangsúlyozandó, hangot egyáltalán nem kértünk, ezen kívül követelmény volt a *sötét tónus*, az *elmosódottság*, a *sejtetés* – mindez ismét sajátos technikákat igényelt.

Egy másik projekt keretében a hippikor-szokról készítették filmet a nyolcadikosok. Az egyes részfeladatokat pármunkában dolgozták fel, a néhány perces filmösszeállításoknak megszabtuk a paramétereit, hogy végül egy egységes filmmé lehessen összevágni. Összetett, sok munkát igénylő feladat volt ez: az anyaggyűjtés során állóképeket és videókat találtak, ezeket illesztették össze *hangalámondással* – ennek a tempóját *szinkronban kellett tartani a képek egymásutánjának tempójával*. Végül közel egyórás, színvonalas produktum született!

5. Még néhány hangfelvételes feladat

5.1. *Nyelvtanórán*, a kérdő mondat helyes hanglegjtésének gyakorlása után kapják ezt a házi feladatot: Készíts hangfelvételt a következő *kérdő mondatok helyes hangsúlyozásával!* – és itt felsorolok néhány kérdőmondat-típust: eldöntendőket és kiegészítendőket is. Gyakori hiba, hogy a kérdőszókat tartalmazó kérdéseket – amelyeket helyesen ereszkedő hanglej-

Pexels.com/Roman Odintsov

téssel mondunk – az utolsó szótagnál érdekesen meglebegtetik. Ennek javítására, kiküszöbölésére alkalmas ez a feladat, de csakis órai gyakorlás után!

5.2. Testnevelés tagozatos általános iskolában tanítok. Ötödik osztályban szívesen olvassuk Lázár Ervin *Foci* című novelláját. (Nem kifejezetten gyerekeket szólít meg, de jókat lehet beszélgetni a mű kapcsán.) A sokféle szorgalmi feladat közül az egyik: *Közvetítsd az Európa-bajnoki döntő utolsó 5 percét* úgy, mint egy sportriporter! Készíts hangfelvételt! Játssz a hangoddal, mint egy valódi helyszíni tudósításkor!

Helyszíni tudósítást kérek arról is, amikor János vitéz a sárkánykigyóval harcol Tündérország kapujában. Nagyszerű megoldások születnek!

5.3. Hetedik osztályban „nagy falat” Kölcsey *Husztjának* értelmezése. Miután sorról sorra, szóról szóra „lekövetjük” a tartalmat, szorgalmi feladatot kapnak: Szlengesítsd Kölcsey szövegét, írd át rapszövegre! Készíts hangfelvételt, rappeld el a szövegedet! Választhatsz hozzáillő zenei aláfestést is! A siker garantált.

5.4. A távoktatás során mutattam meg egy tavaszi órán Áprily Lajos *Március* című versét. Csodálgattuk persze a poétikai eszkö-

zőket is, de szerettem volna, ha ráéreznek a vers zeneiségére is. Előzőleg sok verset skandálgattunk már együtt, ezért bátran kérhettem szorgalmi feladatként, hogy *mondják hangfelvételtre a verset, ritmizálva.* (Előzőleg online órán én is így mondtam el nekik.)

- 5.5. A már említett Időfutár-projekt részeként foglalkoztunk a *hangjáték* műfajával, hiszen a regény elődje egy nagy sikerű rádiójáték volt. Hetedikeseink egyik feladatául egy *mini hangjáték készítését* adtuk tetszőleges témában, de néhány megkötéssel: egy másik, múltbeli vagy jövőbeni korban játszódjon; egyetlen mondatnyi narráció lehet benne bevezetőként, a többi párbeszéd sor legyen; zene és hangeffektusok is szerepeljenek a hangjátékban.

6. Hír megosztása, poszt, kommentek

Hálás feladat, nagyon szeretik, hiszen ez az ő világuk. Az ötletre *Fenyő D. Györgynek*, a Magyarantárok Egyesülete alelnökének

egy előadásáról olvasva figyeltem fel. Az előadás tartalmához nem jutottam hozzá, de a távoktatás során bevettem ezt a feladattípust, igen pozitív fogadtatással... Válassz a cselekményből egy furcsa, meghökkenítő részt! Írj belőle 2-3 *mondatos posztot*, amit a közösségi oldalon posztolnál – lehet hír is, amit megosztasz. *Írj alá 5 kommentet, legalább 3 kommentelő nevében!* A kommentelők egymásnak is válaszolhatnak, ahogy ez szokás.

Nos, brillíroztak a gyerekek, nem csupán a hozzászólások tartalmában, hanem már a hozzászólók beceneveivel is. Volt, aki reklámot is „beúsztatott” a kommentek közé.

Látható, hogy bár a *média* hívószót nem elsősorban a magyarórához társítja a köztudat, sokkal inkább az informatikához, igen sok részterületen feloldhatjuk a tantárgyi határokat. A műfaji sokféleség és a digitális eszközök kreatív használata vonzóbbá tehetik a magyartanítás hétköznapiját.

Fotó: Pixabay.com

A tévénézés kora és az „Adáshiba”

Válogatás Szakonyi Károly drámájának a bemutató évében megjelent fogadtatásából

„A hétköznapi estével sincs semmi baj: műsornap van a televízióban, pláne kriminap, születésnap is van, rántott hal és bor az asztalon. Igaz, az apa időnként dühbe gurul, kivált a kirágott szmokingon, meg a fiatal házaspár is össze-összekoccan. Az elvált asszonylány sem bír magával, mióta az imént az albérlő rányitott a fürdőszobában, az asszonyka úgy érzi, nem láthatott belőle eleget a tuss alatt, tehát úgy öltözik át erre az estére, hogy, ha az albérlő netán belátogatna a születésnapra, lásson többet, mint véletlenül a kád fölött. Egyszóval szabályos hétköznapi este. Abban is szabályszerű, hogy a szomszéd öreg is átgurul a tolókokciján megnézni a krimit. Mellesleg az albérlő is belátogat köszönteni a kisebbik fiút, mellesleg borrá változtatja a vizet és mellesleg felkelti a tolókoksiban ültéből a béna öreget. (...)

A hihetetlen válik ezek között a beszűkült, szemellenzós, kicsinyes körülmények között napi gyakorlattá: az a hihetetlen például, ami pedig a legjobb családokban is előfordul, hogy az apa azt se tudja, hány éves a fia, tizenharc-e, vagy tizenkilenc; az a hihetetlen például, hogy az emberek napestig a képernyő előtt ülve nem látják, amit néznek; az a hihetetlen például, hogy azoknak, akik olyan szorosán, édesdeden és családiásan szeretik egymást, fogalmuk sincs egymásról, egymás életéről. Az emberen túli, az emberen kívüli, magyarán: az embertelen valósul meg ebben a meghitt, szabályos körben, a lehető legmelegebb körülmények között a lehető legridegebb kegyetlenség. A csodával határos, hétköznapi közöny.”

-a. [MÁTRAI-BETEGH Béla], *Adáshiba. Szakonyi Károly komédiája a Pesti Színházban*, Magyar Nemzet, 1970. június 13. 4.

„Bódogék a maguk kicsinyes világába belevakulva nem veszik észre, hogy albérleti szobájukba Emberfi néven a Megváltó költözött be, s a tizenkét apostol jár fel hozzá látogatóba. A különös meztlábás lakó csodákat tesz, hogy megpróbálja kizökkenteni őket ostoba közönyükből. Szivarvágót varázsol elő a semmiből, borrá változtatja a szódásszifonban a vizet, Bódogék azonban valószínűleg oly sokszor látták már a televízióban Rodolfo mester káprázatos bűvészműtávjait, hogy ilyen kezdetleges trükköktől nem hatódnak meg. A hosszú hajú, szelíd albérlő elrontja, majd megjavítja a televízió-készüléket, de hát erre egy Gelka-szerelő is képes. A béna szomszéd felkel tolószékéből és járni kezd, de maga sem veszi észre, úgy belefeledkezik a krimiközvetítés izgalmaiba. Krisztosz, aki járni tudott a hullámok tetején, most elmerül a közhelyek tengerében. A közhelyek ellen ő is csak közhelyeket szegez, jámbor és alázatos üdvhadseregi intelmeket. Nem csoda, ha ezekből még a televízió műsora is érdekesebbnek bizonyul.

Az aprólékos, naturalista részletezés és a szituáció képtelenségének ellenponthatása teremti meg Szakonyi komédiájának abszurd közegét. Az Adáshibának hatásos alapötlete ellenére sincs fordulatlan cselekménye, javarészt életképekből áll. Sivár tabló, melyen a boldogság és szeretet költelesszerű mosolya mögött az egymás iránti érdektelenség, s a feneketlen közöny húzódik meg.

Szakonyi mesterien játszik a figyelmetlenség árulkodó dialógusaival, a családtagok odaadón érdeklődnek egymás bajairól, a válaszra azonban már nem kíváncsiak, el sem jut tudatukig. Beszélnek egymáshoz, de nem hallják egymást. Nézik a világot eléjük repítő képernyőt, de valójában nem érdekli őket a világ.”

LÉTAY Vera, *A hiba az önök készülékében van*, Élet és Irodalom, 1970/25., 13.

„Az *Adáshiba* egyetlen helyzetből áll: a Bódog család a tévét nézi. Délutántól műsorzárásig. Közben történik egy és más: megvacsoráznak, az ifjú házaspár időnként összezőrdül valamin, tolszéken megérkezik a béna szomszéd, az albérlő – aki történetesen Jézus Krisztus – bort varázsol szódavízből és így tovább. De mindez nem is olyan nagyon fontos. Többnyire saját maguk sem veszik észre. Sem azt, hogy Vanda kikezd Jézus Krisztussal, sem azt, hogy a béna szomszéd járkálni kezd, sem azt, hogy Imrus otthagyja őket. Csak a tévét látják. Vagy inkább tévéperspektívában saját magukat. A tévézés képviseli egyetlen tevékenységüket. Cselekvéssé vált. Pótcselekvéssé. Valami helyett van. A valódi cselekvés, a világra való értelmes kitekintés, az emberi kapcsolatok helyett. A tévézés tehát egy életforma esszenciája. Vagy legalábbis annak kellene lennie. Mert az *Adáshibában* nem az.

Nem azért, mert Szakonyi egyedül a tévézéssel jellemzi a kispolgáriságot, hanem azért, mert a tévézés nem tudja eléggé magába szívni a 'bódogság' összes ismervét. Az *Adáshibában* a tévézés önmagát jelenti. A tévézést. Ami a legkevésbé sem elítélendő cselekvés. Csak akkor válik azzá – nem a valóságban, hanem a művészi ábrázolásban –, ha jelképpé, a különféle pótcselekvések, 'ember alatti' cselekvések sűrített szimbólumává tud alakulni. (...)

Papousek filmje, az *Ecce homo Homolka* lényegében uyanarról szól, mint az *Adáshiba*. De ez a paprikáskrumpli szagú, konyhakredenc díszletű kispolgáriság sokkal kérlelhetetlenebb, indulatosabb, leleplezőbb állásfoglalást mutat. És Papousek a vallásos érzékenységre sincs tekintettel.”

KOLTAI Tamás, *Pótcselekvők és hősködők*, Színház, 1970/9., 4-6.

„Szakonyi darabja nem egyszerűen arra épült, hogy a televízió elé szögeződő Bódog család tagjai vakok és süketek egymás dolgai iránt, nemcsak egymás sorsa változásáról nem szerezhetnek tudomást, mert a drámai bejelentéseket elnyeli a mindent betöltő gép hang- és képzuhataga, de arról a híradásról is lemaradnak, amit a képernyő szállít nekik a világról. Nemcsak egymásra nem figyelnek, de ami miatt nem figyelnek, arra sem figyelnek. Az ember Holdra lépésének pillanatát láthatnák, de eltörik egy tényér a nagymamától örökölt készletből, és különben is, ennél az űrhonfoglalásnál izgalmasabbnak érzik azt az inváziót, amely a balatoni telkek méregdrága négyszögölei ellen indul. Rómát, Firenzét nézhetnék, de csak egy luxuskivitelű garázt látnak, legfeljebb egy Cinzano-reklámra figyelnek, tehát állandó hangulati-érzelmi-gondolati időeltolódásban élnek nemcsak egymással, hanem a felettük uralkodni látszó képernyőhöz képest is.

Démonikus televízió?

Gyakorló televíziós létemre Szakonyi darabjának előzetes híradásai némi gyanakvással és ellenérzéssel töltöttek el, tartottam tőle, hogy most majd 'minden bajunk forrásaként' a televízió kerül a szégyenpadra. Megkönnyebbüléssel jöttem rá az előadás alatt, hogy ilyesféle leegyszerűsítésről szó sincs. A Bódog család nem a televíziózástól olyan amilyen, nem a televízió állandó nézése az a drámai vétség, amelyért az írói ítélőszék előtt elmarasztaltatnak. A televízió legfeljebb a rönt-

genképernyőjét helyettesíti, segíti pontosan kirajzolódni a beszűrődéseket, régi fertőzések meszes foltjait, láthatóvá tesz friss és tartós bajokat. Szakonyi nagyon jól tudja, hogy ugyanaz az ok teszi a képernyő rabjaivá ezeket az embereket, amely lehetetlenné teszi, hogy a *képernyőről* érkező fontos és világot tágitó, gondolkodást formáló információmennyiség valóban eljusson hozzájuk, tudatukig hatoljon és kimozdítsa őket a naftalinos létből, melyben a mozdulat ingere nélkül ücsörögnek.

Itt tehát nem egy túlságosan szuggesztív, démonikus erejű televízióról van szó, hanem egy olyanról, amely – sajnálatos módon – nem elég hatásos, nem elég sokkírozó. S bizony ez nemcsak írói lelemény, dramaturgiai funkciójú fogás, hanem szociológiai vizsgálatokkal igazolható tény.”

SZÁNTÓ Erika, *Tévé a színpadon*, Színház, 1970/9., 21.

„Az Adáshiba a Bódog család egyetlen tévénező, születésnap estéjéből bontja ki az eseménytelen, vegetáló, önelégült, kicsinyes életforma jellegzeteségeit. Bódogéknál mindenki csak a tévét nézi, s közben közhelyeket mond, vagy a másikkal mit sem törődve szövögeti kicsinyes terveit, mondja saját monológját. Jól ismert, életes szituáció, amelyet az író a valóság hitelességével igyekszik döbbenetessé és nevelővé tenni. Ha már a technika is szerepet kap az Adáshibában, mondhatjuk, hogy Szakonyi a rejtett kamera vagy a rejtett magnó módszerével állítja elénk a tévébe bódult családfőt, a Rudolf Valentinóért rajongó háziasszony-feleségét, a balatoni telek, autó, garázs méreteiben gondolkodó fiatalembert, s ennek butácska, de divatosan öltözködő feleségét. A többiek: Vanda az elvált asszony már egyszer megpróbált kitörni környezetéből, de sikertelenül, s most már nem érdekli más, csak a szerelem. Imrus, a kisebbik fiú az úrrakétákért meg az albérlő Jézus Krisztusért rajong, s szintén irtózik a kispolgári posványtól, s végül is otthagyja őket.”

GEROLD László, *Többszöri adáshiba*, Magyar Szó, 1970. szeptember 23. 7.

„A szótárunk gazdagodott egy kifejezéssel: bódogizmus. A szerző nevet talált egy régóta ismert, de talán nem eléggé gyűlölt magatartásformának. Ezt persze korántsem az új technikai vívmány, a tévé váltotta ki. Mert más-e a kispolgár akkor, ha nem a képernyő előtt ül? Egyáltalán nem. Az ilyenféle konformista emberek, mint Bódogék vagy a tévét figyelik, vagy mást, de sohasem figyelnek igazán egymásra. Csak szólamaik vannak, emberi szavuk nincs. Hogy mit akarnak? Élni. Céljuk a viszonylag kényelmes vegetáció. Évtizedeken át ismételtetnek poros igazságokat, miközben eszik a halat, isszák a kadarkát, bontásból téglát vásárolnak garázsépítéshez, keseregnek a molyette szmokingjuk pusztulásán, keféletik plüssszutatú bútorait, s bejelentőlapot kérnek a 'megváltóktól'. Vajon mennyire és mennyien hódolunk a bódogizmusnak? Megvetjük, elítéljük. De néhány jegyétől nehezen tudunk szabadulni. Nem csoda, a bódogizmus langyos állóvíz. Szinte csábít, hogy beleereszkedjünk. Megvéd a viharos szelektől és az erős napsütéstől is. Ezt az embertípust, melynek nincsenek fülei a hallásra, s szemei a látásra és saját zívé helyett mindig a Jézusét mutatja föl, már régen ostorozzák. Irodalma van. Szakonyi nem gazdagítja ezt az irodalmat. Nem mond mást és többet, mint amennyit eddig is tudtunk. Csak éppen kényszerít bennünket, hogy nézzük a 'felvételeket'. (...)

Mert ugye – gondolja a józan szemlélő –, ha valami igazán nagy dolog történne, nyilván felnezelnének a Bódogok. Hát nagyobb dolog már nem történhet. A megváltó Krisztus ereszkedik közéjük albérlő képében, hogy felrázza őket tespedtségükből. De Bódogék nem látják Emberfin a jelt, s nem veszik észre a csodákat, hogy borrá vált a víz, s járnunk kezd a béna. Rajtuk már az isten sem tud segíteni!”

GYARMATI Béla, *Az Adáshiba a Miskolci Nemzeti Színházban*, Napjaink, 1970/12., 4.

HÍREINK

„A nyelv az legyen, aminek lennie illik” – konferencia az ELTE-n

Az Anyanyelvpolók Szövetsége és az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara *A magyar nyelv jövője – A nyelvi változások nyomában* címmel konferenciát szervezett a magyar kultúra napja alkalmából 2024. január 22-én.

A rendezvény megemlékezéssel kezdődött: a konferencia díszvendége és ötletadója, Grétsy László professor emeritus, az Anyanyelvpolók Szövetsége tiszteletbeli elnöke, a magyar nyelv-művelés nagy alakja egy nappal korábban elhunyt. A megrendítő hírt a szervezőbizottság titkára, Grétsy tanár úr tanítványa, Blankó Miklós doktorandusz hallgató, az ELTE Doktorandusz Önkormányzat elnökhelyettese jelentette be. A résztvevők egyperces néma csönddel adóztak Tanár Úr emlékének.

Blankó Miklós Grétsy László tanár úr halálának bejelentésekor

A konferencia hallgatósága

A konferencia megnyitásként *Bóna Judit*, az ELTE dékánhelyettese kiemelte, az Anyanyelv-ápolók Szövetsége és az ELTE BTK együttműködése évek óta töretlen és példaértékű. A címhez kapcsolódva elmondta, a magyar nyelv jövőjét nem ismerjük, csak a jelenét, s ebből lehet következtetni a jövőjére. Biztos abban – tekintettel a megjelentek szép számára –, hogy a magyar nyelvre szép jövő vár. Az Anyanyelvápolók Szövetsége elnökének, *Juhász Judit*nak köszöntőjét *Kovács Zsuzsanna* irodavezető tolmácsolta, melyben a konferencia létrejöttét gyümölcsöző kézfogás eredményének nevezte a két intézmény között.

Bóna Judit tudományos dékánhelyettes köszöntőt mondott

Kovács Zsuzsanna
irodavezető felolvassa
Juhász Judit köszöntő levelét

HÍREINK

A programban hét előadás szerepelt, amelyek a magyar nyelv jelenéről, múltjáról szóltak, valamint betekintést kaphattunk a különböző kutatási területekről, jövőbe mutató fejlesztésekről.

A konferenciát Gósy Mária Széchenyi-díjas professor emeritus (ELTE): *Quo vadis spontán beszéd?* című előadása indította el. Rámutatott arra, hogy az ember, a nyelvhasználó állandóan változik, ezért a spontán beszéd is folyamatosan változik. Egyetlen szabály van, amelynek érvényesülnie kell, hogy a közléseink érthetőek legyenek.

Gósy Mária előadása közben

Tolcsvai Nagy Gábor professor, akadémikus (ELTE, MTA): *Az értelmes beszéd retorikája* című előadásában a nyilvános megszólalásról, annak retorikai alapjellemezőiről beszélt. Előadás előtt megemlékezett Grétsy Lászlóról: elmondta, hogy Grétsy László derűjét nem megőrizni kell, hanem tovább vinni.

Előadónk, Tolcsvai Nagy Gábor

Vladár Zsuzsa tanszékvezető egyetemi docens (ELTE) arról beszélt, ahol a jövő elkezdődött. Az első akadémiai nyelvtant (1846) különféle aspektusokból mutatta be.

Vladár Zsuzsa előadást tartott

Bóna Judit egyetemi tanár, dékánhelyettes (ELTE): *Új utak a nyelvészeti kutatásokban* című előadásában a régi és új kérdéseket, módszereket elemezte. Bemutatott természettudományos eljárásokat a fonetika szolgálatában.

Bóna Judit előadása közben

HÍREINK

A szünet után *Tátrai Szilárd* tanszékvezető egyetemi tanár (ELTE): *Megjegyzések a magyar nyelv stilisztikai és poétikai teljesítőképességéről* című előadásában arra kaptunk választ, mire teszi képessé a nyelv az embert.

Veszelszki Ágnes tanszékvezető egyetemi docens (NKE) az ember-gép kommunikációnak a magyar nyelvre gyakorolt hatásáról beszélt. *A mesterséges intelligencia* már jelen van évek óta a mindennapokban, annak előnyeivel és hátrányaival egyaránt.

Veszelszki Ágnes előadást tart

Domonkosi Ágnes tudományos főmunkatárs és *Ludányi Zsófia* tudományos munkatárs (HUN REN) előadásukban *a nyelvi változások nyelvi közösségszolgálati munkában való megjelenését* mutatták be. Megállapították: a hétköznapi embert foglalkoztatja a magyar nyelv, a nyelvi jelenségek változásai, helyes használata.

Domonkosi Ágnes Ludányi Zsófiával közös előadást tartott

Ludányi Zsófia Domonkosi Ágnessel közös előadásán

HÍREINK

Farkas Tamás intézetigazgató egyetemi docens (ELTE) az ünnepi konferencia zárásaként kiemelte: a magyar nyelv jövője a múltjában kezdődött, fő erőforrása pedig a változatosságában rejlik. Kazinczy Ferenc gondolatait idézte: „A nyelv az legyen, aminek lennie illik: / hív, kész és tetsző magyarázója mindannak, amit a lélek gondol és érez”.

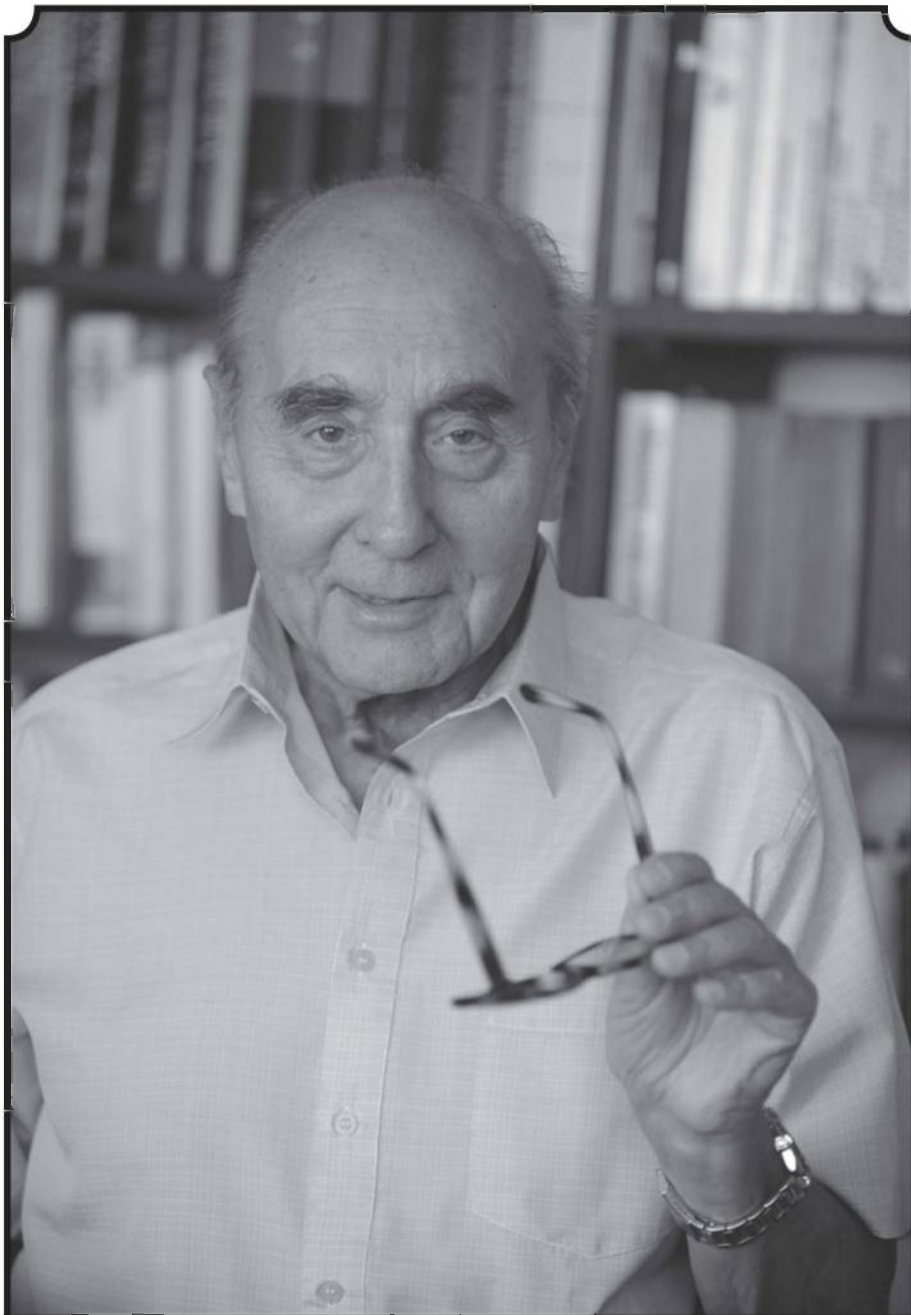

Farkas Tamás intézetigazgató zárszava közben

A neves nyelvészek és professzorok előadásain keresztül betekintést kaphattunk a magyar nyelv múltjáról, jelenéről és arról, milyen irányokat és támpontokat jelölnek meg anyanyelvünk jövőjével kapcsolatban.

Papp Ibolya doktorandusz hallgató

Képek: Reiser György Lukács (*Anyanyelvűpolók Szövetsége*) és Zalai Sára (*ELTE Online*)

Grétsy László (1932–2024)

BLANKÓ MIKLÓS KÉRDEZ:

Grétsy László

(1932–2024)

Grétsy László nyelvészre, nyelvművelőre számos írás emlékezik kivételes pályáját és emberi értékeit felmutatva. Mesterem és (nagy)atyai jóbarátom volt: annyi mindenről beszélgettünk, de mégis annyi mindent megkérdeztem volna még Grétsy tanár úrtól, az Anyanyelvápolók Szövetsége tiszteletbeli elnökétől. S kérdezhettem volna akár itt is, a Magyaróra Lámpafényben című rovatában. Éppen ezért egy „fiktív” interjút készíték, három kérdést teszek fel, amelyekre visszaemlékezéseiből, korábbi írásaiból válogatom a válaszokat. Három apró mozaikdarab a legismertebb nyelvész életművéből, gondolkodásmódjából, emberségéből. Ezzel a rendhagyó „beszélgetéssel” emlékezünk Grétsy László tanár úrra, folyóiratunk elkötelezett olvasójára és támogatójára.

Hogyan szeretél bele, Tanár Úr az olvasásba, a betűk és a szavak világába?

Két évvel idősebb nővéremhez elsős koromban már négyévesen naponta odamentem, megkérdeztem: Marika, hoztál új betűt? Mire az ötödik életévemet betöltöttem, folyékonyan tudtam olvasni. Tíz-tizenegy éves koromban édesapámtól ajándékba kaptam egy hatalmas könyvet, amely teljesen üres volt. Én tölthettem ki, én írhattam tele ezt a nagy fóliánst! Tizenhárom éves koromban felerősödött a versírási hajlandóságom. Az engem érdeklő dolgok között ott szerepeltek az általam olvasott könyvek is. Úgy indultam, hogy költő leszek, de hamarosan rádöbbentem, hogy engem a magyar nyelv a maga egészében még a magyar költészetnél is jobban érdekel.

Nyelvészként biztosan sokszor kérdezték Tőled: a magyar nyelv elpusztul-e. Ezt meg tudja akadályozni a nyelvművelő?

Anyanyelvünk korunkban a legfőbb nemzetösszetartó erő. Amíg nyelvünk él, változik, korszerűsödik, miközben a hagyományait is őrzi, addig nincs okunk attól félni, hogy nemzetünk valaha is eltűnik a népek tengerében. A nyelvművelőnek tudnia kell, hogy a nyelv bölcsőbb, mint a nyelvész. Figyelnie kell a változások irányait, és ha képes megállapítani, hogy közülük melyik számít jónak és melyik rossznak, akkor ki kell jelölnie a cölöpöket.

Egyes magyartanárok úgy érzik, nem szabad kijavítani a gyermek kommunikációs megnyilatkozásait, mert szorongást kelt benne. Helyes hozzáállás ez?

Éppen neki, a magyartanárnak nemcsak hogy szabad, hanem kötelessége is kijavítani, „helyére tenni” diákjának valamilyen ügyetlen megfogalmazását. A Nat (2020) és a ráépülő kerettantervek mint a legfőbb szabályozó dokumentumok valamennyi iskolafokozaton hangsúlyozzák, hogy a tanulók nyelvi megnyilatkozásai meg kell, hogy feleljenek a magyar nyelvhelyesség, illetve helyesírás szabályainak mind hagyományos, mind digitális szövegszerkesztés esetén. Ennek pedig legfőbb eszköze a nyelvművelés. Félreértés ne essék, ez a „kijavítás” nem valamiféle dorgálás, megrovás, s amit diákja „elkövetett”, az nem hiba, hanem ismerethiányból fakadó tévesztés. A tanárnak tudatosítania kell diákjaiban, hogy a beszéd folyamán elkövetett pontatlanságok nem olyanok, amelyekért büntetés jár. A tanár kiigazító szavai jó szándékú emlékeztetések, figyelmeztetések abból a célból, hogy ezek nyomán és segítségével a diákok kikerüljék a szóban forgó botlásokat, illetve csak olyan beszédkörnyezetben éljenek velük, amelybe beleillenek.

A szövegrészletek A nyelvész – emberközelből. Grétsy László című kötetből (szerk. Erdélyi Erzsébet); a Magyaróra 2021/3. lapszámából, valamint a hirado.hu megemlékezéséből származnak.

E SZÁMUNK SZERZŐI:

- BLANKÓ MIKLÓS magyartanár, doktorandusz, elnök
(ELTE Doktorandusz Önkormányzat)
- BORDI ANDRÁS Kazinczy-díjas főbemondó (Kossuth rádió, MTVA)
- BÓDI ZOLTÁN nyelvész, tudományos főmunkatárs
(Magyarságkutató Intézet),
oktató (Színház- és Filmművészeti Egyetem)
- DÖMÖTÖR ANDREA számítógépes nyelvész (Eötvös Loránd Tudományegyetem)
- FEGYVERNEKI GERGŐ magyar–mozgóképkultúra és médiaismeret szakos tanár,
digitálispedagógia-szakértő
- B. FODOR KATALIN nyelvész, ny. egyetemi docens
(Eötvös Loránd Tudományegyetem)
- GRÉTSY LÁSZLÓ (1932–2024) Prima Primissima- és Magyar Örökség-díjas
nyelvész, professor emeritus, tiszteleteli elnök
(Anyanyelvapolók Szövetsége)
- HORVÁTH EVE költő
- HORVÁTH LÁSZLÓ nyelvész, tudományos munkatárs
(HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont)
- HUIJBER SZABOLCS nyelvész, dalszövegíró, vezető szerkesztő (Dívány)
- KERÉKES PÁL e-könyv-kutató, szakíró, c. egyetemi docens
(Eötvös Loránd Tudományegyetem)
- H. MÓRA ÉVA magyartanár
(Egri Kemény Ferenc Sportiskolai Általános Iskola)
- PAPP IBOLYA gyógypedagógus, doktorandusz
(Eötvös Loránd Tudományegyetem)
- RADICS PÉTER kulturális szervező
(Digitális Irodalmi Akadémia, Petőfi Irodalmi Múzeum)
- TIMÁR BORBÁLA médiapedagógia-szakértő, doktorjelölt
(Moholy-Nagy Művészeti Egyetem)

A közösségi hálózatokon az információk szinte teljesen ellenőrizetlenül terjednek. A tömegesség, a népszerűség, a pillanatnyi divatszerűség lényegesebb a hagyományos nyelvi presztízsnél, a kontrollált nyelvhasználatnál. Ha ezt tudatosítjuk, akkor a diákok kritikai szellemében viszonyulnak a médiában és a közösségi hálózatokon megjelenő nyelvi formákhoz, és nem automatizmusként követik ezeket.

(BÓDI ZOLTÁN)

Sokszor nem is vesszük észre, hogy a mesterséges intelligenciával kerültünk kapcsolatba. Ennek oka egyaránt kereshető a technológia működésében (az öntanuló rendszerek „fekete dobozában” a fejlesztők sem értik egészen pontosan, mi történik), másrészt a legtöbb felhasználó kevés technológiai háttértudással rendelkezik.

(TIMÁR BORBÁLA)

Míg sokáig az egyszerű, közvetlen személyes szóbeliség volt a kommunikáció eszköze, majd az írásbeliség, idővel a nyomtatott sajtó szélesítette annak lehetőségét, a jelenlegi helyzet merőben más: a social media, azaz a közösségi média válik elsődlegessé, döntő a gazdasági szemlélet, az írott szöveg helyett sokszor már csak a mozgókép az információ hordozója, az elhangzó szöveg pedig egyre populárisabb.

(B. FODOR KATALIN)

Sok gyerek kezében ott vannak az okosmobilok, a tabletek. Elvileg egy kattintásra van tőlük a tudás, mégis az egyik legnagyobb kihívás az álhírek hatékony kiszűrésének képessége. Ingergazdag vizuális elemek és szórakoztató tartalmak özönlenek a tanulókkal szemben, miközben az információs vagy épp hálózati társadalom munkaerőpiaca is új készségeket várna el majd tőlük.

(FEGYVERNEKI GERGŐ)

Nagy lehetőségeket látok a tanári munka során a hallásértés-fejlesztés és a nyelvhelyességi kérdések összekapcsolásában. Elővehetjük az internetről visszahallgatható *Édes anyanyelvünk* című műsor adásait.

(BLANKÓ MIKLÓS)